

SISUKORD nr 1/2006

Toimetuse veerg

Riho Rahuoja.....2

Uudised

Sotsiaalvaldkonda puudutavad muudatused seadustes 2006. aastal

Heli Sildmäe.....3

Lühiuudised.....4

Pakane pani kodutute varjupaigad proovile
Signe Kalberg.....5

Sotsiaalpoliitika

Tagastatud majade üürnikud – toetust vajav sotsiaalne rühm

Jüri Kõre, Helena Purga.....8

Vaesusriski muutused Eestis
Ene-Margit Tiit.....15

Sotsiaaltöö meetodid

Võlanõustamisest Eestis
Kaidi Silver-Schöbe.....20

Eesmärgistatud sotsiaaltöö ja juhtumikorraldus – sarnasused ja erinevused?
Ilmari Rostila.....24

Eetika

Kes on nõrk?
Valter Parve.....26

Eakad

Soovitused eakate tõrjutuse vähendamiseks Euroopas
Annely Soots, Sirli Kivisaar, Maarika Tisler, Kai Saks, Helgi Kolk, Kristina Oja.....28

Kohus otsustas

Hooldusasutusse paigutamise juhtum
Heli Sildmäe.....32

Sotsiaaltöö vanglas

Kardetud ja kartmatud – vangla sotsiaaltöötajad
Tiiu Rahuoja.....35

Kommentaar
Eerik Lätti, Christel Punn.....38

Noorsootöö koostöö vanglatöötajatele
Ülly Enn.....40

Kommentaar
Sergei Drögin,
Kaidi Kivisaar,
Riina Soom.....43

Uimastiennetus

Sõltuvusravil viibivate noorte biopsühhosotsiaalsest taustast
Urmas Nurk.....44

Riski- ja kaitsetegurite tähtsusest tõendusel põhinevas uimastiennetustöös
Hiie Silmere.....48

Koolitus

Tallinna Pedagoogiline Seminar 70
Siiri Hanson, Maiu Kauber.....56
Kliendikesksust õppimas
Kai Rannastu.....59

Kokkuvõte

Inglise ja vene keeles.....62–63

Kirjandus.....64

Hea lugeja, sinu käes on käesoleva aasta esimene Sotsiaaltöö number. Sotsiaalaasta on hooga käima läinud, ka sotsiaalministeerium on oma plaanid selleks aastaks teinud. Me loodame alanud aastalt edasiminekut sotsiaalvallas.

Paljude tööde ja tegemiste hulgast, mis meie tööplaanis kirjas, mainiksin mõningaid, mis tunduvad meile sotsiaalvaldkonna arengu seisukohalt olulisematena.

Sotsiaalkindlustuses on plaanis esitada valitsuskabinetile märtsis tööõnnetus- ja kutsehaiguskindlustuse seaduse kontseptsioon, mida on ette valmistatud juba tükk aega, kuid mis poliitiliste erimeelsuste tõttu on lubamatult kauaks venima jäänud. Suveks loodame valmis saada ka puudega inimeste sotsiaaltoetuste seaduse muutmiseks vajalikud ettevalmistused ja kui vähegi võimalik, liigume edasi ka eri- ja soodustingimustel makstavate pensionide kontseptsiooniga.

Hoolekandes on vast kõige olulisemad kaks seadust, mille puhul tahame aasta lõpuks välja tulla uue terviktekstiga. Need on meedias juba arutletud lastekaitse seadus ja vähem kajastatud sotsiaalhoolekande seadus.

Mõlemad seadused puudutavad otseselt kohalike omavalitsuste tegemisi, kellega ka käesoleval aastal tahame jätkata tihedat koostööd.

Sotsiaalhoolekande seaduse muudatused on eelkõige suunatud õiguste täpsustamisele ja teenuste kättesaadavuse ning kvaliteedi ühtlustamisele. Meie soov on seadustes paremini välja tuua teenuste standardid, sotsiaaltöö meetodid, koostöö asutuste vahel ja ka tihti tüli tekitavad finantseerimisega seotud küsimused. Ja loomulikult teeme pingutusi, et luua sotsiaaltöötajatele kaasaegne, infotehnoloogial põhinev töökeskkond, mida tähistatakse lühendiga STAR. Lahtiseletatuna on STAR sotsiaalteenuste andmeregister, mis lõppversioonis sisaldab ka sotsiaaltöö tegijate töökohti.

Üheks muudatuste eesmärgiks on, et inimesele kõige lähemal seisva institutsiooni – kohaliku omavalitsuse – võimalused ja võimekus sotsiaalvaldkonnas kasvaks.

Sellepärast püüame koostööd omavalitsustega ajakirja selle aasta numbrites pidevalt käsitleda.

Koostöö ja kaasatus on viimastel aastatel olnud ministeeriumi märksõnad ja nii loodame jätkata sellelgi aastal. Ootame kõikidelt ajakirja lugejatelt aktiivset kaasalöömist.

Riho Rahuoja
sotsiaalala asekaitsler

Sotsiaalvaldkonda puudutavad muudatused seadustes 2006. aastal

Heli Sildmäe

Sotsiaalministeeriumi sotsiaalkindlustuse osakonna peaspetsialist

Aastavahetusel sotsiaalvaldkonnas jõustunud seadusemuudatused puudutavad põhiliselt toetuste määrasid, sisulisi muutusi on suhteliselt vähe.

Riiklike peretoetuste seadus. Selles seaduses tehti oluline põhimõtteline muudatus.

1. jaanuarist 2006 suurendati lapse sünnitoetust 5000 kroonini olenemata laste arvust peres. Sama suur on ka ühekordselt makstav lapsendamistoetus. Tühistati varem kehtinud sünnitoetuse diferentseeritud maksmise kord olenevalt laste arvust. Seitsme- ja enamalapselise pere vanema toetust suurendati 2400 kroonilt 2520 kroonini.

Vanemahüvitise seadus. 1. jaanuarist 2006 pikenes vanemahüvitise saamise periood töötanud lapsevanemale seniselt 365 päevalt 455 päevani arvates rasedus- ja sünnituspuhkuse algusest ning mittetöötanud vanemale kuni lapse 14 kuu vanuseks saamiseni.

Vanemahüvitise maksmise jätkamiseks alates 1. jaanuarist 2006 uut taotlust esitada pole üldjuhul vaja. Erandiks on olukord, kus õigus hüvitisele lõppes 2005. aastal, kuid vanemahüvitise saamise pikendatud periood ei olnud aastavahetuseks veel möödunud. Sel juhul tuleb hüvitise maksmise jätkamiseks esitada pensioniametile uus taotlus. Taotlust saab esitada tagantjärele kuue kuu jooksul.

Vanemahüvitise määr on 2480 krooni ja ülempiir 19 191 krooni.

Ühe lapse eest vanemahüvitist ja lapsehooldustasu üheaegselt ei maksta.

Tulumaksuseadus. Tulumaksuvaba miinimum tõusis 1700 kroonilt 2000 kroonini. Pensionäridele kehtiv täiendav tulumaksumiinimum 3000 krooni kuus jäi endiseks.

Seega on tänava mittetöötava pensionäri pensioni tulumaksuvaba 5000 krooni ulatuses. Maksuvabastuse saamiseks tuleb vastava taotlusega pöörduda kohalikku pensioniametisse.

Tööturuteenuste ja -toetuste seadus. Uus seadus, mis asendab kehtivuse kaotanud töötu sotsiaalse kaitse seadust ja tööturuteenuse seadust. Selle seaduse põhjalik tutvustus on toodud Sotsiaaltöö numbris 6/2005. Uue seadusega on senine töötu abiraha asendatud töötutoetusega. Töötutoetuse määr on 14.30 krooni päevas. (Varasem töötu abiraha oli 400 krooni kuus.)

Töötuskindlustusmaksed alandati töötajatel 0,6 protsendini (enne 1,0%) ja tööandjatel 0,3 protsendini (enne 0,5%).

Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus. Selle seadusega on suurendatud puudega lapse toetust.

Keskmise puude korral on see nüüd 270% (enne 215%) sotsiaaltoetuse määrast (400 krooni).

Sügava puude korral on toetus nüüd 315% (enne 255%) sotsiaaltoetuse määrast.

Riikliku matusetootuse seadus. Matusetootuse suuruseks on 2006. aastal kehtestatud 2400 krooni (seni oli 2200 krooni).

Valgamaale Hellenurme rajatakse Lõuna-Eesti Hooldekeskus

17. novembril 2005 pandi nurgakivi Lõuna-Eesti Hooldekeskuse esimesele elukorpusele. Lõuna-Eesti Hooldekeskus asutatakse praeguse MTÜ Hellenurme Mõisa hooldekodu baasil. Valgamaa Arengustrateegias 2010+ on ühe olulise hooldekandeprojektina ette nähtud Lõuna-Eesti Hooldekeskuse ehitamine. Hooldekeskuse teenuseid saavad kasutada nii Valgamaa inimesed kui ka kliendid teistest maakondadest – praeguse seisuga on MTÜ Hellenurme Mõisa hooldekodul kliente kaheksast omavalitsusest, sh Harju- ja Tartumaalt. „Mõnedes maakondades on hooldekodukohtade kättesaadavus kehvem, see sunnib hooldekoduteenust sisse ostma teistest maakondadest, näiteks meilt,” ütles Valga Maavalitsuse sotsiaal- ja tervishoiuosakonna juhataja Ülla Visnapuu. „On vägagi tervitatav, et Valga maakonda luuakse Lõuna-Eesti Hooldekeskuse näol ajakohasemad hooldustingimused.” Ülla Visnapuu sõnul on see hooldekodu kogu Eesti vajadusi silmas pidades vägagi vajalik. Valmivas hooldekodus on MTÜ Hellenurme Mõisa hooldekodu 110 voodikohale planeeritud lisada 45 kohta.

Tartus alustab tööd kodutute päevakeskus

1. veebruaril alustas Tartus tegevust Jumalalaeka Tartu Seegi kodutute tugikeskus. Kodutute päevakeskus alustas tööd Tartu Linnavalitsuse sotsiaalabi osakonna ja MTÜ Jumalalaegas vahel sõlmitud lepingu alusel. Teenus läheb linnale maksma 339 000 krooni aastas. Keskuses pakutakse vaba aja veetmise võimalust ja sotsiaalteenuseid (nõustamine, hingehoid, tugirühmad). Päevakeskus on avatud esmaspäevast reedeni kell 9–18 aadressil Peetri 26 ja asub kodutute varjupaiga (Lubja 7) vahetus läheduses. Kodutute päevakeskuse teenuse ostmine MTÜ-lt Jumalalaegas on täienduseks senisele vältimatu sotsiaalabi teenusele, mida pakub linn. Keskuse pidulik avamine ja pühitsemine toimub 3. märtsil.

Tallinna Puuetega Inimeste Tegevuskeskus sai valmis

7. veebruaril tähistas Tallinna Puuetega Inimeste Tegevuskeskus (Endla 59) renoveerimistöõde lõpetamist ja kõrvalmaja avamist. 2002. a avatud tegevuskeskus koondab oma katuse alla puuetega inimeste ühingute ja liitude esindused. Keskuses tegutsevad huvialaringid, on loodud

võimalused sportimiseks ja arvutiõppeks, toimuvad kontserdid ja näitused. Endisest katlamajast ümber ehitatud kõrvalhoone on ette nähtud käelisteks tegevusteks – siidimaal, puutöö, kangakudumine –, seal toimub ka invaabivahendite remont. Tegevuskeskuses käivad nii lapsed kui täiskasvanud, mullu registreeriti 12 716 külastust. Üldse on Tallinnas üle 17 000 puudega lapse ja täiskasvanu. Tegevuskeskust haldab Tallinna Puuetega Inimeste Koda, mis katusorganisatsioonina koondab 21 erinevat organisatsiooni, esindab puuetega inimeste huve ja koordineerib koostööd. Tallinna Puuetega Inimeste Tegevuskeskuse neli aastat kestnud renoveerimistöõd läksid maksma 9,7 miljonit.

Lääne-Virumaal tegutseb uus laste- ja noortekodu

1. veebruaril 2006 avati Lääne-Virumaal Tapa linnas MTÜ Kesk-Norra Eesti Ühingu Tapa laste- ja noortekodu, kuhu asus elama 7 Tapalt pärit last Inju ja Narva-Jõesuu lastekodust. Igal lapsel on oma tuba, koos veedetakse aega elutoas. Samal korrusel on pere köök-söögituba ja arvutiõppe ruum. Esimesel korrusel asub suur köök ja söögituba. Ühing hakkab samas majas pakkuma ka turvakoduteenust lastele. Laste- ja noortekodu juhataja on Ene Mumm.

Siimusti lastekodu peremaja sai nurgakivi

17. veebruaril panid Jõgeva külje all Siimustis sotsiaalminister Jaak Aab ja maavanem Aivar Kokk nurgakivi Siimusti lastekodu Metsatareke uuele 8-kohalisele peremajale. „See on suur samm meie maakonna vanemliku hoolitsuseta jäänud laste elutingimuste parandamiseks,” ütles Jõgeva maavanem Aivar Kokk. Metsatarekeses elab praegu 20 last, kuid väljaspool maakonda on erinevates lastekodudes veel üle 40 Jõgevamaa lapse. Üheks eesmärgiks on nende laste kodumaakonda tagasi toomine. „Hea meel on, et ka riik mõistab selle projekti olulisust ning sotsiaalministri eestvedamisel on asunud ehitust toetama,” lisas Aivar Kokk ning selgitas, et tulevikus on plaanis ehitada esimese peremaja kõrvale veel teisi. Kõigile nõuetele vastava ning erivajadustega lastele sobiva palkmaja kogumaksumus on 4,2 miljonit krooni. Ehitust on toetanud riik, Jõgeva vallavalitsus, Jõgeva maavalitsus, mitmed organisatsioonid ja eraisikud. Maja peaks valmima aasta lõpuks.

Heinari (vasakul) ja Leo elukohaks on korter lagunenud majas Paide kesklinnas. Jaanuarikuu külmalaine elasid nad üle varjupaigas.

Pakane pani kodutute varjupaigad proovile

Varasemate aastate kriisiolukorrad on õpetanud kodutute varjupaiku olema valmis külmadega seotud abivajajate tulvaks, selles töös on abiks ka kiirabi ja politsei. Probleemiks on abivajajate leidmine.

Signe Kalberg

Tartus leidis politsei 6. veebruari pärastlõunal surnuna tundmatu mehe, kes esialgsel andmetel oli hukkunud külmumise tõttu, kirjutas uudisteagentuur BNS. Politsei leidis keskealise mehe jäätunud surnukeha Paju tänaval asuvast mahajäetud, uste ja akendeta hoonest.

Kuna eelmiste aastate kogemused on õpetanud, et külmalaineks peab valmis olema ja eeltööd selleks olid varakult tehtud, siis ei tulnud Tallinnas 214 öömaja- ja varjupaigakohta pakkuvale mittetulundusühingule ARE pakane ootamatusena.

“Suutsime esimesel krõbedal külmapäeval operatiivselt tegutseda ja kasutasime kõiki ööma-

ju kodutute paigutamiseks,” selgitas MTÜ ARE öömaja juhataja Renee Rumm.

Kui 2002. aasta suure külma ajal tuli Kauge tänava 60-kohalises öömajas anda peavarju ja süüa 140 inimesele, siis tänavuse jaanuarikülmaga oli rekord 80 inimest. “Väga hulluks olukord ei läinud,” möönis Rumm.

Ta kiitis head koostööd linna sotsiaalametiga, kellel on ülevaade nii abivajajatest kui ka nende asukohtadest. Linna poolt oli organiseeritud supp, öömaja pakkus ka muid teenuseid – pesu, üleriideid ja nõustamist.

Renee Rumm oli arvamusel, et kriisilukorraga küll tegemist polnud. Selleks võiks hoopis nimetada 2002. aastat, kui õues oli 25 külmakraadi ja Tallinnas ei jätkunud öömajakohti. “Siis oli olukord hull, kolme aastaga oleme sellest aga õppinud ja ette valmistunud, toitu varunud. Näiteks Akadeemia tee öömaja saatsime esimesel külmapäeval kiirnuudleid, et inimesed saaksid keha kinnitada kuni kõigile suppi tuukse.”

Hea ettevalmistus andis kindlustunde, et kõik teavad, mida teha. Hinge tegi soojaks, et hea koostöö oli nii kiirabi, politsei kui linnaametnikega. Kui 2002. aastal oli külmavõetud jäsemeid, mis vajasisid lõpuks amputeerimist, üsna palju, siis sel aastal on külmanäpistusi olnud vähe, vaid kaks-kolm juhtu.

Renee Rummi kurvastas, et kõigile jõupingutustele vaatamata jäi kaks-kolm inimest ikkagi külma kätte ja ei saanud õigel ajal abi. Kuna öömajad olid inimeste vastuvõtuks valmis, siis leidis Renee Rumm, et omajagu tegematajätmissi oli munitsipaalpolitseil, kuna just nemad teavad kodutute ööbimiskohti tühjades majades ja oleksid pidanud rohkem vaeva nägema inimeste otsimisega.

“Selle asemel, et Nõmmel hurjutada majaomanikke ja kirjutada neile protokolle, kes polnud jõudnud kõnniteid lumest puhtaks lükata, oleksid politseinikud pidanud tühje maju läbi kammima ja kodutuid varjupaika tooma,” arvas ta.

Hiiumaal asuva Samaaria Eesti Misjoni juht Ingrid Purge arvas, et külm aeg on alati mingil määral kriisilukord. Eriti neile, kellel ei ole külma kaitseks nõutavaid eluvõimalusi – elamispiinda, kütet, vett, sooje riideid. Või siis oskusi külmal ajal endaga toime tulla. Samaaria varjupaik võttis enne jaanuarikuu suurt külmalainet vastu neli inimest. See arv on varasemate aastatega võrreldes veidi suurem. Ingrid Purge hinnangul võis asi olla ka selles, et eelmistel aastatel ei olnud neil inimestele ööbimiskohta pakkuda. “Nüüdseks oleme tube juurde ehitanud ning praegu on majas kümme inimest. Vajadusel on võimalik veel inimesi juurde võtta,” sõnas ta.

Varjupaiga juhataja meelest ei teki kunagi sellist küsimust, kas peaks inimese vastu võtma või ei. “Kui inimesel on probleem, siis proovime ikka aidata. Kärddla haiglasse võetakse varjupaigavajadusel vastu emasid ja lapsi. Meie varjupaika satub igasuguste sotsiaalsete vajadustega inimesi,” selgitas Ingrid Purge.

Tema kogemuse põhjal on omavalitsused reageerinud külma ilma probleemidele väga kiiresti. Nad on inimeste elu-olust teadlikud ja tegutsevad vastavalt – on varustanud abivajajaid küttepuudega, aidanud ahjude-pliitide remondiga, vajadusel saatnud varjupaika. “Positiivsed kogemused sellises kriisilukorras on alati olemas, kui inimene on abi saanud. Kehv on asi siis, kui inimene ei nõustu abi vastu võtma ja olukord muutub tema jaoks eluohtlikuks.” Ingrid Purge rõhutas, et Hiiumaa oludes on hea see, et inimesed tunnevad üksteist, ja kui ise ei suuda aidata, kutsuvad abi.

Sama ütles ka Paide linnavalitsuse sotsiaalosakonna juhataja asetäitja Tooni Sõmer: “Väikese koha eelis – kõik tunnevad üksteist ja kui keegi hädas, antakse teada.”

Paide linnavalitsusel oli nii külmalaine eel kui ajal tihe koostöö politseiga, kuna mõlemal on teada abivajajate võimalikud pesitsuspaigad tühjades majades. Sõmer meenutas, et jaa-

nuarikülma ajal käis ühes mahajäetud hoones kolme kodutu juures kõigepealt politsei, kaks inimest oli nõus minema varjupaika, ühe veenmiseks pidi kohale minema linnavalitsuse ametnik. Kõik kolm leidsid majutuse Järvamaa lasteabikeskuses sisse seatud toakeses, kus nad lisaks peavarjule said süüa, pesta ja puhtad uued riided.

“Kuna külmalainest anti õigeaegselt märku, ei tulnud sotsiaaltöötajatele ega omavalitsustele see ootamatult ja vajalikud ettevalmistused olid tehtud,” kinnitas Tooni Sõmer.

Tartus asuva Johannes Esto Ühingu juhatuse liige Meeli Loka ütles, et nende ema ja lapse varjupaigas ei toonud külmad ilmad kaasa muid muutusi, kui ainult kütterarvetes. Kliendid pöörduvad varjupaiga poole ise või suunab neid sinna Tartu linna lastekaitse- või sotsiaaltöötaja. Ilmastikust tingitud pöördumisi ei ole Loka sõnul sellel talvel olnud, kuid vajadusel on võimalik abivajajaid vastu võtta, hetkel on kaks vaba tuba.

Sotsiaalministeeriumi pressiesindaja Katrin Pärnmäe kinnitusele kriisiolukorda seoses külma ei tekkinud, küll aga oli ministeerium võimalikuks kriisiks valmis. Suure külma ajal suhtlesid sotsiaalministeeriumi töötajad eri piirkondade öömajade ja varjupaikadega. Enamus oli valmis ja hoidis öömaju ööpäevaringselt avatuna, võimalusel pakuti sooja jooki ja süüa. Tallinn märkis eraldi ära kõikvõimaliku abi osutamise. Mitmest varjupaigast teatati telefoni teel, et vaatamata suurele külmale ei hoidnud see inimesi toas, päeval läksid majad ikka suhteliselt tühjaks. “Juhul kui öömajades oleks kohti puudu jäänud, oli sotsiaalministeerium valmis koos haiglatega leidma vabasid ruume, kuhu saaks inimesi majutada,” kinnitas Katrin Pärnmäe.

Kiirabi ja haiglate tööst sai ministeerium tervishoiuameti kaudu ülevaate igal hommikul.

Kõikidel aktiivravihaiglatel on olemas haiglasisesse hädaolukorra lahendamiseks kriisiplaan (näiteks kui torud külmuvad lõhki või läheb elekter ära), mis näeb ette käitumise sellistes olukordades. Maakondlikel kriisiõppustel on ministeerium katsetanud ka haiglate kriisiplaanide tõhusust. Viimati toimus see jaanuaris Järvamaal, kus mängiti läbi elektrikatkestus haiglas. Tervishoiuamet vaatab neid aktiivravihaiglate plaane regulaarselt läbi, praegu on käimas 2005. a seisu ülevaatamine.

Enamikku öömajadest haldavad mittetulundusühingud, öömajade tegevust rahastavad kohalikud omavalitsused.

Õnnitleme ajakirja autoreid riiklike autasude saamise puhul

Valgetähe IV klass

Merle Malvet – Sotsiaalministeeriumi sotsiaalkindlustuse osakonna juhataja

Valgetähe V klass

Valter Parve – TÜ Pärnu Kolledzhi sotsiaaltöö korralduse õppejõud, ajakirja toimetuse kolleegiumi liige

Eesti Punase Risti IV klass

Reet Rääk – Tallinna sotsiaal- ja tervishoiuameti lastekaitse peaspetsialist

Tagastatud majade üürnikud – toetust vajav sotsiaalne rühm

Tänaste lihtsate ja polaarseste lahenduste asemel on vaja kasutusele võtta keerukamad kombineeritud finantseerimisskeemid eluruumide hankimiseks.

Jüri Kõre
Tartu Ülikooli
sotsiaal-
poliitika
dotsent

Helena Purga
Tartu Ülikooli
sotsiaaltöö ja
sotsiaalpoliitika
magistrant

1998. a. andmetel tagastati Eestis õigusjärgsetele omanikele 23 385 korterit, millest peaaegu pool asus Tallinnas (11 751). Kõrvutades neid numbreid jooksva rahvastikuarvestusega näeme, et mõnedes linnades oli sundüürnike osa rahvastikus märkimisväärne (Türil 14%, Viljandis 9%, Tartus 8%, Tallinnas 6%, Pärnu kohta 1998. a andmeid ei saadud). Pealinna, Tartu ja Pärnu hea majanduskonjunktuur ja sellega seotud suur nõudlus eluasemete järele teevad tagastatud majade üürnike olukorra ja nende eluasemeprobleemide lahendamise seal kõige pakilisemaks. Iga neljas sundüürnike leibkond (kokku 8349, Tallinnas sisuliselt iga teine, 5000) soovis 1998. a kohalikult omavalitsuselt endale uut eluruumi. (*Omanikele tagastatud...* 1998).

Majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi koostatud kaks eluasemepoliitika dokumenti – Eesti elamumajanduse arengukava aastani 2010 ja Eesti elamumajanduse arengukava aastateks 2003–2008 toetusid sundüürnikke puudutavas osas viidatud 1998. a uuringule. Vahepeal on valminud mitu värsket selle valdkonna käsitlust (Väljaots 2004, Kõre 2005a, Kõre 2005b). Arutelu staadiumis on kolmas riiklik elamupoliitika dokument – Eesti eluasemestrategia aastateks 2007–2013. See õhutab analüüsima, milline on sundüürnike olukord täna – 10 aastat pärast elamureformi tegelikku algust ja 5 aastat pärast selle faktilist lõppu – ning millised on probleemi sotsiaalsed ja majanduslikud aspektid. Teema poliitilisi aspekte, mida meedias kõige sagedamini lahatakse, järgnev käsitlus ei puuduta.

Riiklik eluasemepoliitika sundüürnike suhtes

Majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi poolt 2005. a mais omavalitsustelt kogutud andmetel oli Eestis sundüürniku staatuses 5402 leibkonda, neist Tallinnas 3245. See number on saadud erinevaid teid kasutades: mõni omavalitsus andis sundüürnike üldarvu kohta eksperthinnangu, teine edastas registreeritud munitsipaaleluruumi taotlejate arvu. Seega on tegemist pigem tagasihoidliku kui ülepaisutatud hinnanguga selle elanikerühma suuruse kohta. Üldlevinud arvamuse kohaselt on tänaseks sundüürniku staatusesse jäänud sotsiaalselt passiivsed ja majanduslikult väikeste võimalustega isikud. Riigikogu kaotas 2004. a elamuseadusest viimase tagastatud majade üürnikke puudutava sätte – tühistati omavalitsuste poolt piirüüri kehtestamist võimaldanud paragrahv. Kehtiva tüürilepingu tähtja mõõ-

dumisel (5+5+3 aastat arvates maja omanikule tagastamisest) toimub suure eluasemenõudlusega kohtades üüri tõus (eelkõige Tallinnas ja Pärnus, Tartus kaotas volikogu üüri piirangud juba 2000. a, mitmes linnas toimus see veelgi varem). Paratamatult tekitab see konflikte ning suurendab ka omavalitsustele esitatavate eluruumi puudutavate nõudmiste ja palvekirjade hulka.

Eesti eluasemepoliitika on üks maailma liberaalsemaid, avaliku sektori sekkumine on minimaalne (Kährik, Lux, Kõre, Hendrikson ja Allsaar 2004). Toimetulekutoetuse kaudu hüvitatakse küll vajaduse korral väikese sissetulekuga leibkondade minimaalsed (formaalse definitsiooni järgi küll sotsiaalselt põhjendatud) eluasemekulud. Kehtiv toetusmehhanism annab mõningase kindluse toimetulekuks korteriomanikele, kes vähemalt osaliselt saavad mõjutada oma kulutuste suurust. Üürnikele, kellele kõik eluasemega seotu on peaaegu 100-protsendilisel väljastpoolt ette kirjutatud, on toimetulekutoetuste süsteemi poolt osutatav kaitse minimaalne. Keskmiselt saab Eestis toimetulekutoetust 8% leibkondadest, sundüürnike leibkondadest omavalitsuste hinnangul 5% (majandus ja kommunikatsiooniministeeriumi andmed). Näiliselt nagu räägiks see üürnike muu elanikkonnaga võrreldes soodsamast situatsioonist, tegelik asjade seis on mõnevõrra keerulisem. Tervikuna on avalik elamusektor marginaalne (2000. a rahvaloenduse andmetel 20 583 eluruumi, neist asustatud 16 899) ja ei tasakaalusta olemasolevat eraüürisektorit (54 199 asustatud eluruumi). Sotsiaalministeeriumi andmetel oli sotsiaaleluruume 2004. a 2727, kus elas 3439 inimest. Senised riigi ja ka omavalitsuste pakutud toetusmehhanismid õhutasid eelkõige nooremaid ja võimekamaid sundüürnikke endale uut eluaset soetama. 1990-ndate teisel poolel välja antud EVP laene kasutas 2300 sundüürnikku, st kümnendik kogu sihtrühmast. 2000-ndatel SA Kredex kaudu sundüürnikele pakutava riikliku tagatisega laenu (sissemaks 10%) vastu on huvi suhteliselt väike, seda on võtnud vähem kui 50 inimest. Seetõttu on kujunenud arvamus, et nimetatud sihtrühma laenupotentsiaal on ammendunud, ja edasised sammud peavad olema varasematest põhimõtteliselt teistsugused. Elamuturu mõjutamiseks loodud munitsipalsed struktuurid – SA Tartu ja Tallinna Eluasemefond – sisuliselt kopeerivad oma tegevusega riiklikku poliitikat. Kuna need fondid on aga paindlikumad ja pakuvad riiklikust soodsamaid lahendusi, siis on nende tegevus riiklike struktuuride omast tulemuslikum.

Milline on tänane sundüürnik, tema eluase, suhted majaomanikuga, tulevikuperspektiivid? 2004.–2005. a on Pärnus intervjueeritud 200 sundüürnikku (Väljaots 2004), Tartus 146 (Kõre 2005a) ja Tallinnas 503 (Kõre 2005b). Järgnevas analüüsis esitatud andmed pärinevad nimetatud uuringutest. Kasutatud küsimustikes oli linna spetsiifikast ja tellija soovidest tulenevalt mõningaid erinevusi, kuid põhiosas on uuringuandmed omavahel võrreldavad.

Sundüürnikud, nende elamistingimused ja sotsiaalne staatus

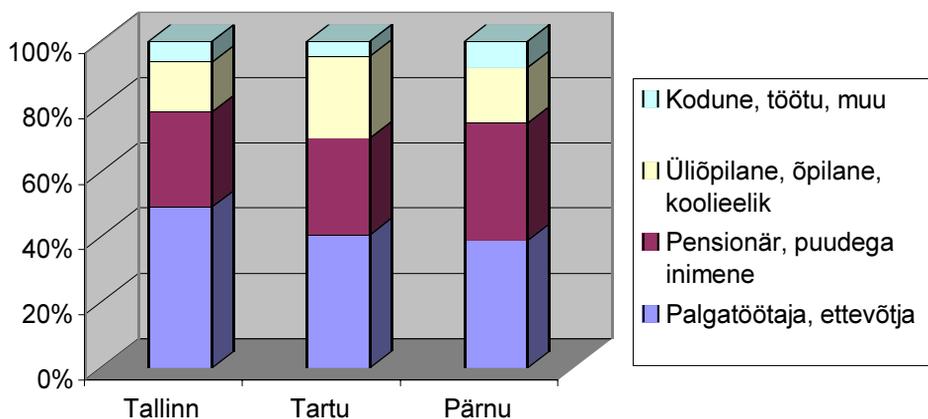
Vastupidi levinud arvamusele pole tavaline üürnike leibkond üksik pensionär või pensionäripaar. Kõigis kolmes linnas oli tegemist keskmisest pisut suurema leibkonnaga: Pärnus 2,44, Tallinnas 2,37 ja Tartus 2,24 liiget.

Põhiosas on leibkonna koosseis jäänud samasuguseks, nagu see oli eluruumi omanikule tagastamise hetkel. Tallinnas on iga neljanda leibkonna struktuur lihtsustunud (vanemad leibkonnaliikmed on surnud, nooremad ära kolinud vms), kümnendiku koosseis on varasemast keerukam. Sundüürnike leibkonnad on keskmisest parema sotsiaalse koosseisuga, aktiivsemad ja elujulisemad. Vaid Pärnus olid arvulises ülekaalus perekonnad, kus polnud ühtegi töötajat. Tartus oli töötajateta leibkondi sundüürnike seas 46%, Tallinnas veelgi vähem. Tallinnas oli igas kümnendas küsitatud leibkonnas kolm või rohkem töötajat.

Kui sundüürnike leibkonnad on keskmisest pisut suuremad, siis nende eluruumid on keskmisest pisut väiksemad (Tallinnas 2,23 tuba, Tartus 2,3 ja Pärnus 2,43). Järsult kas-

vanud eluasemekulud sundisid 1990-ndadel paljusid avarates eluruumides elanud üksikuid inimesi või paare kolima väiksematesse korteritesse. Oht kaotada “kaitstud staatus” kinnistas paljud väikesed sundüürnike leibkonnad ebamõistlikult ruumikatesse korteritesse. 1998. a hindasid kohalike omavalitsuste esindajad eraomanike kätte läinud elamute seisundit järgmiselt: 5% heas, 50% rahuldavas, 33% halvas ja 12% väga halvas korras (*Omanikele tagastatud...* 1998). Mis tähendab seda, et umbes poodelt juhtudel ei saa omanikud isegi suure eluasemenõudluse olukorras küsida turul kehtivat üüri, sest nende eluruumide seisund on kehv. 59% küsitletutest Tartus ja 57% Tallinnas hindas üüri taseme elamistingimustele vastavaks (tinglikult võime öelda, et õiglaseks), liiga suureks aga 38% tartlastest ja 32% tallinlastest.

Sundüürnike leibkonnaliikmete tegevusalad

Joonis 1. Sundüürnike leibkonnad liikmete sotsiaalse staatuse järgi

Asjaolu, et paljud majad vajavad kapitaalremonti, osa on otstarbekas lammutada ja asendada uusehitustega, ongi üks üürnike-omanike vahelistes suhetes pingeid tekitav tegur. Faktiliselt tähendab seesugune konstateering, et pool üürnikest peab varem või hiljem oma korteri kapitaalremondiks või lammutamiseks vabastama. Kas formaalsed reeglid kindlustavad neile õiguse remonditud eluruumi tagasi kolida või mitte, on ainult probleemi üks pool. Omanik peab investeeeringud kinni maksma, ja mille muu kui üüri arvel ta seda teha saab? Seetõttu kerkib remonditud elamu üür paratamatult tänasega võrreldes hoopis kõrgemale, paljude tänaste üürnike jaoks nende maksevõimet ületavale tasemele.

Üürnike hinnangud elamute-korterite seisukorrale on hoopis kriitilisemad kui eespool refereeritud uuringutes esitatud omavalitsustegelaste hinnangud. Pärnus leidis 55% küsitletutest, et nende elamu on mitterahuldavas seisukorras (52% hindas ka korteri seisundit halvaks), Tartus ja Tallinnas väitis 70% üürnikest, et maja vajab kapitaalremonti. Kõige rohkem on amortiseerunud küttekolded ja elektrijuhtmed. Need võivad halvemal juhul olla elanikele ohtlikud. Nii mõnedki korrast ära asjad ohustavad kinnisvara säilimist (läbijooksvad katused, tilkuvad torustikud jms).

Kuigi aeglaselt, aga kasvab nende sundüürnike osa, kes hindavad maja hooldamise omaniku poolt heaks või rahuldavaks (Tartus 50%, Tallinnas 51%). Rahuldav hooldus tähendab siis-

ki ainult seda, et elamistingimuste tase säilib, ei lähe halvemaks. Stabiliseerunud on ka üürnike-omanike suhted, mis on põhiosas kas head või asjalikud (tabel 1).

Tabel 1. Omaniku-sundüürniku vaheliste suhete iseloom (üürnike hinnang)

Suhted on ...	1998 Tallinn, Tartu, Pärnu	2005 Tallinn	2005 Tartu
... head	9%	28%	30%
... asjalikud	47%	35%	39%
... konfliktised	27%	14%	14%
... nii ja naa	15%	12%
...ei oska öelda	17%	8%	3%
intervjueeritute arv	239	503	146

Üür, eluasemekulud ja sundüürnike majanduslikud võimalused

Üürisuhetesse majanduslikus sekkumises on Eestil pikaajaline kogemus (ENSV-s oli üür 3/4 ulatuses subsideeritud). Omanike administratiivne piiramine piirüüri kehtestamise näol toimus aastatel 1919–1931, millal oli jõus üürimaksuseadus ja üüriseadus, 1939–1940. a teostati seda väikekorterite üüri hindade korraldamise ajutise seaduse ja 1992.–2004. a elamuseaduse abil.

Ajalooost on teada, et pärast üüriseaduse tühistamist toimus Tallinnas järsk üüri tõus. Üüri, kütte ja valgustuse osatähtsus moodustas 1925. a keskmise Tallinna töölisperre kulutustest 13,3%. 1931. a suurenes poole aastaga üüri osatähtsus töölisperre kuludes 7–8 palli võrra. Peame arvesse võtma ka seda, et 1931. a oli ülemaailmse majanduskriisi aeg, millal majanduskonjunktuur (k.a eluasemenõudlus) oli madalseisus. Viimasel kümnendil pole üüri piirmäära mõju üürnike toimetulekuvõimele ega omanike majandamisvõimele eriti põhjalikult analüüsitud, küll aga on meedia vahendanud hirmutavaid arvamusi, nagu näiteks intervjuu Tartu linnavolikogu õigus- ja korrakaitsekomisjoni esimehe Tõnu Kaubaga (“Üüride vabastamise ja muu regulatsiooni puudumisega toimus Tartus mitmesaja, kuni tuhandeprotsendine üürihinna tõus”, Postimees 20.03.2004), kuid need ei anna objektiivset üldistatud pilti tegelikust olukorrast.

Käsitletavad uuringud tehti üüri piirmäära kehtivuse suhtes täiesti erinevates situatsioonides, mistõttu need aitavad hinnata ka selle mõju. Pärnus oli küsitluse ajal, 2004. a üüri piirmäär 10 krooni ruutmeetrilt, Tartus olid vabad turusuhted toiminud 2005. aastaks rohkem kui neli aastat (üüri piirmäär 5 krooni ruutmeetrilt tühistati 2000. a) ja Tallinnas polnud 2005. aastal veel aasta tagasi kehtinud piirangute mõju täiesti kadunud (kuni 2004. aastani kehtis piirüür 15 krooni ruutmeetrilt).

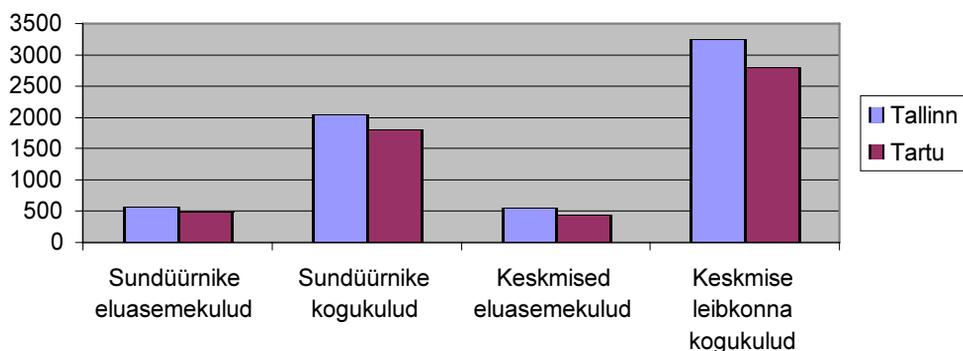
Pärnus oli keskmine üür 2004. a 4,4 krooni ruutmeetrilt. Üür, mida maksis 2/3 üürnikest, oli 7 krooni ruutmeetrilt, mis oli kuni 2003. aastani kehtinud piirüüri suurus. Põhjendatud üüriks pidasid küsitletud pärnakad ligi kaks korda suuremat numbrit (7,5 krooni ruutmeetrilt), ilmselt eeldades selle eest ka paremaid elamistingimusi. Tartus oli keskmine ruutmeetri üür 2005. a alguses 16,5 ja Tallinnas sama aasta lõpus 18,8 krooni. 2/3 Tallinnas intervjueeritel oli üür allpool varem kehtinud piirüüri, 1/3 üle selle. Nagu on näha Pärnu näitest, ei reageeri omanikud kohe piirüüri muutmisele. On tõenäoline, et üüri tõus nii Tallinnas kui ka Pärnus jaotub mitme aasta peale vahemikus 2005–2007. a. Sealjuures võib prognoosida, et Pärnus tõuseb üür 2004. aastaga võrreldes kolm-neli korda, Tallinnas 2005. a võrreldes 1,5–2 korda.

Kui võrrelda Tartu ja Tallinna üürnike eluasemekulusid ühe leibkonnaliikme kohta üleriik-

like keskmistega (andmed üürnike kulutuste kohta on saadud uuringutest, keskmised eluasemekulud ESA andmetel 2004. a kohta), siis need esmapilgul väga palju ei erine (vt joonis 2), küll aga erineb sundüürnike ja ülejäänud elanikkonna eluasemekulutuste struktuur. Esimesel juhul on samade kulude juures heaolu tase palju madalam, sest üürnike eluruumid on palju madalama mugavusastmega. Väiksemate sissetulekute tõttu koormavad sundüürnike eluasemekulud nende eelarvet hoopis suuremal määral (eluasemekulude osa 27%) kui keskmise elaniku eelarvet (17%).

Joonis 2. Sundüürnike kulutuste võrdlus, kroonides

Sundüürnike kulutused Tallinnas ja Tartus võrrelduna keskmisega

Senine riiklik poliitika on laenuvõtmise soodustamise kaudu toetanud sundüürnike endi aktiivsust eluasemeprobleemi lahendamisel: 25% Tartu ja 31% Tallinna üürnike leibkondadel on mingisugune laenuvõtmise kogemus (liising, tarbimiskrediit, järelmaks, laenamine eraisikult jms), mis tähendab, et põhimõtteliselt võiksid nad oma kogemusega olla ka eluasemelaenu taotlejad. Paraku on keskmine laenumakse, mida nad on võimelised tasuma, ainult kaks tuhat krooni kuus. Reaalseid eluasemelaenu kliente on küsitletute hulgas ligikaudu 5%. Kuigi küsitletute maksevõime pole suur, tuleks ära kasutada nende valmisolekut investeerida oma elamistingimuste parandamisse. Kuid see pole võimalik, kui eluasemeid pakub ainult turg.

Üürnike ootused eluasemepoliitika suhtes ja võimalikud lahendused

Meedia on võimendanud seisukohta, et üürnikke seob olemasoleva eluruumiga kuni poole sajandi pikkune elamise staazh, st kodutunne ja pika aja jooksul korterisse tehtud investeeringud. 1998. a uuringus väitis 67% küsitletutest, et nad erastaks EVP-de eest olemasoleva korteri. See asjaolu nagu kinnitaks eelnevat arvamust. Paraku sai Tallinna üürnikele esitatud küsimus “Kui Teil on kindel korteriosu soov, siis kas Te ostaksite endale korteri, mida Te praegu üürite?” ainult 2%-lt “Jah” vastuse. Umbes samasugune oli vastus küsimusele “Kui Te peate jääma üürnikuks, kas Te eelistate üürida sama elamispiinda, mis on praegu Teie käsutuses?” (ainult 10% vastas “Jah”). Tõsi, vastuseid mõlemale küsimusele mõjutab ühelt poolt arvamus, et Tallinna Linnavalitsus sekkub asjade käiku. Teisalt, neil

üürnikel, kel puudub usk ja lootus kohaliku võimu abisse, puudub tegelikult paljudel juhtudel ka arusaam oma tulevikuperspektiividest ja sammudest, mida neil oleks mõistlik astuda.

Tabel 2. Töenäolised tulevikustsenaariumid lähiaastateks. Küsitletud üürnike prognoos (%)

	Tallinn	Tartu
Jääb üürnikuks praegusesse korterisse	41%	31%
Üürib korteri teiselt eraomanikult	-	1%
Üürib munitsipaal- või sotsiaalkorteri	36%	41%
Ostab eluaseme	12%	23%
Kolib lähedaste juurde	1%	1%
Muu variant või vastamata	10%	4%
Küsitletute arv	503	146

Majade tagastamisele järgnenud aastatel on eluruumidega tehtud aktiivselt tehinguid. 34% Tallinnas küsitletud sundüürnike sõnul on omanik kortereid müünud (kas terve maja või korterite kaupa nii üürnikele kui ka uutele korteriomanikele). Küsitletute hinnangul on vaid 1/3 omanikest orienteeritud pikaajalisele üürimaja pidamisele.

Siit tõstatubki üks probleemidering: üürnikel puudub vähimgi kindlus tuleviku suhtes, valitseb teadmatus nõudmistest või mängureeglites, puudub võimalus oma tuleviku kujundamises kaasa rääkida.

Kuigi poliitikud ja majandustegelased räägivad innustunult PPP-st – *public private partnership* ehk era- ja avaliku sektori partnerlusest, siis elamupoliitikas ja eriti sundüürnike suhtes aetavas poliitikas pole seni näha märke seesugusest partnerlusest. Ometi on tegemist nelja huvitatud osapoollega (riik ja omavalitsused, üürnikud ja korteriomaniikud). Neil on küll vastandlikud, aga enamikul juhtudel selgelt eristatavad huvid ja seega on kokkulepped ühiseks tegutsemiseks võimalikud. Küsitlustel võisid mõned üürnike pingutused, mis nad on teinud oma eluasememurede lahendamise nimel, varjatuks jääda. Siiski on kindel, et keskendutakse valdavalt kahele võimalusele – eluasemelaenu või munitsipaal korteri taotlemisele. Paljude jaoks pole kumbki lahend realistlik.

Tabel 3. Üürnike pingutused eluasemeprobleemide lahendamiseks

	Pärnu		Tallinn	
	Jah	Ei või vastamata	Jah	Ei või vastamata
On tutvunud pangalaenu saamise tingimustega	42%	57%	36%	64%
On taotlenud pangalaenu	7%	92%	6%	94%
On esitanud linnavalitsusele korteri eraldamise avalduse	94%	6%	68%	32%
On teinud korteriomaniikule mitmesuguseid ettepanekuid praeguse korteri kasutamise suhtes	25%	75%
On otsinud muid lahendusi	12%	88%

Kokkuvõtteks

Tänases Eesti elamupoliitikas kasutatavad võtted on ammendunud, vähemalt mis puutub tagastatud majade üürnike probleemide lahendamisse. Üürnike eluasemekulud on suhtena sissetulekusse keskmise leibkonnaga võrreldes 1/3 võrra suuremad, kehtiv toetuste skeem pakub neile aga minimaalset abi. Arenenud riikides on üürnikele ja korteriomanikele eluasemetoetuse maksmise tingimused üldjuhul erinevad, lihtsustatult öeldes esimestele pakutakse tugevamat toetust. 2004. a toimunud üüri piirmäära kaotamine ei ole veel täiel määral mõju avaldanud, üüri tõus toimub aastatel 2005–2007 ja tõstab üüre aktiivse korterituruga piirkondades 1,5–4 korda.

Eesti elamumajanduse arengukavas aastani 2010 on üheks prioriteediks kuulutatud turvalisuse tagamine eluaseme suhtes. Selle mõiste alla mahub stabiilsus üürisuhetes, selgus üüri suuruse määramise põhimõtetes, kindlus vajaduse korral sotsiaalabi saamises, subjektiivsuse (diskrimineerimise) vältimine. Analüüsid näitavad, et just stabiilsuse ja kindluse puudumine üürniku ja omaniku suhtes on üks neist teravatest probleemidest, millele arengukava elluviimisel pole piisavat tähelepanu pööratud.

AS Kredex vahendusel võimaldatakse nii majaomanikele kui üürnikele riikliku garantiiga laenu. Selle laenu kasutamise aktiivsus on vähenenud ja sisuliselt ei arenda see enam eluasemeturgu. Potentsiaalsete eluasemelaenu võtjate osatähtsus sihtrühmas on 5% (realistlik hinnang) kuni 10% (optimistlik hinnang). Omavalitsustöötajad peavad laenuvõimeliseks 20% sundüürnike leibkondadest, mis on ebarealistlik hinnang. Tänaste lihtsate ja polaarse te lahenduste asemel on vaja kasutusele võtta keerukamad kombineeritud finantseerimiskeskemid eluruumide hankimiseks (era- ja avaliku sektori partnerlus).

Võttes arvesse tagastatud elamute halba seisukorda, on paratamatu, et umbes pool tagastatud eluruumidest nõuab kas kapitaalremonti, asendamist (lammutamist) või muul moel aktiivsesse kasutusse võtmist. Tegemist on riigi ja omavalitsuste poolt eraisikute kaela veeretatud probleemiga, mida viimased (eelkõige sundüürnikud) ei ole võimelised lahendamada. Seetõttu ei tohiks avalik sektor teha ka nägu, et asjade areng teda üldse ei puuduta. Üürnike hinnangul näeb vaid 1/3 majaomanikest ennast pikemas perspektiivis üürimaja haldajana. Suhteliselt lõtv suhtumine linnade arendamisse (vähesed või olematud piirangud maa sihtotstarbe muutmisele, mis võimaldavad majaomanikel muuta elamumaad kergelt äri- maaks) ei soodusta pikaajaliste plaanide tegemist elamutesse investeerimiseks ja stabiilsete üürisuhete kujundamiseks.

Kasutatud uuringud

Omanikele tagastatud majades elavate üürnike probleemid ja nende lahendusteed. (1998). Tallinn: Eesti Konjunktuuriinstituut.

Kõre, J. (2005 a). Tartu tagastatud majade üürnike olukord ja eluasemestrategiead. Ülevaade 2005.a. küsitluse tulemustest ja analüüs 1998., 2002. ja 2005.a. küsitluste andmete põhjal. Tartu: SA Tartu Eluasemefond.

Kõre, J. (2005 b). Tallinna tagastatud majade üürnike eluasemetingimused, sotsiaalmajanduslik olukord ja eluasemestrategiead. Ülevaade 2005. a oktoobris Tallinna Eluasemefondi, Tartu Ülikooli ja Uuringukeskuse Faktum ühistööna korraldatud küsitluse tulemustest. Tartu: SA Tallinna Eluasemefond.

Kährik, A., Lux, M., Kõre, J., Hendrikson, M., Allsaar, I. (2004). Eluasemepoliitika ülemineku- riikides. Tallinn: PRAXIS.

Väljaots, K. (2004). Sundüürnike toimetulekuprobleemid Pärnu linnas. Pärnu Kolledzh. Diplomitöö. Pärnu

Vaesusriski muutused Eestis

Praeguses majandussituatsioonis Eesti jaoks kõige sobivamad OECD traditsioonilised tarbimiskaalud 1:0,7:0,5.

Ene-Margit Tiit
TÜ MSI

Vaeusus on mitmemõõtmeline mõiste, kusjuures vaesuse komponendid on omavahel seotud – majanduslikus mõttes vaene isik on sageli halva tervisega ja majanduslikus mõttes vaese pere lapsed jäävad tihti puuduliku haridusega, mis omakorda põhjustab majanduslikku vaesust. Vaesuse mõju ja leviku analüüsimiseks on tarvis vaesus täpselt määratleda. Vastavalt mõõtmise metoodikale on vaesus kas *absoluutne* või *suhteline*. Üldiselt eeldatakse, et leibkond jaotab oma ressursid leibkonna liikmete vahel vastavalt nende vajadustele ja nii on kõik leibkonnaliikmed ühtaegu kas vaesed või mittevaesed. Seega on vaesuse arvestuses esmaseks ühikuks leibkond: kõigepealt selgitatakse, missugused leibkonnad on vaesed, ning seejärel loetakse vaesteks isikuteks vaeste leibkondade liikmed. Leibkonna finantsressurside jagunemisel leibkonnaliikmete vahel on oluline leibkonnaliikmete arv, kuid ka nende vanus, sest eri vanuses leibkonnaliikmete tarbimismahud erinevad keskmisest.

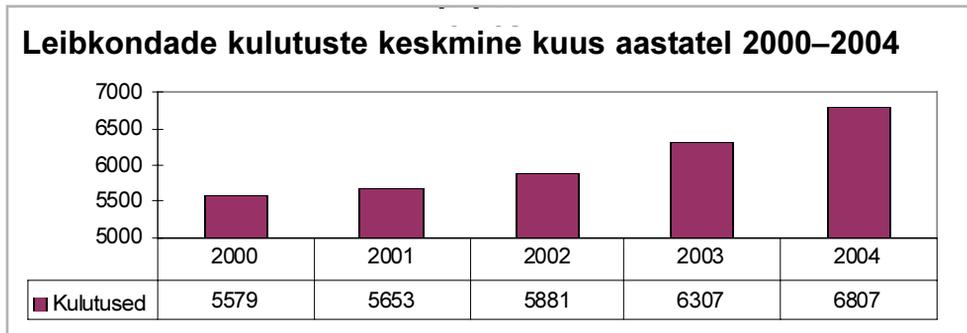
Tarbimiskaalud

Leibkondade võrdlemiseks ja ühisele skaalale paigutamiseks on kasutusele võetud *tarbimiskaalud*. Vaesus iseloomustab leibkonda ning seetõttu on oluline hinnata tarbimise jagunemist leibkonnaliikmete vahel ehk nn tarbimiskaale, mis näitavad eri tüüpi leibkonnaliikmete (teine ning järgmine täiskasvanu ja laps) tarbimist esimese leibkonnaliikme kui tarbimisühiku (TÜ) suhtes. Eestis võeti vaesuse hindamisel 1998. aastal kasutusele rahvuslikud tarbimiskaalud 1:0,8:0,8, mis väärtustasid kõrgelt lapse tarbimist ja iseloomulikult vaesele ühiskonnale, kus suhteliselt suur osa tarbimisest kulutatakse isiku esmavajadusteks (söök, rõivad), panustasid madalalt leibkonna ühistarbimisele. Euroopas kasutatakse OECD ja modifitseeritud OECD tarbimiskaale, vastavalt 1:0,7:0,5 ja 1:0,5:0,3. Viimased (Eurostati eelistatavamad) iseloomustavad arenenud heaoluühiskondi, kus kulutused elukeskkonnale muudavad kõrgeks leibkonna ühistarbimise. See tähendab, et Eesti rahvuslike tarbimiskaalude järgi on 2-liikmelise leibkonna – niihästi abielupaari kui ka alaealise lapsega üksikvanema leibkonna – suurus 1,8 tarbimisühikut (TÜ), 4-liikmeline leibkond aga sisaldab 3,4 TÜ. Traditsiooniliste OECD tarbimiskaalude skaala korral on vastavate leibkondade – abielupaar, alaealise lapsega üksikvanema leibkond ja 4-liikmeline leibkond – arvud hoopis 1,5 ja 1,7 ning 2,7 TÜ, modifitseeritud OECD tarbimiskaalude korral aga 1,3 ja 1,5 ning 2,1 TÜ.

Tarbimiskaalude hindamine Eestis aastal 2005

Arvestades Eesti majanduse kiiret arengut, võib oletada, et 1996.–1997. aasta andmete põhjal empiiriliselt arvatud tarbimiskaalud ei tarvitse praegu enam sobida. Seetõttu telliski sotsiaalministeerium 2005. aastal uue tarbimiskaalude hinnangu. Hindamine toimus taas

statistiliselt, aluseks olid leibkonna eelarvehinnangu andmed aastaist 2000–2004 ning hinnati erineva struktuuriga leibkondade tegelikke tarbimiskulutusi. Et saada usaldusväärseid tulemusi, ühendati viie aasta andmed ja analüüsiti neid summaarselt. Valimis oli kokku üle 30 000 leibkonna ligi 90 000 isikuga. Analüüsiti ka andmete võimalikke nihkeid, mis kajastavad ühiskonnas selle perioodi jooksul toimunud protsesse. Selgus, et leibkonna struktuur vaatlusperioodi jooksul oluliselt ei muutunud. Leibkonna keskmine suurus on vaatlusaastatel olnud üpris stabiilne, kõikides 2,37 ja 2,38 liikme vahel. Mõnevõrra on vaadeldud aastate jooksul vähenenud laste arv leibkonnas. Kulutused on vaadeldud perioodi jooksul suurenenud 22% võrra, kusjuures kasv on kahel esimesel aastal olnud tagasihoidlik ning kiirenenud kahel viimasel aastal, vt joonis 1.

Joonis 1. Leibkondade kulutuste keskmine kuus aastatel 2000–2004

Allikas: ESA, autori arvutused ja joonis.

See muutus võib hindamise tulemusi mõjustada, sellepärast elimineerisime hinnatavast summast – leibkonna keskmisest sissetulekust – vaadeldud aastate lineaarse mõju ning analüüsisime andmeid võrdlevalt kahel viisil – pärast mõju eemaldamist ja originaalkujul. Aja mõju on suurim kõrgeimas kvintilis ja arvuliselt ühesugune kolmes madalimas kvintilis. See tähendab, et niihästi kõrgeimas kui ka madalaimas kvintilis on muutuse positiivne mõju suhteliselt suurem kui keskmises kvintilis. Selgus, et keskmiselt moodustas täiskasvanud leibkonnaliikme tarbimine tarbimisühikust ligikaudu 70% ja lapse tarbimine ligikaudu 50%. Suuri erisusi ei põhjustanud ka lapse vanusepiiri varieerimine (14 või 16 aastat), kuid sobivaim on ilmselt OECD määratud vanusepiir – kuni 14 aastat.

Seega on praeguses majandussituatsioonis Eesti jaoks kõige sobivamad OECD traditsioonilised tarbimiskaalud 1:0,7:0,5. Ilmselt kehtib sama kõigi uute liikmesriikide kohta, kus keskmine sissetulek jääb alla 70–80% Euroopa Liidu keskmisest, sh eriti teiste Baltimaade kohta.

Suhteline vaesuspiir

Vaesusriski võrdlemiseks eri riikides (piirkondades, ajahetkel) sobib hästi suhteline vaesuspiir, mis sisuliselt iseloomustab leibkondade sissetulekute jaotust vaadeldaval ajahetkel vaadeldavas riigis (piirkonnas). Kõige levinum suhtelise vaesuse piir, mida Eurostat kasutab, on 60% leibkonnaliikme sissetuleku mediaanist, kusjuures kasutatakse tarbimiskaale.

Suhteline vaesuspiir arvutatakse järgmiselt.

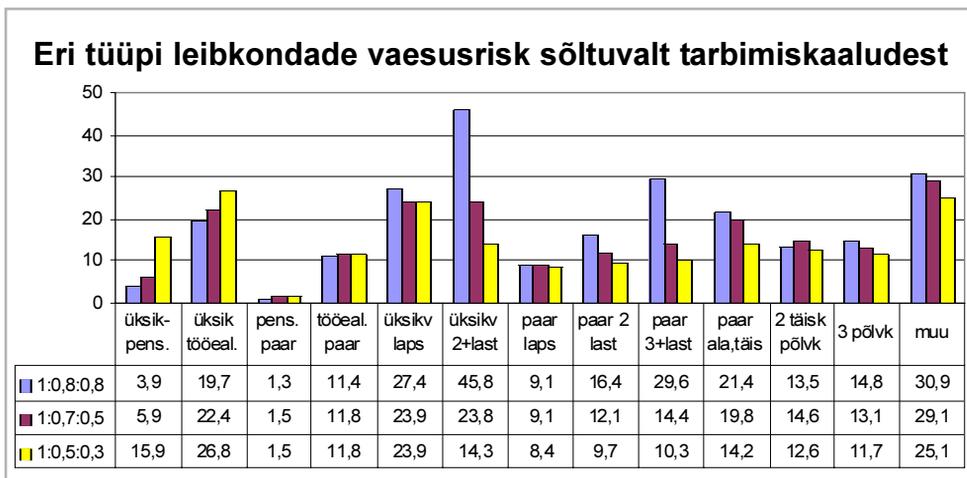
1. Arvutatakse iga leibkonna summaarne sissetulek ja tarbimisühikute arv selles leibkonnas (kasutades tarbimiskaale).
2. Jagades leibkonna summaarse sissetuleku tarbimisühikute arvuga, saadakse (esimese) leibkonnaliikme sissetulek selles leibkonnas.

3. Kõik leibkonnad järjestatakse saadud näitaja järgi (st moodustatakse variatsioonrida) ja määratakse selle keskmine element. See on sissetuleku poolest keskmine ehk mediaan-leibkond. Tema tulu moodustab leibkonnaliikmete sissetuleku mediaani.
4. Suhtelise vaesuse piiriks võetakse 60% saadud arvust.

Leibkonnad, kelle sissetulek on suhtelise vaesuse piirist madalamal, loetakse vaesteks. Kõik vaeste leibkondade liikmed – eriti nendes kasvavad lapsed – on vaesed. Vaeste leibkondade osa kõigist leibkondadest iseloomustab vaesusriski, samuti saab arvutada isikute ja laste vaesusriski, need ei lange üldiselt ühte leibkondade vaesusriskiga. Vaesuspiiri arvutamist komplitseerib mõnevõrra see, et kõiki esitatud suurusi hinnatakse valimi põhjal, kusjuures hindamise juures tuleb arvestada ka valimi koosseisu, mis määrab selle, mitut (enesega sarnast) leibkonda esindab iga valimileibkond.

Vaesusriski sõltuvus tarbimiskaaludest

Uuringutest selgub, et tarbimiskaalude valik mõjutab küll üsna palju vaesuspiiri, kuid ei mõjuta kuigi palju vaesusriski suurust. Väga oluliselt sõltub aga tarbimiskaalude valikust eri tüüpi leibkondade vaesusrisk (vt joonis 2). Selgub, et nn rahvuslike tarbimiskaalude korral hinnatakse vaesusriski kõrgeks lastega peredes, sest arvestuslikult tarbib laps sama palju kui täiskasvanu. Seevastu modifitseeritud OECD tarbimiskaalude korral hinnatakse väga kõrgeks üksikute, sh eriti üksikute tööealiste vaesusriski – siin mõjub see, et vaesuspiir TÜ jaoks on suhteliselt kõrge. Niisuguste tarbimiskaalude korral oletatakse, et laps tarbib suhteliselt vähe ja suur osa leibkonna kulutustest läheb elukeskkonnale ja ühiskulutustele.

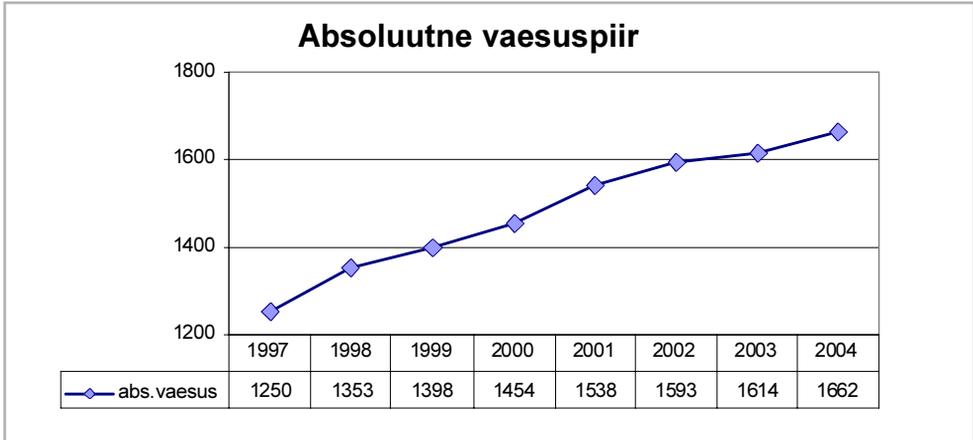

Joonis 2. Eri tüüpi leibkondade vaesusrisk sõltuvalt tarbimiskaaludest.

Allikas: ESA, autori arvutused ja joonis

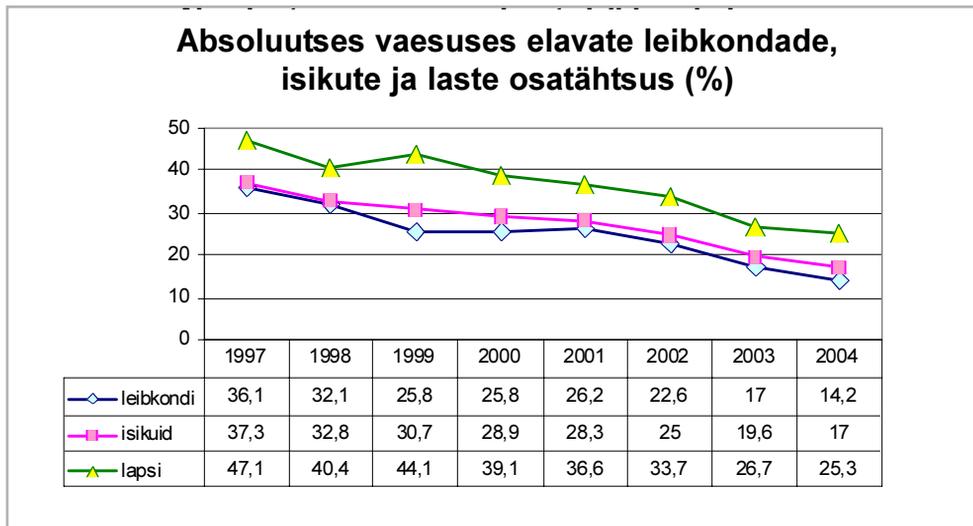
Absoluutne vaesus

Eestis on absoluutset vaesuspiiri arvatud alates 1998. aastast, kusjuures alguses oli selleks vaeste osatähtsus vaesuse erinevates mõõtmetes leibkonna eelarve andmetel 1996./1997. aastal. Hiljem on absoluutset vaesuspiiri igal aastal THI järgi ümber arvatud (vt joonis 3, lk 18), kuid üldise elujärje paranemisega on vaesusrisk (s.o vaeste leibkondade, isikute ja laste osatähtsus ühiskonnas) vähenenud (vt joonis 4, lk 18).

Joonis 3. Absoluutne vaesuspiir aastatel 1997–2004, kroonides.

Allikas: ESA, Mari Kreitzberg, autori joonis

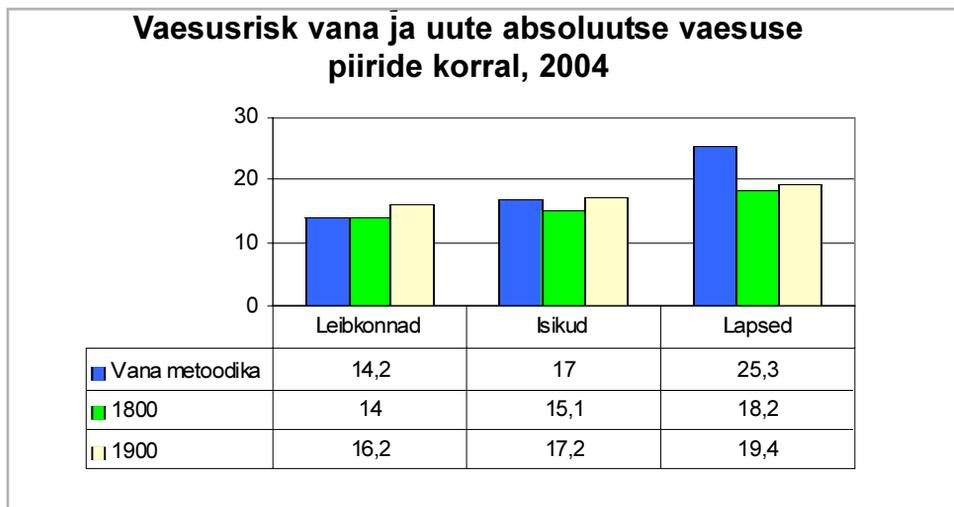
Joonis 4. Absoluutses vaesuses elavate leibkondade, isikute ja laste osatähtsus %-des.

Allikas: ESA, Mari Kreitzberg, autori joonis

Absoluutse vaesuspiiri arvutamine muudetud tarbimiskaaludega

Kui soovitakse jätkata absoluutse vaesusriski hindamist vaesuspiiri abil, mis säilitaks senise aegrea, on põhimõtteliselt kaks võimalust: kas jätta (ligikaudu) endiseks leibkondade vaesusrisk (mille tulemusena väheneb isikute ja laste vaesusrisk) või jätta endiseks isikute vaesusrisk (mille korral suureneb leibkondade, kuid väheneb laste vaesusrisk).

Arvutuste tulemusena selgus, et esimesel juhul oleks (väikese ümardamisega) absoluutseks vaesuspiiriks 1800 krooni TÕ kohta kuus, teisel juhul – 1900 krooni TÕ kohta (vt joonis 5, lk 19). Alguses näis soovitamam teine variant, mis seniseid hinnanguid summaarselt kõige vähem muudab.

Joonis 5. Vaesusrisk vana ja uute absoluutse vaesuse piiride korral, 2004.

Allikas: ESA, autori arvutused ja joonis

Mida näitab suhteline ja absoluutne vaesus

Suhteline vaesuspiir iseloomustab sissetulekute jaotust, täpsemalt seda, kas vaeste osatähtsus on suurem või väiksem. Suhteline vaesusrisk on väike siis, kui suhteliselt väikese sissetulekuga leibkondi on vähe, st et riigis toimib tugev ja tõhus sotsiaalpoliitika. Suhteline vaesusrisk on suhteliselt suur siis, kui leidub arvukalt suhteliselt madala sissetulekuga leibkondi – see annab ühtlasi tunnistust sotsiaalpoliitika vajakajäämistest. Suhteline vaesusrisk Euroopa riikides on 10–20%, selle suurus iseloomustab sotsiaalpoliitika tõhusust riigis. Samas ei saa öelda midagi kindlat suhteliselt vaeste leibkondade tegeliku elujärje kohta peale selle, et see on märksa madalam riigi keskmisest elatustasemest.

Absoluutses vaesuses elavad need leibkonnad, kelle sissetulek on allpool absoluutset vaesuspiiri, mis on määratud kui sotsiaalselt aktsepteeritavaks elustandardiks vajalik sissetulekute tase. Seega absoluutne vaesusrisk näitab, kui palju on riigis vaadeldaval aastal leibkondi, kelle elustandard jääb allapoole normaalseks elukorralduseks vajalikku taset. Absoluutne vaesusrisk muutub üldiselt niihästi palgataseme tõusu kui ka sotsiaalpoliitiliste meetmete tulemusena. Absoluutse vaesusriski muutused iseloomustavad riigi majandus- taseme muutusi.

Kasutatud allikad

- Aitkinson, T., Cantillon, B., Marlier, E., Nolan B. (2002). Social Indicators. Oxford University Press.
- European Commission (2001). Structural Indexes. Annex 2 to the Stockholm Report
- European Commission (2004). Doc.IPSE/68/04/EN
- Hagenaars A., de Vos K., Zaidi A. (1994) Poverty Statistics in the Late 1980s, Eurostat, Luxembourg
- Kreitzberg, M., Tiit, E.-M. (2004). Vaesus ja ebavõrdsus. *Leibkonna elujärg 2003 Household living niveau*, ESA, Tallinn.
- Leibkonna elujärg, 2002.* (2003) Statistikaamet, Tallinn
- OECD Social Indicators (1982). OECD, Paris
- Poverty Reduction in Estonia (1999), Ed. D. Kutsar, A. Trumm, Tartu.
- Leibkonna elarve uuringute (HBS) andmed*, Statistikaamet, 1996–2002.

Võlanõustamisest Eestis

Võlanõustamine peaks olema kättesaadav igale inimesele, kes tunneb, et talle on seda vaja.

Kaidi Silver-Schöbe

sotsiaaltöötaja, vabakutseline võlanõustaja

Võlgade ja makseraskuste tekkimine on turumajandusega paratamatult kaasnev nähtus. Eestis süveneb materiaalne kihistumine. Selline tendents on tõstnud viimastel aastatel päevakorda võlanõustamise kui preventiivse iseloomuga teenuse rakendamise sotsiaaltöös. Käesolev artikkel tutvustab nimetatud teenust ning annab ülevaate selle teenuse osutamise hetkeolukorrast Eestis.

Võlanõustamisteenus

Võlanõustamine on mitterahaline nõustamisteenus, mille all mõistetakse terviklikku abi, mis on suunatud majanduslikku hädaolukorda sattunud isikutele ja peredele, kellel majanduslike raskuste tõttu on tekkinud või tekkimas sotsiaalsed probleemid.

Terviklikkuse printsiip võlanõustamises tähendab kliendi-, mitte probleemikeskset lähenemist nõustamisele. Seda põhimõtet väljendab ka Eestis rakendatav võlanõustamise nn nelja-samba-mudel (Ostertag 1996, vt joonis 1, lk 21), mille põhjal võlanõustamine koosneb: 1) finantsjuriidilisest, 2) psühhosotsiaalsest, 3) elulis-praktilisest, 4) pedagoogilis-preventiivsest nõustamisest.

Seega on võlanõustamises vaatluse all kliendi:

- 1) isiklik ja perekondlik situatsioon
- 2) tööalane situatsioon (sissetulek)
- 3) võlasituatsioon (võla suurus, võlausaldajate arv jmt).

Kliendikeskse lähenemise seisukohalt on need kolm aspekti kõik olulised ja kliendi (hetke-) olukorra analüüs toimub neid arvestades. Lähtudes hetkeolukorrast, seab klient nõustaja abiga endale eesmärgid ning ühiselt kavandatakse tegevused.

Võlanõustaja seisukohalt on olulisemad järgmised tegevused:

- võlgadesse sattumise põhjuste väljaselgitamine (anamnees)
- nõustamine majapidamiseelarve koostamisel
- võlgniku eneseabipotsentsiaali kindlaks tegemine ja olemasolevate ressursside aktiveerimine
- uute võlgade teket vältiva tegevusstrateegia väljatöötamine
- abi maksegraafiku koostamisel ja täitmisel
- võlgniku ja tema võlausaldajate vahendamine

Võlanõustamine on üldjuhul pikk protsess ja ainult üksikutel juhtudel piirdub nõustaja-võlgniku kokkupuude vaid ühekordse vestlusega. Võib öelda, et mida pikem on aeg, mille jooksul on võlad tekkinud, seda enam läheb aega nendest vabanemiseks.

Võlanõustamine – terviklik nõustamine ja abi võlgadest vabanemise protsessi jooksul

Finants- juriidiline nõustamine	Psühho- sotsiaalne nõustamine	Elulis- praktiline nõustamine	Pedagoogilis- preventiivne nõustamine
<ul style="list-style-type: none"> - ökonomiline kriisiinterventsioon - võlgniku (seadusandlik) kaitse - majandusliku seisukorra stabiliseerimine - võlanõuete kontroll - läbirääkimised võlausaldajatega - laenu- jm lepingute eelkontroll 	<ul style="list-style-type: none"> - võlgadesse sattumise psühhosotsiaalsete põhjuste ja tagajärgede käsitlemine - isiklike käitumuslike teadvustamine - laenu- jm lepingute eelkontroll 	<ul style="list-style-type: none"> - majapidamiseelarve koostamine ja järgimine - vajadustele ja võimalustele vastava majapidamise korraldamine - sisseostude tegemisel nõustamine ja planeerimine - tarbijakaitsealane nõustamine - laenu- jm lepingute eelkontroll 	<ul style="list-style-type: none"> - teadvustamisvõime ja vastutustunde kasvatamine - positiivse elu- perspektiivi arendamine - isiksuse tugevdamine - vajadustele orienteeritud ostustrateegiade võimendamine - manipuleeritavuse vähendamine - laenu- jm lepingute eelkontroll

Joonis 1. Võlanõustamise nelja samba mudel

Mõlemal osapoolel on selles oma roll. Võlgnik kannab vastutust oma võlgade, nende tagasimaksmise ning oma materiaalsete vahenditega ümberkäimise eest. Võlanõustajal seevastu on juhtiv roll võlanõustamise õnnestumises. Ta juhib tähelepanu, suunab ning omab erialaseid teadmisi. Võib öelda, et kumbki osapool on ekspert omal alal ja võlanõustamise protsessis on nad võrdsed partnerid.

Selleks et võlanõustamine saaks edukalt kulgeda, peavad olema täidetud mõned tingimused. Kõige tähtsam on, et abivajaja pöörduks võlanõustaja poole **vabatahtlikult**, sest vaid sel juhul on ta **motiveeritud** tegelema oma võlgadega või parandama oma rasket rahalist olu-

korda. Juhul, kui klient n.ö saadetakse võlanõustaja jutule, leiab üldjuhul aset vaid ühe-kordne vestlus. Seda eriti juhtudel, kui saatjaks on olnud mõni institutsioon, millel on kliendi üle teatud määral kontrollifunktsioon (sotsiaalabi osakond, kohtutäitur, kriminaalhooldusametnik jmt).

Samuti peavad kliendi **ootused** võlanõustamisteenusele olema **reaalsed**. Olukorras, kus see teenus on veel suhteliselt vähetuntud, juhtub, et kliendid mõistavad võlanõustamise all rahalist abi või loodavad oma võlakoorma kellelegi lahendamiseks üle anda.

Võlanõustamine saab olla edukas vaid juhul, kui võlanõustaja on **erialaselt kompetentne**, tal on **piisavalt aega** ja nõustamiseks on loodud **sobivad tingimused**. Kõige enam jääb sotsiaaltöötajatel vajaka juriidilistest teadmistest, mida aga on võimalik omandada. Nõustamiseks sobiv ruum tähendab omaette ruumi kasutamise võimalust. Toas, kus üheaegselt teenindab kliente mitu sotsiaaltöötajat ja heliseb telefon, on abiotsijal raske oma probleemidest rääkida. Raha ja eriti selle puudumine on väga delikaatne teema.

Võlanõustaja kliendid

Keerulisse finantsmajanduslikku olukorda võib sattuda iga inimene. Põhjused on väga erinevad: üldine vaesus, töökoha kaotus, õnnetusjuhtum, liigtarbimine jms. Majanduslike raskuste tagajärjed on kas kergemad või raskemad sõltuvalt konkreetsest inimesest ja tema potentsiaalst. **Seega peaks võlanõustamine olema kättesaadav igale inimesele, kes tunneb, et talle on seda vaja.** Eriti aga nendele, kellel veel on olemas sissetulek, kellel veel on elu-ruum, kes veel on motiveeritud olukorda lahendama. Väär oleks piiritleda võlanõustamisele pääsejate ring mõne kindla kriteeriumi alusel, nt toimetulekutoetuse saajad, kodutud vmt.

Teatud piirid võlanõustamisteenuse klientuurile loovad eelpool kirjeldatud tingimused. Lisaks on võlanõustamises raske töötada sõltuvushaigete ning psüühiliselt haigete inimestega, sest neil puudub selleks vajalik stabiilsus.

Võlanõustaja ametiülesanded

Võlanõustaja ametiülesanded võib üldiselt jagada kolme kategooriasse (*Landkreistag* 1997):

- 1. Klienditöö** – kliendi nõustamine (nelja-samba-mudel), läbirääkimised võlausaldajatega jmt.
 - 2. Struktuuriline ja ennetav töö** – võlanõustamisteenuse tutvustamine, töö avalikkusega võlgade ennetamiseks, sotsiaal- ja õiguspoliitiline tegevus võlgniku kaitse tagamiseks, koostöö institutsioonide ja ametkondadega.
 - 3. Võlanõustamisteenuse hindamine ja kvaliteedi tagamine** – täiendõpe, kollegiaalne juhtum nõustamine, supervisioon, statistika, dokumentatsioon, ametlikud nõupidamised jmt.
- Kõige suurema mahuga neist on klienditöö, mis hõlmab 75% võlanõustaja töökoormusest, struktuuriline ja ennetav töö 10% ning töö hindamine ja kvaliteedi tagamine 15%.

Nii mudel kui kirjeldatud Eestis rakendatav võlanõustamise teooria pärineb Saksamaalt, kus võlanõustamisel on aastakümnete pikkune traditsioon. See tähendab, et teenus on laialt tuntud ja aktsepteeritud ning võlanõustamine on kujunenud omaette erialaks. Võlanõustamist esineb nii spetsialiseeritud kui ka integreeritud nõustamisteenusena. Muuhulgas on Saksamaal võlanõustamisele spetsialiseerunud võlanõustaja töö oma juriidilise keerukuse tõttu kõrgemalt tasustatud kui muu sotsiaalne või psühholoogiline nõustamine.

Tulles tagasi võlanõustaja ametiülesannete juurde, võin oma aastapikkuse praktilise kogemuse põhjal Eestis öelda (võrreldes viie Saksamaal töötatud aastaga), et siin on võlanõustaja ametiülesannete protsentuaalne jaotus hetkel veel teistsugune. Vajadus teenust avalikkusele tutvustava töö ja infomaterjalide koostamise järele on tunduvalt suurem ja see toimub klienditöö arvel.

Võlanõustamisteenuse rakendamisest Eestis

2002./2003. aastal Avahoolduse Arenduskeskus töötas välja strateegia eluasemega kindlustamata isikute hoolekande arendamiseks Tallinnas. Võlanõustamist käsitleti selles kui preventiivse iseloomuga teenust (ja/või tegevust), mis on suunatud veel eluset omavate inimeste toetamisele (2003a ja 2003b). 2004. aastal koolitas nimetatud asutus esimese rühma võlanõustajaid. Enamus osalejatest olid Tallinna linnaosade sotsiaaltöötajad, kes rakendavad õpitut oma igapäevases töös. Spetsialiseeritud võlanõustamisteenust osutab Eestis teadaolevalt ainukese omavalitsusena Haapsalu linn.

Tänaseks on Eestis läbi viidud mitmeid erineva mahuga võlanõustamisalaseid koolitusi ja kursusi, mille sihtrühmaks on olnud peamiselt kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajad. Vaatamata sellele on võlanõustamisteenuse kättesaadavus üle Eesti väga erinev ja piirkonniti pea olematu. Võlanõustamist käsitletakse sotsiaalteenusena ja selle korraldamine on teatavasti kohalike omavalitsuste pädevuses. Arvestades teenuse olemust, KOV-de sotsiaal-

On tähtis, et abivajaja pöörduks võlanõustaja poole vabatahtlikult ja oleks motiveeritud tegelema oma võlgadega.

töötajate töökoormust ning tekkivat rollikonflikti, ei ole mõttekas, et võlanõustamisteenust osutavad omavalitsuste sotsiaaltöötajad. Selles küsimuses võiksid omavalitsused teha hoopis koostööd. Tuues võrdluseks Saksamaa, on seal võlanõustamisteenuse osutajaks enamasti kolmas sektor (vastavalt subsidiaarsuse põhimõttele) ning ideaalis töötab 40 tuhande elaniku kohta üks täiskoormusega võlanõustaja, tegelikult aga kõigub see arv 50–70 tuhande elaniku vahel. Seega piisaks Eestis enamuses maakondades ühest võlanõustajast, lisaks mõned nõustajad suuremates linnades.

Lõpetuseks

Võlanõustamisteenuse osutamise korraldamine on meil alles üsna algusjärgus. Arvestades aga nii eestlaste laenukoormust kui ka vaesusest tingitud sotsiaalsete probleemide süvenemist, on nõudlus teenuse järele olemas ning oletatavasti suureneb. Loodan, et jätkub võlanõustamiskoolituste korraldamine, mis aitaks suuresti kaasa sotsiaaltöötajate teadlikkuse tõstmisele selle uue teenuse suhtes ning teenuse arenemisele Eestis.

Viidatud allikad

Ostertag, L. (1996). Schuldnerberaterinnen sind lernfähig: Infodienst Schuldnerberatung Baden-Württemberg, Nr. 2/1996, lk 7–13

Landkreistag, Städteliga und Liga der Freien Wohlfahrtspflege in Baden-Württemberg (1997). Positionspapier zur Finanzierung von Schuldnerberatung in Baden-Württemberg nach §17 BSHG: *Infodienst Schuldnerberatung Aktuell*, Nr. 2/1997, lk 14–15

Avahoolduse Arenduskeskus (2003a). Tallinnas elavate eluasemega kindlustamata isikute hoolekande arendamise strateegia väljatöötamine.

Tallinna Avahoolduse Arenduskeskus (2003). Võlanõustamise teenuse väljaarendamine Tallinnas.

Eesmärgistatud sotsiaaltöö ja juhtumikorraldus – sarnasused ja erinevused?

Ülevaade sotsiaaltöö meetodite kasutamisest Soome sotsiaaltöös

Prof. Ilmari Rostila
Tampere Ülikool, Pori keskus

Eesmärgistatud sotsiaaltöö ja juhtumikorraldus on mõlemad klienditööga seotud kesksed mõisted. Suhteliselt uue mõistena on juhtumikorraldus (*case management*) saanud kiiresti üldtuntuks ja populaarseks. Sellises olukorras tekib loomulikult küsimus, kuidas seostub mõiste juhtumikorraldus varasema mõistega *eesmärgistatud sotsiaaltöö* või vahepealse mõistega *probleemilahendustöö*. Küsimusi tekitab ka see, kuidas seostub juhtumikorraldus sotsiaaltöös juba ammu tuntud meetodi juhtumitööga (*case work*). Käsitlen selles artiklis nende mõistete ja praktika vahelisi seoseid.

Eesmärgistatud sotsiaaltöö all mõistan peaaegu sedasama mis probleemilahendustöö. Rahvusvahelises sotsiaaltöös kasutatud termin on *problem solving* ehk probleemilahendus. Tegemist on professionaalse taolusega analüüsida ja defineerida sotsiaaltööd protsessina, kus sotsiaaltöötaja ja kliendi koostöö koosneb kolmest põhietapist: 1) kliendi olukorra hindamine ning edasise töö eesmärkides ja tegevusplaanis kokku lepimine 2) plaani elluviimine koos kliendi ja tema sotsiaälvõrgustikuga 3) tegevuste hindamine ehk evalvatsioon ja töö lõpetamine. Keskkel kohal on kliendiga sõlmitud kokkulepe töö eesmärkides. See kokkulepe annab sotsiaaltöötajale või mõnele teisele sotsiaalala spetsialistile volituse ja õiguse töötamiseks. Eesmärgistatud sotsiaaltööl on normatiivne varjund, selle puhul on tegemist teenuste korraldamist taotleva olukorraga.

Sotsiaaltöö määratlemine **probleemilahendusena** jätkab sotsiaaltöö juhtumitööd põhinevat sotsiaaltöö traditsiooni (vt Sipilä 1989, Karvinen 1993, Toikko 1997 ja 1998). Teatavasti on sellel lähenemisviisil olnud suur toetus USA-s, kuid Euroopas ja Soomes nõrgem. Alates 1970ndatest on juhtumitööd põhinev sotsiaaltöö Soomes pigem oma positsiooni loovutanud kui seda tugevdanud. Kui minu väikest raamatut (Rostila 2001) mitte arvestada, ongi viimane põhjapanev soomekeelne õpik sotsiaaltööst kui aitamisprotsessist 1977. aastal ilmunud Aulikki Kananoja ja Anni Pentinmäe „Individaalne sotsiaaltöö – teooria ja praktika“. Erinevad klienditöö meetodid (lahenduskeskne töömeetod, neurolingvistiline programmeerimine ja võrgustikutöö) ja teiselt poolt ühiskondlik-poliitilise ja hiljem professionaalse lähenemise postmodernistlik kriitika on juhtumikeskse sotsiaaltöö suures osas varju jätnud. Selline olukord Soomes on seotud heaoluriigi tugevusega, millele on omane sotsiaaltöö käsitlemine avaliku hoolekandesüsteemi osana. Angloameerikast pärinev professionaalset kliendisuhet rõhutav sotsiaaltöö ei ole sellesse pilti hästi sobinud. Avaliku hoolekande teenuste süsteemi vaatenurgast paistab, et juhtumitele keskenduv sotsiaaltöö on liiga psühholoogiline ja probleeme individualiseeriv (vrld Raunio 2000).

Probleemilahendusele keskenduv töö on kindlasti osa sotsiaaltöö rahvusvahelisest eneseteadvustamisest. IFSW üldkoosolekul Montrealis juulis 2000 heakskiidetud rahvusvahelise definitsiooni kohaselt on sotsiaaltöö „tegelemine heaolu suuren-

damist taotlevate sotsiaalsete muutustega, probleemide lahendamine inimsuhetes ja inimeste jõustamine”. „Toetudes käitumis- ja sotsiaalsüsteemide teooriatele, sekkub sotsiaaltöö seal, kus toimub inimeste ja nende keskkonna vaheline interaktsioon. Sotsiaaltöös on põhjanev tahtsusega inimõigused ja sotsiaalse õigluse põhimõtted.“ (IFSW 2000)

Sotsiaaltöö kohaldab erinevaid praktikaid indiviidi, rühmade ja nende keskkonna vahelistele probleemituatsioonidele. Neid olukordi püütakse lahendada sotsiaalsete muutuste esilekutsumise ja probleemilahendusega. Sotsiaaltööd nähakse kui väärtustest, teooriast ja meetoditest koosnevat tervikut. Praktikad on sotsiaaltöö kultuuriliste tegurite ja ühiskonnas toimuvate muutuste poolt mõjutatud terviklik nähtus, millele on seega iseloomulik terviklik nägemus indiviidi ja keskkonna suhetest (IFSW 2000).

Ka juhtumikorraldus on rahvusvaheline termin, mis käsitleb mõistena ja meetodina teenuste süsteemi ja kliendisuhet. Juhtumikorraldusel on mitmeid määratlusi. Näiteks kirjeldatakse mõistega juhtumikorraldus neid tegevusi, millega klient ja ametnikke esindav juhtumikorraldaja koos planeerivad, organiseerivad, kohandavad ja hindavad teenuseid, mida klient või tema perekond vajavad praegusel eluetapil oma elu korraldamisel (Pietiläinen ja Seppälä 2003). Selles määratluses rõhutatakse koostööd kliendiga, aga ka juhtumikorraldaja rolli avaliku süsteemi esindajana. Juhtumikorralduse etapid on tavaliselt 1) hindamine 2) planeerimine ja 3) järelevalve. Etapid meenutavad eesmärgistatud töö etappe.

Juhtumikorraldus käsitleb teenuste organiseerimist ühele kliendile samamoodi kui eesmärgistatud sotsiaaltöö. Juhtumikorralduse puhul püütakse ühendada omavahel erinevad teenused vastavalt kliendi vajadustele, see on integratsiooni ja koordineerimise probleem üksikliendi tasandil. Juhtumikorraldus lähtub siiski mitte niivõrd sotsiaaltööst, kui teenuste juhtimise ja kor-

raldamise küsimustest. Juhtumikorralduse taustal ilmnevad selgemalt teenuste organiseerimise kulud, teenuste kättesaadavuse ja kvaliteediga seotud probleemid, mitte niivõrd sotsiaaltöö kui niisugune.

Juhtumikorralduses on normatiivseid jooni, selles on tegemist teenuste korraldamist taotleva olukorraga.

Nii eesmärgistatud sotsiaaltööle kui juhtumikorraldusele on iseloomulik partnerlus ja terviklikkus. Tööd tehakse kliendiga, üritatakse võimalikult palju arvestada kliendi elusituatsiooni, toe ja teenuste vajadusega. Mõlemas on üllatavalt palju samasuguseid elemente, osi ja loogikat, teisest küljest on need siiski erinevad tegutsemisviisid. Erinevustele võib läheneda mitut moodi. Näiteks võib neid käsitleda kliendi ja spetsialisti rollide ja sellega seotud volituste vaatenurgast.

Juhtumikorralduse puhul on küsimus eelkõige süsteemi sees professionaalide ja organisatsioonide suhteid puudutavates kokkulepetes ja volitustes.

Lepitakse kokku raamistikus, milles keegi töötajatest on kliendi võtmetöötaja/isik. Selles olukorras saab juhtumikorraldaja volitused ametnike võrgustikult. Ta on ametnike nimetatud esindaja (teenuste korraldaja). Sotsiaaltöötaja saab oma tegevusele ühiskondliku õigustuse sellega, et ta üritab saada enda tööle õigustust konkreetses kliendisuhetes. Volitusi ja luba küsitakse sel juhul tegelikult kliendilt endalt siis, kui tuleb kokku leppida töö eesmärgis. Eesmärgistatud sotsiaaltöö kriteerium on kliendiga sõlmitud kokkulepe ja sellega seotud volitus kliendilt. Seda väljendab tuntud tunnuslause, et kui töö eesmärk ei ole kliendi oma, on töö mõttetu. Selles mõttes tehakse töös rõhuasetus kliendile. Sotsiaaltöötaja on tegelikult eelkõige klienditeenindaja, ta on professionaalina kliendi teenistuses.

Erinevus on seotud muutustöö väljakutsetega ja seeläbi kliendisuhete olemusega. Sotsiaaltöö rõhutab eeskätt kliendi poolt intensiivset tegelemist oma elu muutmisega,

juhtumikorraldus seisneb pigem muutuste toetamises, mis võimaldavad kliendil oma elu üle valitseda ja mis võivad tuleneda ka välistest teguritest. Võib eeldada, et klienti ennast (tema keskkonnasuhteid) muutev sotsiaaltöö nõuab sügavamat kliendisuhet, kuna tihti tuleb motiveerida jõuetut, väheste võimete ja vastutõttavat klienti.

Sotsiaaltööd võib vaadelda kliendi elumuutuse vaatenurgast nii, et tavalise elu juurde kuulub eesmärgi- ja otsusekeskne töö, suurte muutuste puhul vajatakse juhtumikorraldust, kus õigus ja kohustus tegutsemiseks saadakse ametiisikutelt.

Muutusteks indiviidi ja keskkonna suhtes on vaja sellist juhtumikorraldust, mis sisaldab ka eesmärgipärase sotsiaaltöö tunnusjooni. Sellel viimati nimetatud juhul õigus ja volitus tööks saadakse läbirääkimise tulemusest nii kliendilt kui ka professionaalide ja ametnike võrgustikult. Juhtumikorraldus ja eesmärgistatud sotsiaaltöö võivad seejuures ka kokku langeda.

Viidatud allikad

Ala-Nikkola, M., Sipilä, J. (1996).

Yksilökohtainen palveluohjaus (*Case management*) – uusi ratkaisu palvelujen yhteensovittamisen ikuisiin ongelmiin. Teoksessa: Moniammatillisuus ja sosiaalityö. *Sosiaalityön vuosikirja 1996*. Helsinki: Oy Edita Ab.

International Federation of Social Workers (IFSW) A new international definition of Social Work. General Meeting in Montréal, Canada in July 2000.

Kananoja, A., Penttinen, A. (1977)

Yksilökohtainen sosiaalityö. Teoria ja käytäntö. Porvoo: WSOY.

Pietiläinen E., Seppälä H. (2003) Palveluohjaus asiakastyössä ja organisaatiossa. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Raunio, K. (2004). Olennainen sosiaalityössä. *Gaudeamus*.

Rostila, I. (2001). Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavarakeskeisen ongelmanratkaisun perusteet. Jyväskylä: Sophi, Jyväskylän yliopisto, 107 p.

Toikko, T. (1997). Psykososiaalinen lähestymistapa sosiaalityössä. *Jamus* vol. 5(2), 169–188.

Soome keelest tõlkinud Helena Pukk

Sotsiaalala töötaja eetikakoodeksit (edaspidi tekstis – koodeks) kokku seades andis ESTA töörühm enesele aru, et kõike ette näha ja reguleerida pole võimalik. Iga hättasattunu juhtum on unikaalne ja aitajal peab olema piisavalt otsustusruumi parima lahenduse kokkuseadmiseks. Jäik reeglistik karmitsemiseks initsiatiivi, sunniks kirjatähes kinni olema ja tapaks loomingut. Seda silmas pidades saigi koodeksi sissejuhatusse üles tähendatud põhimõte, mille järgi „... reguleerimata juhtudel tuleb lähtuda nõrgima osapoole huvidest”. Kuid kas on üheselt selge, kes on nõrgim? On see alati ja igal juhul toimetulekuraskustesse sattunud klient või võib selles rollis ka sotsiaaltöötajat ette kujutada? Arvestades meie edule orienteeritud ühiskonnas kehtivaid väärtusi, juhtub vist sedagi, et kaitsesse on surutud mõlemad – nii abivajaja kui ka tema juhtumil lahendaja. Kui tugevama poolena ette kujutada ressursi käsutajat ja reeglite kehtestajat – riiki, kohalikkum omavalitsust –, siis sõltub paljugi poliitikute ja kõrgete ametnike arusaamadest, nende missiooni- ja solidaarsustundest.

Kongressi eetika töötoas lihviti peamiselt küll koodeksi sõnastust, aga selle kõrval võeti 29. novembril 62 poolthäälega vastu ka järgmine tekst: „Eesti sotsiaaltöö III kongressi eetika töötoas osalejad pöörduvad Eesti poliitikute poole ettepanekuga leppida kokku poliitikategemise eetilistes alustes, kus muuhulgas oleks kohustus mitte osutada ressursi taotlejale survet ühinemaks ressursi käsutaja erakonnaga”. Samuti ei tohiks sotsiaaltoetuste jagamist ning teenuste osutamist kasutada võimukoalitsioonile valimiseelsete ja -järgsete plusspunktide kogumiseks. Olin hiljuti koolitusel, kus üks osavõtja pidi sellele pääsemiseks täitma valla-

Kes on nõrk?

vanema poolt lauale pandud parteisse astumise avalduse – selge, kes on siin nõrgem pool. Kui sotsiaaltöötaja püüab arvestada omavalitsuse kõigi erivajadustega inimeste huve, kuid kliendi esindaja nõuab vaid oma pereliikme vajaduste rahuldamist ja ähvardab „Pealtnägija” saatesse kaebamisega, siis tundub tugevamal positsioonil olevat surve avaldaja. Sotsiaaltöötaja on nagu kahe tule vahel – ühelt poolt klientide rahulolematuse ressursi vähesuse ja selle jagamise reeglitega ja teisalt tööandja soov saada vaid positiivset tagasisidet ning kasvatada isiklikku ja erakonna langevat populaarsust. Nendes tingimustes on kõige kindlam omada täpseid käitumisjuhiseid ja neid kõrvalekaldumatult täita, sest igasugune vaba otsus suurendab riski põlvitada rahulolematust, kaotada preemia või koguni töökoht.

Selleks et tegelikult nõrgim osapool – toimetulekuraskustes inimene või leibkond saaks täit tähelepanu ja maksimaalselt võimalikku abi, peab otsustaja omama professionaalset pädevust nii olukorra hindamiseks kui ka piisavalt usaldust, et võtta vastutust ja käituda oma parema äratundmise järgi. Sotsiaaltöötajal peab olema võimalus jätta toimetulekutoetuse taotleja mingi ühekordne sissetulek arvestamata, kui pere olukord seda nõuab. Muidugi tuleb sel juhul olla valmis kaitsma oma otsust, kuid pidev hirm riigikontrolli või mõne madalama taseme auditi pärast surub meie professioni seisu, kus see ei ole atraktiivne ei ühiskonna ega potentsiaalsete noorte kolleegide silmis. Ja ma arvan ka seda, et jäiku reegleid luues ja täites ei kaota me mitte ainult sotsiaalset või inimkapitali, vaid ka reaalselt raha: kui sotsiaaltöötajal puudub võimalus abi täpseks doseerimiseks, siis toob see kaasa pigem ülekulu kui kokkuhoidu.

Nõrk on see riik, mis ei usalda oma missioonitundelisi inimesi ja kahandab oma ümberjagavat rolli (maksude kavandatav jätkuv alandamine!).

Tugev on see ühiskond, mis hoolib oma nõrgematest, väärtustab solidaarsust, austab aitaja elukutset. Et see nii oleks, on vaja aidata riigil muutuda tugevamaks, ja mina näen siin olulist rolli sotsiaalala töötajate kutseühingul. ESTA on veel väga noor ja vajab aega kasvamiseks; tema kujunemist riigile tõsiseltvõetavaks partneriks kiirendaks oluliselt see, kui igaüks käed külge paneks – st astuks liikmeks ja oleks aktiivne oma arvamust avaldama ning otsustama.

Eeskujuks võiksid olla õdede või vedurimeeste erialaliidud. Üks oluline tingimus muude hulgas on ESTA suutlikkus tsunftisiselt hinnata kolleegide tegude vastavust ühiselt kokku lepitud eetikainormidele, sealhulgas ka arusaamas, kes on nõrgem. Selle üle võiks meie ajakirjas arutleda.

Valter Parve
ESTA eetikakomitee liige

Soovitused eakate tõrjutuse vähendamiseks Euroopas

Annely Soots, Sirli Kivisaar, Maarika Tisler, Kai Saks, Helgi Kolk, Kristina Oja

Eesti Gerontoloogia ja Geriaatria Assotsiatsioon ja TÜ sisekliinik

Euroopa Liidu 5. raamprogrammi projekt „**Marginaliseerumisriskiga eakate hoolekanne**“ (*Care for the Aged at Risk of Marginalization – CARMA*) viidi läbi aastatel 2003–2005 ja selles osales kaheksa partnerorganisatsiooni seitsmest Euroopa riigist (Austria, Belgia, Eesti, Saksamaa, Itaalia, Põhja-Iirimaa/ Suurbritannia, Norra). Kahe ja poole aasta jooksul on läbi viidud teadusuuringuid eakate tõrjutusest ühiskonnas ja selle ennetamise võimalustest. Viis alaprojekti on jõudnud uurimistulemusteni, mille põhjal sõnastati tõendus- ja põhised soovitused poliitikutele, tervishoiukorralduse spetsialistidele ja teenuste pakkujatele. Artiklis võetakse kokku CARMA uuringust tulenevad olulisemad soovitused.

Süsteemi parandamine: hoolekande paradigma muutus

Universaalsed sotsiaalsed õigused hoolduse eri valdkondades. Maksudel või kindlustusel põhinevad hoolekandesüsteemid eri maades on üldjuhul universaalsed ehk teisisõnu hõlmavad need selle maa kõiki elanikke ja jaotavad hüvesid vastavalt inimeste vajadustele. Kasutatakse selliseid kriteeriume nagu eaka ja tema pereliikmete majanduslik seis, elutingimused ja perekondlik olukord. Majandusliku seisu hindamisel arvestatakse tavaliselt sissetulekut, mis tähendab, et teenuseid saavad kasutada vaid eakad, kelle sissetulek jääb alla kindlaks määratud piiri. CARMA uuring näitab, et teenused, mis on suunatud ainult madala sissetulekuga inimestele, või-

vad olla väga viletsa kvaliteediga. Teenuste seotus elamistingimustega ja perekondliku olukorraga võib koormata perekondi vastutusega, mida nad ei ole võimelised või valmis kandma ja mille tagajärjel hooldust vajavad eakad jäävad abita.

Et riikide valitsused hakkaksid järgima võrdse kohtlemise põhimõtet hoolduste-teenuste pakkuemisel ja teenused oleksid kättesaadavad igapähele, kes neid vajab, on vaja kehtestada ühtsed sotsiaalsed õigused kogu Euroopa Liidu ulatuses. Universaalsel (Euroopa Liidu) kodakondsusel põhinev õigus toetusele vanemas eas suurendab inimeste usku Euroopasse. See õigus ei tohiks olla piiratud ainult põhivajaduste rahuldamiseks vajalike teenustega, vaid peaks järgima terviklikku inimkäsitlust ja toetama ka eaka inimese sotsiaalsete ja emotsionaalsete vajaduste rahuldamist.

Hoolduse meditsiinilise aspekti liigse rõhutamise vältimine. Kuigi hooldusest sõltuvad eakad puutuvad kõige rohkem kokku meditsiinitöötajatega, ei ole hooldusvajadus ainult meditsiiniline probleem. Meedikud keskenduvad kehalisele ravile, jättes kõrvale tervikkäsitluse inimesest, milles on olulised isiku psühholoogilised, sotsiaalsed ja hingelised (ka mitteusulises tähenduses) vajadused. Teiseks ühekülgses käsitlusega seotud probleemiks on see, et keskendutakse haiguste ravile ega pöörata tähelepanu haiguste ennetamisele ja tervise edendamisele. Hoolduse põhilistesse kvaliteedistandarditesse tuleb lülitada psühhosotsiaalne dimensioon.

Isolatsiooni ja konkurentsi asemel koostöö. CARMA uuring näitas, et hoolekandesüsteemid, kus kasutatakse samaaegselt mitut konkureerivat teenusepakkujat, põhjustavad „raskete“ klientide märkimisväärset sotsiaalset isolatsiooni, kuna sellised kliendid jäävad ringlema erinevate teenusepakkujate vahel nagu “kuumad kartulid”. Enamgi veel, leidsime tõendeid, et konkurents teenusepakkujate vahel takistab kogemuste vahetamist uute, klientidele paremini sobivate hooldusmudelite kasutamisel. Kogemuste vahetamise soodustamiseks võiks hoolekande innovatiivseid lahendusi tunnustada riiklikul ja Euroopa tasandil. Samuti peab soodustama suhtlemist ja võrgustike loomist piirkondlike riigiasutuste ning hoolekandeasutuste vahel.

Vajaduste hindamise protseduuri lihtsustamine

Nii abivajajad kui nende mitteformaalsed hooldajad kritiseerisid hindamisprotseduure, mille alusel teenuse osutamist keeldumist peeti sageli ebaõiglaseks. Uuringus toodi esile, et hindajatel puudub sageli oskus hinnata vajadusi, mis ei ole otseselt seotud igapäevaste toimingutega. Pealegi peeti hindamise läbiviimist ainult ühe spetsialisti poolt sageli vastuoluliseks, näiteks ühesugust vajaduse taset on hinnatud väga erinevalt.

Hindamine peab olema õiglane ja läbipaistev nii teenuse kasutaja kui spetsialistide jaoks, et kindlustada ressurside õiglane jaotamine. Kõige efektiivsem on hindamine, mis viiakse läbi tihedas koostöös abivajaja ja tema hooldajate ning juhtumikorraldaja vahel.

Praktikas saab hindamist parandada, kombineerides valideeritud objektiivseid kriteeriume interaktiivsete meetoditega, mis arvestavad teenuse kasutaja arvamust. Selleks on vaja töötada välja uusi instrumente nii kultuuriliste ja psühholoogiliste tegurite kui ka perekondliku olukorra hindamiseks. Oluline on hinnata mitte ainult

kliendi vajadusi, vaid ka tema elukvaliteeti, sest sellest võib selguda, kas ja kui võrd on hinnatud vajadus üldse oluline kasutaja/kliendi jaoks. Uute hindamismeetodite arendamisel on vaja pidada silmas, et hinnata tuleks mitte ainult kliendi puudeid ja vajadusi, vaid ka tema võimeid ja taastumise potentsiaali. Ka mitteformaalsete hooldajate võimalusi ja valmisolekut abi andmiseks tuleb arvesse võtta.

Informeerimine ja õiguste andmine

Hooldusesse puutuva informatsiooni levitamiseks tuleks rohkem kasutada erinevaid kommunikatsioonikanaleid. On tehtud ettepanek seada sisse tasuta Euroopa infotelefon ECHO – EuropeanCareHOTline (analoogselt 112-ga), kust inimesed saaksid teavet oma riigi/piirkonna teenuste osutajate kohta. Koduleheküljel EURO CARE peaks olema infokanaliks uute põlvkondade eakatele, kes on harjunud interneti kasutama. Ka peaks toetama interaktiivse TV-teenuse loomist nn CareNewsNetwork-CNN (hooldusuudiste võrk).

Üldiselt on teenusekasutajate ja eakate sõnaõigus saavutatav klientide aktiivse kaasamisega teenuselepingu sõlmimisse. Hooldusvajaduse mõistmine on interaktiivne protsess, milles spetsialistid otsivad klientidelt aktiivset tagasisidet. Tagatud peab olema kliendi õigus vaidlustada põhimõttelise tähendusega otsuseid, nagu näiteks igasugused hindamised.

Hindamisprotseduurid on otsustava tähendusega juurdepääsul hoolekandele. Hindamisi teostav personal sageli ei tunneta väljalülitavate otsuste võimalikke tagajärgi. Heaoluühiskond usaldab haavatavad ühiskonnaliikmed, kes ei suuda oma õiguste eest ise seista, sotsiaaltöötajate ja õendusjuhtide hoolde, kes aga halvimal juhul ei küsigi, millist mõju nende otsused avaldavad inimeste sotsiaalsele kaasatusele ja ühiskonda integreerumisele.

Ühiskonna vastutus mitteformaalse hoolduse kvaliteedi eest. On vaja, et võimuorganid täidaksid oma ülesannet jälgida mitteformaalse hoolduse kvaliteeti, iseäranis perekonnanhooldusel põhinevates süsteemides (nt Austria, Saksamaa, Itaalia, Eesti), kus valdava osa koduhooldusest osutavad mitteformaalsed hooldajad. Heaoluriigis on lubamatu üle koormata perekonda eakate eest hoolitsemisel, pakkumata perele abi, juhendamist ja puhkust. Riigis kehtivaid hooldusstandardeid peaks kohaldama mitte ainult professionaalse, vaid ka mitteformaalse hoolduse suhtes. Kui arvatakse, et üldjuhul ei peaks riik sekkuma pere probleemidesse, siis haavatavate ühiskonnaliikmete huvides peaks see olema siiski õigustatud ja lubatav. Eakate väärkohtlemise ennetamiseks tuleb parandada ühiskonna teadlikkust eakate väärkohtlemise probleemist.

Hoolekandesüsteemi finantsaspektid

Juhul kui materiaalsete ressursside puudumine piirab eakate suhtlemisvõimalusi, vaba aja üritustes osalemist või isegi avalike teenuste kasutamist, võib see põhjustada nende ühiskonnast väljatõrjumist. Järelikult peaks igal Euroopa kodanikul olema õigus saada sellist sissetulekut, mis garanteerib inimväärse äraelamise. Teenused, mille kasutamist ei kompenseeri riiklik hoolekanne ega sotsiaalkindlustus, võivad olla nii kallid, et mõned hooldusest sõltuvad eakad ei saa neid teenuseid endale lubada ja neil tekib seetõttu oht jääda ühiskonnas tõrjatuks. Seda aitaks vältida tasuta teenuste pakumine. Mis puutub majanduslikesse piirangutesse, siis on vaja kompromisslahendusi: näiteks leida raha mõnede rühmade toetamiseks või kohaldatakse teenuste hindasid vastavalt kasutaja olukorrale. Hooldusest sõltuva inimese puhul peaks eelistama teenuste pakumist abirahale ja toetuste maksmisele. Rahalised toetused on mõistlikud ainult siis, kui need on küllal-

dased (mis tähendab, et need võimaldavad abivajajal osta vajalikke teenuseid) ja kui jälgitakse, et neid toetusi kasutatakse ainult ametlikult vormistatud teenuste eest maksmiseks. See väldib ebakindlaid töösuhteid ja abisaaja jaoks eaturvalist hooldust, kus teenuste kvaliteeti ei kontrollita.

Mitteformaalse hoolduse toetamine (perekond, naabrid, sõbrad)

On olemas mitmeid institutsioone ja teenustusi, mis võiksid kergendada mitteformaalsete hooldajate elu ja toetada nende tegevust. Et hooldajad saaksid veidi puhata ja taastuda, võiksid neile kergendust pakkuda päevakeskused, eakate koduhoiuteenused ja ka võimalus kasutada ajutist tasulist asutushooldust. Mitteformaalsed hooldajad vajavad enam sotsiaalseid tagatisi. Nendeks abinõudeks võiksid olla kindlustus, mis kaatab seoses hooldusega tekkinud õnnetusjuhtumid (näiteks kohustuslik õnnetuskindlustus töötajate jaoks), tööaja üldine kohandamine (nt osaline tööaeg, paindlik tööaeg). Kolmandaks, oluliselt peaks paranema spetsialistide toetus mitteformaalsetele hooldajatele. Nõustamisteenus perehoolduse korraldamiseks on samuti soovitatav (vt järgmisel leheküljel).

Teenuste paljusus ja uued teenused

Teenuste kohandamine eri kultuuridele. Täna on Euroopa riikide eakate koosseis küllaltki homogeenne, kuid tulevikus võib ette näha sisserändajate arvu kasvu eakate hulgas. See eeldab hoolekandesüsteemide suuremat tundlikkust etniliste vähemuste vajaduste suhtes.

Näiteks toidu kojukanne peaks sisaldama ka religioonil põhinevaid dieete kõrvuti meditsiiniliste dieetidega. Teenuste osutajaid tuleks julgustada tööle võtma rahvusvähemuste esindajaid, et eri rahvusest kliendid tunneksid, et neid teenindatakse ülima tähelepanuga nende kultuuriliste vajaduste suhtes.

Eriteenused ja spetsialiseeritud personal dementsetele. Dementsus esitab väljakutse mitteformaalsetele hooldajatele, kes sageli tunnevad ennast ülekoormatuna. Pakkuda tuleks spetsiaalsete päeva- ja hoolduskeskuste teenuseid, koduteenuseid, ajutist asutushooldust, koolitust ja juhendamist. Paljudel juhtudel võib olla vajalik, et spetsialiseeritud personal sekkub, kui hooldustöötaja jõuvarud on lõppemas.

Spetsialiseerumine tagab dementsetele haigetele kompetentse ravi ja kergendab hoolekandetöötajate tööd.

Teenused, mis aitavad ületada töö soolisest jaotusest tulenevaid probleeme. Eakad mehed, kes on oma abielu lahutanud või leseks jäänud, on enamasti ebasoodsas olukorras mitmes valdkonnas. Näiteks on nad halvasti kaasatud organisatsioonide ja sotsiaalsete rühmade tegevusse, samuti on neil kõrge tervisehäirete risk. Nende jaoks tuleks luua klubisid, päevakeskusi ja muid eriteenuseid. Leidsime tõendeid, et eakatel, kelle abielu on olnud soorollil ja tööjaotuse suhtes traditsiooniline, on pärast abikaasa kaotust suur marginaliseerumise risk. Lesestunud mehed ei saa koduabiteenuseid, juhul kui neil ei ole füüsilisi või vaimseid puudeid. Toimetulekuraskused väljenduvad nt selles, et nad ei oska pesu pesta või sööki valmistada, sest varem tegi seda abikaasa. Ühiskond, kus peredes on levinud traditsiooniline tööjaotus, peaks olema valmis tegelema sellest tulenevate tagajärgedega vanemaealistele, mitte lootma kohesele elustiili muutumisele. Sellisel juhul vajavad eakad mõne aja jooksul koduteenuseid, mis toetaksid ja aktiveeriks neid.

Perehoolduse nõustamine. Perehooldusel põhinevates hoolekandesüsteemides võib vajadus hakata hooldama pereliiget tekkida nii ootamatult, et asjaosalised ei saagi tegelda alternatiivse hoolduse korraldamisega. Sel juhul tuleks mitteformaalseid hooldajaid võimalikult varakult nõustada. Sageli

peegeldab hooldus kohustuste soolist jaotust: pojad on hooldusega vähem hõivatud kui tütreid. See situatsioon, mis peegeldab sugudevahelist ebaõiglust ühiskonnas teravikuna, võib põhjustada pereliikmete vahel teravaid konflikte. Seetõttu tuleks koostada kirjalik leping – sarnane abielulepinguga –, mis määrab kindlaks laste ja sugulaste võrdse osalemise hoolduses.

Füüsiline keskkond: uute abistavate tehnoloogiate juurutamine

Tasuta meditsiinilisi abivahendeid ja varustust pakkuvad hoolekandesüsteemid, mis võimaldavad eakatel iseseisvalt elada, võivad oluliselt stimuleerida abivahendite ja hooldustehnika turgu ning seeläbi toetada paremate toodete arendamist. Arendada tuleb nõustamisteenistust. Tulevikus peavad hoolekandetöötajad ja koolitajad suurendama nõustamist ja abistamist meditsiiniabivahendite, abistava tehnoloogia ja kodu kohandamise osas. Paljud hoolekandetöötajad ja mitteformaalsed hooldajad ei ole abivahenditest teadlikud ja lepivad piirangutega liiga kergelt. Seetõttu peaksid selles valdkonnas tegelevad firmad oma turustamise ja teavitamise strateegiat muutma. Lõppude lõpuks aitavad nutikad tehnilised lahendused kokku hoida personalikulusid ja toetavad kutsetervist.

Arhitektide, inseneride ja disainerite koolitus ja linnaplaneerimise mõjude hindamine. Mõnel arhitektil/inseneril/linnaplaneerijal ei ole küllaldaselt teadmisi hooldusest sõltuvate inimeste vajadustest, sest nende koolitus seesuguseid teemasid ei sisaldanud. Koolitust nendel erialadel tuleb parandada, et tõsta nimetatud spetsialistide kompetentsust puuetega ja eakate inimeste vajaduste suhtes. Avalike hoonete ehitamise konkursil peaks eelistama arhitekte, kes arvestavad liikumispuudega inimeste probleeme. Ühiskondlike hoonete kavandamisel ning linnaplaneeringus (eriti infrastruktuuri

puhul) tuleb hinnata projektide disaini ja kujunduse mõju eakatele ja liikumispuuetega inimestele analoogselt ökoloogiliste mõjude uurimisega suurte projektide korral. Nõue kehtestada hoonete ja linna arendamise mõju uurimine eakatele inimestele, tuleb püstitada Euroopa Liidu tasemel.

Kodu kohandamine. Tuleb teha suuri pingutusi, et tagada puuetega inimestele võimalus kodus vabalt liikuda. Sageli ei tegelda takistusega, mis teevad puudega inimesele majast väljumise raskeks. Tuleks arendada programme, mis kohandavad ümbruskonda puuetega inimeste vajadustele (käsipuud, liftid, kaldteed).

Muid soovitusi

Toetame positiivse kuvandi loomist vananemisest nii hoiakutes, uskumustes kui käitumises, samuti kõikehõlmavat kontseptsiooni hoolekandest. CARMA projekti uuringud näitavad, et hoolduse integreerimine üldiselt ja eriti üksikjuhtumite korraldamisel aitab optimeerida hoolduse korraldamist klientidele.

Soovitused puudutavad ka hoolekande korraldamise poliitikat. Teiste praktiliste abinõude hulgas soovime välja töötada professionaalne kaebuste juhtimise süsteem, meetmed stabiilse töötajate kaadri kujundamiseks ja vabatahtlike kaasamist hooldusesse. Mis puutub hooldustöötajate koolitusse, siis Euroopa Liidu tasemel miinimumnõuete kehtestamine aitaks kaasa nende vabale liikumisele EL piires. Koolituses tuleks tähelepanu pöörata nn pehmetele oskustele. Soolise diskrimineerimise vähendamise teema peaks olema iga koolituse osaks. Tasakaalustatud ja pidev hoolekandetöötajate koolitus on kõige efektiivsem tee hoolekande kvaliteedi tagamisel.

Tuleb parandada töötajate oskusi nii riiklikus kui ka erahoolekandes, pakkudes juhendamist, väljaõpet ning tuge konfliktide lahendamisel, mis võivad hoolekandetöötajal tekkida kliendi või tema perekonnaga.

Artikkel on valminud Euroopa Liidu 5. raamprogrammi projekti QLK6-CT-2002-02341 raames.

Hooldusasutus

Heli Sildmäe

Sotsiaalministeeriumi sotsiaalkindlustuse osakonna peaspetsialist

Kod. X tunnistati kohtuotsusega teovõime tuks ja tema eestkostjaks määrati Tartu linn. Mõne aja möödudes paigutati kod. X, samuti kohtuotsuse alusel ja tema tahte vastaselt tähtajatult hooldekodusse.

Viihinud hooldekodus ühe aasta, lahkus kod. X koos oma pojaga hooldekodust oma endisesse elukohta Tartus. Eestkostja nõusolekut selleks polnud ning linnavalitsuse ametnik palus politseilt abi, et viia kodanik hooldekodusse tagasi. Kod. X vastuseisule vaatamata toimetasid politseiametnikud ta Tartu Politseiprefektuuri, kust linnavalitsuse töötaja viis kodaniku hooldusasutusse tagasi.

Hooldekodusse paigutamine tõi kohtukaebuse

Kod. X esitas Tartu Halduskohtusse kaebuse, mille kohaselt politseinikud pidasid ta oma elukohas kinni ja viisid prefektuuri ilma seadusliku aluseta, sellega rikkudes tema põhiseaduslikku ja inimõigust vabadusele ja isikupuutumatusse. Kaebuses märgiti, et tahtvastaselt saab isiku hooldusasutusse paigutada ainult kohtuotsuse alusel ja kuni üheks aastaks. Seda tähtaega pikendada saab üksnes kohtuotsusega. Tähtaja pikendamiseks aga eestkostja kohutule taotlust esitanud ei ole. Taotleja palub talle alusetult hooldekodusse paigutamise tekitatud mittevahalise kahju hüvitamist 40 000 krooni ulatuses ning kohest vabastamist hooldekodust.

Mõni aeg hiljem lisas kod. X oma kaebusele taotluse moraalse kahju hüvitamiseks 60 000 krooni ulatuses ja varalise kahju hüvitamiseks 21 500 krooni ulatuses. Taotluse kohaselt seisneb varaline kahju saamata

se paigutamise juhtum

jäänud pensionis ja sotsiaaltoetuses. Hooldekodust lahkumise järel ei ole neid talle välja makstud.

Moraalse kahjuna käsitleb kaebaja temalt õigusliku alusega vabaduse võtmist, sellele järgnevat hooldekodusse toimetamist ning seal jätkuvat kinnipidamist temale vastu võetamatutes tingimustes.

Kostjate põhjendused

Politseiprefektuur leidis, et kaebus on aluse tu. Nemand on sotsiaalhoolekande seaduse järgi kohustatud abistama eestkostjat isiku toimetamisel elule ohtlikust kohast eestkostja näidatud kohta. Politseisse toimetamise aluseks oli eestkostja suuline avaldus kod. X elu- ja terviseohtlike tingimuste kohta. Ka linnavalitsus palus jätta kaebuse rahuldamata, väites, et kod. X viibib üldhooldekodus. Kohtuotsust on vaja aga vaid siis, kui isik paigutatakse erihooldekodusse. Seega pole ka vaja kohtu nõusolekut hooldekodus viibimise tähtaja pikendamiseks.

Hooldekodu on kod. X-le parim lahendus elukvaliteedi tagamiseks. Pojaga koos elamine on mõeldav vaid siis, kui poeg tagab emale nõuetekohase elamispinna koos igapäevase hooldusega. Eestkostja andmed näitavad, et need tingimused ei ole täidetud. Halduskohus jättis kaebuse rahuldamata. Kohus leidis, et isiku hoolekandeesutusse paigutamiseks ega ka seal oleku pikendamiseks ei ole vaja kohtuotsust juhul, kui isiku hoolekandeesutusse paigutamiseega on nõus tema seaduslik esindaja ehk eestkostja. Tartu linn kod. X seadusliku esindajana on nõus tema viibimisega hooldekodus ja peab seda ainuvõimalikuks vahendiks talle normaalsete elutingimuste tagamisel.

Eestkostja kohustusi täites oli linnavalitsuse töötaja õigustatud kod. X huvide kaitseks toimetama ta tagasi hooldekodusse, pöör-

dudes vajaduse korral abi saamiseks ka politsei poole. Politsei toimis vastavalt seadusele.

Otsusega mitte rahul olnud kod. X esitas seepeale apellatsioonkaebuse ringkonna kohtule, kus halduskohtu otsus loeti põhimõtteliselt õigeks. Ringkonnakohus leidis, et vaidlustatud toimingut eesmärgiks oli kaebaja huvide kaitse tagamine ning tema ebainimlik kohtlemine ei ole tõendamist leidnud. Samas leidis ringkonnakohus, et eestkostja on siiski kohustatud kord aastas taotlema kohtult isiku hoolekandeesutuses viibimise pikendamist, tehes linnavalitsusele ka sellekohase ettekirjutuse.

Selle otsuse peale esitas kod. X Riigikohutusse kassatsioonkaebuse, paludes Tartu Ringkonnakohtu otsus tühistada ning saata asi uuesti läbivaatamiseks esimese astme kohtule.

Riigikohtu halduskolleegium oma pikas ja argumenteeritud otsuses käsitles kahte erinevat toimingut – kod. X tahtevastast toimetamist politseisse ning linnavalitsuse tegevust, mis seisnes kod. X tahtevastases toimetamises hooldekodusse ning tema seal jätkuvas kinnipidamises.

Politsei ei kontrollinud avaldust?

Asja materjalidest nähtub, et politseiametnikud toimetasi linnavalitsuse ametniku suulise taotluse alusel kod. X tema ja ta poja varasemast ühisest elukohast tema tahte vastaselt politseiprefektuuri ruumidesse, pidasi teda seal kinni ja andsid üle linnavalitsuse töötajale edasiseks hoolekandeesutusse toimetamiseks. Politseiprefektuur on rõhutanud, et oma tegevusega politseinikud osutasid abi eestkostjat esindavale sotsiaaltöötajale, et ta saaks kod. X viia

tagasi hooldekodusse, ja et tegutseti sotsiaalhoolekande seaduse alusel, mille kohaselt politsei on kohustatud osutama vajaduse korral hoolekandetöötajale abi isiku eluruumi või muusse asupaika sisenemiseks isiku enda või teiste inimeste tervise kaitseks. Samas ei ole kohtud andnud politsei tegevusele õiguslikku hinnangut. Pole selgitatud, kas politsei sisenes kodaniku eluruumidesse, kas tema suhtes kasutati jõudu, millisel alusel ja kui kaua teda peeti kinni prefektuuri ruumides. Ka ei selgu, kas politsei kogu tegevuse kohta on vormistatud menetlusedokumente või mitte.

Riigikohtu halduskolleegium rõhutab, et politsei saab oma kohustusi täita ainult seadusega sätestatud viisil. Sotsiaalhoolekande seaduse sätestest ei tulene politsei õigus toimetada isik politseisse. Politseiseaduses aga pole sätet, mis kirjeldatud asjaoludel ja olukorras annaks politseile õiguse isiku toimetamiseks prefektuuri ja tema kinnipidamiseks. Ka seadusest tuleneva abi osutamisel peab politsei tegutsema oma kohustuste ja õiguste piirides ning veenduma, et abi osutamiseks esinevad kõik vajaliku eeldused.

Eksitav on politsei seisukoht, et nad ei saanudki hinnangut anda sellele, kas isik viibib hoolekandeesutuses seaduslikult või mitte ja kas eestkostja toimetab ta sinna seaduslikult. Abiosutaja peab veenduma abitaotluse sisulises põhjendatuses ja õiguspärasuses.

Et faktilised asjaolud on tuvastatud ebapiisavalt, ei saa Riigikohtu halduskolleegium kod. X kaebust politseiametnike tegevuse osas sisuliselt lahendada.

Tuleb arvestada eestkostetava soovidega

Tartu Linnavalitsus põhjendab kod. X hoidmist hoolekandeesutuses hoolitsusega tema heaolu ja elukvaliteedi eest, leides, et kassaatori poja elukohas ei ole isikul nõutavaid elutingimusi.

Kod X omakorda kinnitab, et pole kunagi andnud nõusolekut enda paigutamiseks hooldusasutusse. Ta saab pensioni, järelikult

on tal olemas elatusvahendid ning ta pole abitus olukorras.

Halduskolleegium nõustub kassaatoriga, et sotsiaalhoolekande seaduse vastava sätte kohaldamine eeldab, et isik on kaotanud elatusvahendid ja on abitus olukorras. Vältimatu sotsiaalabi sätete alusel ei saa isikut hoolekandeesutusse paigutada tema tahte vastasel, seda ka siis, kui talle on määratud eestkostja.

Halduskolleegium tunnistab, et pole alust kahelda linnavalitsuse soovis tagada eestkostetava parem elukvaliteet ja tema huvide kaitse. On aga ilmne, et selle eesmärgi nimel piirati kod. X õigusi, sealhulgas põhiõigusi. Põhiõiguste piiramine aga peab tuginema kehtivale õigusele ning olema proportsionaalne. Samas ei ole kohtud andnud hinnangut kaebaja väidetele tema põhiõiguste alusetu piiramise kohta.

Nendel asjaoludel leidis Riigikohus, et kassatsioonkaebus tuleb osaliselt rahuldada. Kohus tühistas halduskohtu ja ringkonnakohtu otsused ning saatis asja uueks läbi vaatamiseks samale halduskohtule. Asjade edasine areng pole praeguseks teada.

Nagu ikka, on ka selles kohtuasjas leida üsnagi palju õpetlikku mitmelegi ametkonnale. Politseile on meelde tuletatud, et isiku kinnipidamine ainult ühe ametniku käesoleval juhul isegi mitte kirjaliku, vaid suulise avalduse alusel ilma selle avalduse seaduslikkust kontrollimata ja oma tegevust dokumenteerimata ei ole kooskõlas politsei tegevust suunavate õigusaktidega.

Sotsiaaltöötajad aga peavad endale selgeks tegema, et ka püüdes kellelegi head teha ei tohi seadustest kõrvale kalduda ega lähtuda ainult omaenda arusaamadest. Arvesse tuleb võtta ka heateo objekti arvamus asjast, muidu võib kogu esmapilgul kiiduväärne üritus osutuda karuteeneks.

Lõpetuseks tahaks loota, et seda kohtulahendit asjaomastes ametkondades märgatakse ning edasises igapäevatoos ka vajalikul viisil arvesse võetakse.

Kardetud ja kartmatud – vangla sotsiaaltöötajad

Tiiu Rahuoja

**TÜ sotsiaaltöö magistrant
töötanud Tartu Vangla
sotsiaalosakonnas
august 2004 – november 2005**

Artikli kirjutamise võtsin ette, kuna soovin hajutada hirmu ja teadmatust, mis valitseb vanglasotsiaaltöö suhtes ning ei meelita just väga paljusid sotsiaaltöötajaid vanglasse tööle. Käesolev ei pretendeeri teaduslikult tõestatud tõele, vaid on oma kogemuste ja arusaamade põhjal kirja pandud arutelu vangla sotsiaaltööle mõeldes.

Keskvangla kogemus

Minu esimene kokkupuude vanglasotsiaaltööga toimus 90-ndate lõpul, kui mul oli hea võimalus olla praktikal Keskvanglas. See oli minu jaoks väga huvitav kogemus. Eelkõige just seepärast, et ma tõesti ei saanud aru, mis on kõigel sellel, millega sotsiaaltöötajad vanglas peamiselt tegelesid, tegemist sotsiaaltööga, nagu seda ülikoolis õpetati. Tol ajal täitsid sotsiaaltöötajad n.ö ema Theresa rolli. Erialase haridusega sotsiaaltöötajaid vanglasüsteemis praktiliselt polnud. Veelgi enam – isegi sotsiaaltöö tudengitel ei olnud võimalust õppida vanglasotsiaaltöö spetsiifikat. Selles osas ei ole seis ka käesoleval ajal oluliselt paranenud. Vanglasotsiaaltöötajad kandsid vormi ja täitsid ülesandeid, mis tänasel päeval on

suuresti kontaktisikute kanda. Sotsiaaltöötaja käis hommikuti kambrist kambrisse, kogus kokku kinnipeetavate avaldused ja püüdis neid lahendada. Muuhulgas tuli tegelda ka sellega, et leida kinnipeetavatele riideid, jalanõusid jne. Üldine olukord Keskvanglas oli väga halb, töötajate töötingimused kesised ja ka kinnipeetavad elasid rasketes tingimustes.

Igal juhul on tagantjärele hea näha muutusi, võrrelda neid varasemate aastatega ja tõdeda, et vanglasotsiaaltöö on professionaalses mõttes õigel kursil. See annab alust lootale, et muutused jätkuvad ning liiguvad järjest rohkem mõtestatud sotsiaaltöö poole.

Tartu Vangla kogemus

Viimaste aastatega on sotsiaaltöö vanglas muutunud sisulisemaks. Minu meelest on see väga põnev sotsiaaltöö haru. Kuna sotsiaaltöö klientuur on lai, siis on ka mõistev, et mõnele sotsiaaltöötajale lihtsalt sobib rohkem töö vanuritega, teistele noortega ja on ka neid, kes leiavad, et on huvitav töötada kinnipeetavatega.

Vangla sotsiaaltöötajatel on väga hea võimalus rakendada õpingute käigus omandatud teadmisi ja meetodeid.

Sotsiaaltöötajad ei ole enam vormikandjad, nad ei tegele majandusküsimustega ja nende roll on vangistusseaduses, vangla sotsiaalosakonna põhimääruses ning ametijuhendites

täpselt kirjas. Peale selle on Tartu vanglas sotsiaaltöötajatel kaasaegsed töötingimused ja kinnipeetavatel head olmetingimused.

Tartu vangla on Eesti kõige kaasaegsem vangla. Tegemist on kambersüsteemile rajatud vanglaga, kuhu on paigutatud süüdimõistatud mehed ja vahistatud (mehed, naised ja alaealsed). Kliendid on väga erinevad ja väljakutset pakkuvad.

Vangla sotsiaaltöötaja argipäev

Oma tööd tehes tuleb lähtuda väga paljudest õigusaktidest ja eeskirjadest. Vangistusseaduse § 57 järgi on hoolekande eesmärk vanglas aidata kinnipeetaval säilitada ja luua sotsiaalselt olulisi positiivseid kontakte väljaspool vanglat, suurendada tema iseseisvat toimetulekuvõimet ning mõjutada teda käituma õiguskuulekalt.

Kontakt kinnipeetavaga toimub tema initsiatiivil kontaktisiku¹ kaudu, kes annab teada kinnipeetava probleemi (kui klient on selle avaldanud) ja sotsiaaltöötaja vastab konkreetsele küsimusele kontaktisiku kaudu või võtab kliendi probleemi teadmiseks ja püüab seda lahendada. Sotsiaaltöötaja võtab kliendiga otsekontakti juhul, kui on vaja koostada mõni õiend. Kiiret lahendust ootavate probleemidega tegeldakse kohe ning üldjuhul püütakse laekunud avaldused lahendada nädala jooksul.

Sotsiaaltöötajad koostavad kohtule õiendeid², mida on tarvis kinnipeetava ennetähtaegselt vabastamiseks. Kuna justiitsministeeriumi suund on suunata võimalikult palju kinnipeetavaid kriminaalhooldusele, kasvas taotluste esitamine eelmisel aastal üleelmisega võrreldes märgatavalt. Õiendi koostamiseks tuleb tutvuda kinnipeetava toimikuga, vestelda kliendiga ja analüüsida kliendi vabanemisvalmidust. Õiend peab olema piisavalt üksikasjalik, et see aitaks langetada kohtul õiget otsust, ja nii lühike kui või-

malik, et edasi anda ainult oluline. Õiendi esitamiseks on oma kindel tähtaeg ning selle koostamist pole võimalik edasi lükata.

Kinnipeetavad pöörduvad sotsiaaltöötaja poole, kui neil on vaja teostada mõni notariaalne toiming, näiteks lahutada abielu, võtta vastsündinud laps oma nimele või siis on tekkinud probleemid seoses vara säilimisega. Sotsiaaltöötaja osaks on informeerida klienti võimalustest, vajadusel ette valmistada dokumendid, kliendile nõu anda ja kui võimalik, siis toiming lõpule viia. Selliste toimingute teostamine võib vangla tingimustes olla küllalt aeganõudev, seda eriti juhul, kui on tegemist notariaalse tehinguga ja kinnipeetaval pole kehtivat isikuttõendavat dokumenti. Sellisel juhul tuleb alustada isikuttõendava dokumendi taotlemisest. Ka muudel juhtudel saavad kliendid informatsiooni isikuttõendavate dokumentide taotlemise korra kohta sotsiaaltöötajalt.

Sotsiaaltöötaja aitab kaasa kinnipeetavale individuaalse täitmiskava koostamisega³. Vastavalt kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhendile (justiitsministeeriumi määrus nr 53) koostatakse individuaalne täitmiskava kinnipeetavale, kelle realselt ärakandmisele kuuluva vabadusekaotuse tähtaeg ületab ühte aastat. Täitmiskava koostamise ja rakendamise eesmärk on ergutada kinnipeetavat seaduskuulekale käitumisele ning toetada tema arengut haridustaseme tõstmise ning kutse- ja sotsiaalsete oskuste täiendamise kaudu; soodustada kinnipeetava otsustusvõime ning vastutustunde arenemist ja valmistada kinnipeetavat ette iseseisvaks toimetulekuks vabaduses ning taaskohanemiseks ühiskonnas. Individuaalse täitmiskava koostamisest ei ole aga kasu, kui püstitatud eesmärged ei jõuta ellu viia. Tuleb tõdeda, et tihti seda ei jõuta, kuna klienditöö koormus on väga suur. Samas pakub see hea võimaluse huvi

¹ Kontaktisik – kinnipeetavale personaalselt määratud vanglainspektor, kes temaga otseselt suhtleb ja jälgib tema arengut. Toim.

² Õiend võib olla tõend, selgitus, iseloomustus vm kirjalik sotsiaaltöötaja hinnang. TR

³ Individuaalne täitmiskava – kinnipeetava karistuse täideviimise programm, milles on kirja pandud kinnipeetava resotsialiseerimise abinõud. Täitmiskava koostamisel osalevad vangla järelevalve-, julgeoleku-, õppetöö korraldamise ning tööhoivespetsialistid, arst, sotsiaaltöötaja ja psühholoog. Toim.

ja oskuste olemasolu korral läbi viia rühmatööd. Igasugune rühmatöö on vangla tingimustes efektiivne. Rühma koostamisel ja kinnipeetavatega töötamisel tuleb kindlasti arvesse võtta individuaalses täitmiskavas püstitatud eesmärgid, kliendi motiivatsiooni ning kindlasti ka rühmas osalejate vabanemise tähtaega.

Enne vabanemist pöörduvad kliendid tihti sotsiaaltöötaja poole eluaseme küsimusega, kui vangistuse jooksul pole olnud võimalik eluaset säilitada või on toimunud elumuudatus, mis ei võimalda tagasi minna endisesse elukohta. Sellisel juhul tuleb koos kliendiga leida parim lahendus, vajadusel aidata otsida koht näiteks mõnes rehabilitatsioonikeskuses. Sotsiaaltöötaja poole pöörduakse ka siis, kui on tegemist erakorralise või korralise väljasõidutaotlusega. Vangistusseaduse § 32 alusel võib vangla direktor kinnipeetava lähisugulase parandamatu haiguse või surma või muu erakorralise perekondliku sündmuse puhul anda kinnipeetavale loa erakorraliseks kuni seitsmepäevaseks väljasõiduks. Sotsiaaltöötaja püüab koos kliendi ja kontaktisikuga kokku koguda vajaliku tõendusmaterjali ning annab hinnangu, kas kinnipeetav on valmis väljasõiduks või tuleb kõne alla vaid lühiajaline väljaviimine⁴. Sotsiaaltöötaja annab oma hinnangu ka siis, kui klient on taotlenud lühiajalist väljasõitu üldistel alustel.

Vangla sotsiaaltöötajad tegelevad ka kinnipeetava pikaajalise kokkusaamise korraldamisega ja lähisuhete säilitamise eesmärgil elukaaslase toestamisega. Vangistusseaduse § 25 järgi võimaldatakse pikaajalisi kokkusaamisi abikaasa, isa, ema, vanaisa, vanaema, lapse, lapsendaja, lapsendatu, venna või õega. Pikaajalisi kokkusaamisi faktilise abikaasaga lubatakse tingimusel, et paaril on ühised lapsed või ühine majapidamine või vähemalt kaks aastat väldanud kooselu enne karistuse kandmise algust. Kinnipeetav esitab sotsiaaltöötajale faktilist kooselu tõendavad materjalid. Sotsiaaltöötaja intervjuuerib kinnipeetavat ja vajadusel ka tema

elukaaslast ning koostab õiendi kinnipeetava pikaajalise kokkusaamise taotluse juurde. Sotsiaaltöötaja kohus on teavitada lähedasi, kui vahistatul näiteks puudub võimalus võtta nendega ühendust. Kui vahistatule on eeluurimise ajaks kohaldatud mõni suhtlemiskeeld (nt kirjavahetuse ja telefoni kasutamise keeld), siis teavitab sotsiaaltöötaja vajadusel vahistatu lähedasi tema sotsiaalsetest probleemidest.

Vanglasotsiaaltöötaja argipäeva tegemisi kokku võttes tuleb öelda, et selles ametis on võimalik ennast professionaalses mõttes hästi rakendada ja areneda. Iga päev läheb vaja suurel hulgal koolis õpitud teadmisi, olgu siis tegemist nõustamise, rühmatöö, seaduste tundmise, analüüsimisega või hinnangute andmisega. Üksluisust pole, kui ei lase sellel tekkida. Pidevalt toimuvad muutused, mis ergutavad pingutama ja annavad võimaluse õppimiseks ning arenemiseks. Näitena võib tuua riskihindamissüsteemi, mida ka vanglates rakendama hakatakse. Töötamine vanglas on stressirohke, pingeline ja keskkonnast tulenevalt vabadust piirav.

Mõned varjuküljed

Vanglasotsiaaltöösse suhtumine vangla personali poolt ei ole eriti soosiv. Minu meelest suunatakse liialt palju tähelepanu ja ressursse järelevalve tagamisele. Jääb mulje, et sotsiaalosakonna tegevus pigem häirib vangla igapäevast tööd, kuna see toob teistele osakondadele tööd juurde, mistõttu ei leia ka toetust. Imestama paneb vanglaametnike suhtumine, mille järgi sotsiaalosakonna töötajad „käivad kätt hoidmas ja pead silitamas“. Sellises eelarvamusterohkes keskkonnas on väga raske tööd teha. Pidev kahtlustamine, „ärategemine“, umbusaldamine ja sotsiaaltöötajate pädevuses kahtlemine ei ole just kõige motiveerivam. Sotsiaaltöötajate kliendikoormus on suur. Väiksemates vanglates on olukord parem ja sisulise tööga on võimalik rohkem tegeleda. Suurtes vanglates on see üsna keeruline. Kui ühe sotsiaaltöötaja kohta tuleb üle 150 kliendi, siis ei ole mõeldav, et ta neid kõiki

⁴ Kui tulenevalt vabadusekaotuse täideviimise eesmärkidest ei ole lühiajalise väljasõidu lubamine kinnipeetavale võimalik, võib vangla direktor anda loa kinnipeetava väljaviimiseks järelevalve all kuni kolmeks päevaks

tunneks, neid vastavalt vajadusele nõustaks, vabanemiseks ette valmistaks, rühmatöid läbi viiks jne. Pealegi on kinni peetavad pidevas liikumises nii vangla siseselt kui ka vanglate vahel ja seetõttu on nendest ülevaadet saada võimatu. Nii esinebki olukordi, kus tuleb iseloomustada klienti ühe kohtumise põhjal ning see jääb ka ainukeseks kontaktiks. Ülesandeid tuleb juurde, aga sotsiaaltöötajate arv on jäänud samaks. Väga palju tuleb tegelda klienditöö asemel paberitööga. Lahendust võiks tuua sotsiaaltöötajate kohtade juurde loomine. Mõningad ülesanded oleks võimalik anda kontaktisikute lahendada.

Lõppsõna asemel

Head eeldused vanglas sotsiaaltöötajana toime tulla on sellel, kes

- 1) on oma erialavalikus kindel
- 2) kellele sihtrühm pakub professionaalses mõttes huvi
- 3) kellele meeldib nii individuaalne kui ka rühmatöö
- 4) kellele kirjalik eneseväljendamine ei valmista suuri raskusi
- 5) kes oskab heal tasemel nii eesti kui ka vene keelt (see on tõsine probleem noorte sotsiaaltöötajate puhul).

Vanglasotsiaaltöötaja töö on väga huvitav ja pakub haruldase võimaluse kasutada suurt hulka õpitud meetodeid ja teadmisi. Oma tööpäeva on võimalik planeerida ja kasutatavaid töömeetodeid valida. Kliendid on üldjuhul kergesti kättesaadavad ja koostöövalmid ning hindavad neile pühendatud aega.

Vanglasotsiaaltöö arengu huvides on vaja üle vaadata vanglasotsiaaltöötaja kliendikoormus, pakkuda võimalust õpingute kaudu tutvuda vanglasotsiaaltöö spetsiifikaga, muuta see veelgi sisulisemaks ning soodustada loominguilust, säilitades sel moel kõrget töömotivatsiooni.

KOMMENTAAR

Mille poolest erinevad sotsiaaltöötaja ülesanded teie vanglas artiklis kirjeldatutest? Kas soovitaksite ülikooli lõpetanud sotsiaaltöötajatel tulla vanglasse tööle?

Eerik Lätti

Tallinna vangla sotsiaalosakonna juhataja:

Meie vangla sotsiaaltöötajad lugesid Tiiu artiklit suure huvi ja äratundmisrõõmuga. Tema kunagise praktika jälgijana Patareisi oleksin olnud veidi leebem, aga tema jahmatus on täiesti mõistetav – õpitust erines too tegelikkus nagu öö ja päev. Ise asja sees olles pole see ehk nii hull. Kolleeg kirjeldab sotsiaaltöötaja tööd ühes konkreetsetes vanglas. Samas määravad arhitektuurilised iseärasused, traditsioonid, organisatsioonised erisused nii mõnegi erinevuse töökorralduses. Meie näiteks ei kiirusta eelvangistuses olijate lähedastele teatama vahi alla võtmisest. Uurija teadmata võib sellest kujuneda sekkumine uurimise käiku ning nii rikuksime kriminaalmenetluse seadustiku nõudeid. See sunnib sotsiaaltöötajat oma vastutust realiseerima teisel moel. Seda tööd võime soovitada küll, eriti kui on tegemist piisavalt elukogenud inimesega. Igapäevane proovilepanek ja klientuuri kaleidoskoopiline vaheldumine tagab selle, et ükski päev ei sarnane eelmisega. Igav ei hakka, pigem vastupidi. Ja veel üks tegur, millest räägitakse vähem. Vanglas ei tee üksinda midagi. Kolleegi öla tajumine on toimetulekuks hädavajalik. Spetsialisti vastutus on ikka isiklik, kuid tulemus saavutatakse üksnes kolleegide ja teiste teenistustega koos. Nii üllatabki Tallinna vangla külalisi oma noorte ja entusiastlike töötajate-

ga. Seda ei osata vanglas kui karmis kohas oodata.

Christel Punn

Harku vangla sotsiaalosakonna juhataja, sotsiaaltöö magister:

Harku vanglas kannavad karistust naissoost süüdimõistetud ning seetõttu eeldab vangla sotsiaaltöötajate ja ka teiste ametnike (vangistusosakonna ja julgeolekutöötajate) tööülesannete täitmine spetsiifilist lähene- mist – tuleb arvestada naiste psühhofüsioloogiliste iseärasuste, hügieeni, naistele omaste sotsiaalsete ja perekondlike probleemidega.

Erinevalt teiste vanglate sotsiaaltöötajatest peavad Harku vangla sotsiaaltöötajad lahendama ka paljusid süüdimõistetute lastega seotud probleeme. Enamus naiskinnipeetavaid on emad, karistuse kandmise ajal hoolitsevad nende laste eest kas vana- vanemad, mõni sugulane, hoolduspere või on lapsed paigutatud lastekodusse.

Juhtumeid, kus lapse eest kannab hoolt isa, esineb väga harva. Paljudel lastel tekivad ema karistuse kandmise ajal probleemid – ei kuulata enam eestkostja sõna, koolis hal- venevad hinded ja käitumine. Pole harvad ka juhtumid, kui selgub, et eestkostja ei ole ühel või teisel põhjusel võimeline last kas- vatama. Sellised juhtumid on alati ainu- laadsed ja keerulised, nende lahendamine eeldab koostööd lastekaitsetöötaja, kooli sotsiaaltöötaja, õpetaja ja ka lapse eestkost- jaga. Harku vanglas on emade-laste osakond, kus lapsed saavad koos emaga viibida kuni kolmanda eluaastani (kaasa ar- vatud). Lastega süüdimõistetud vajavad roh- kesti sotsiaaltöötaja nõu ja abi ning on seetõt- tu sotsiaaltöötajate erilise tähelepanu all.

Sotsiaaltöötajad tegelevad ka kinnipeeta- vate eluasemeküsimustega, vormistavad isikut tõendavaid dokumente, teevad ettepanekuid kinnipeetavatele individuaalse täitmiskava koostamiseks, koostavad õien- deid ennetähtaegseks tingimisi vabas-

tamiseks, nõustavad kinnipeetavaid lühi- ajalise väljasõidu taotlemisel, tegelevad per- sonaalse nõustamisega ja rühmatööga (ettevalmistamine vabanemiseks). Talvel korraldatakse koos vangistusosakonnaga suusamatku ja suvel jalgrattamatku. Süü- dimõistetute vaba aja sisustamiseks koos- tavad sotsiaaltöötajad erinevaid projekte. Kinnipeetavate vastuvõtt sotsiaalosakonnas toimub neli korda nädalas eelregistreerimise korras. Pakilise juhtumi korral saab kohe sotsiaaltöötaja vastuvõtule tulla.

Vanglasotsiaaltöötaja amet on stressirohke, kuid pakub ka palju erinevaid väljakutseid. Lisaks ülikoolis omandatud teadmiste õpi- takse juurde väga palju uut, mis tagab pide- va arengu professionaalina.

Vanglasotsiaaltöö on sotsiaaltöö spetsiifiline valdkond, kus oma töö kõrval tuleb arvesta- da ka vangla kahe teise olulise osakonna – vangistus- ja julgeolekuosakonna – tööga, sest need osakonnad tagavad vangla üldise turvalisuse. Tihtipeale sotsiaaltöötajad tun- nevad, et mainitud allüksused ei aktsepteeri nende tööd. Oluline on mõista, et nii valve ja järelevalve kui ka kinnipeetavate resot- sialiseerimine on vanglas ühtviisi olulised. Vangistus- ja julgeolekuosakonna töötajatel on kinnipeetava kohta informatsiooni, mis sotsiaaltöötajatel puudub. Suutmatus kin- nipeetavat infosulu tõttu adekvaatselt hinna- ta on üheks konfliktide põhjustajaks (siit ka sotsiaaltöötajate hüüdnimed „käehoidja“ ning „peasilitaja“) ning see ei võimalda sot- siaaltöötajatel saada ülevaadet kinnipeetava tegelikest soovidest, kavatsustest ning vajadustest.

Kas hakata vangla sotsiaaltöötajaks või mitte, on igaühe isiklik valik. Vaatamata pingetele on vanglasotsiaaltöö huvitav. Vanglasotsiaaltöötaja peaks olema inimene, kes on huvitatud sisulisest tööst kinnipee- tavaga, kes soovib end arendada profes- sionaalina, omab head analüüsi- ja otsustus- võimet ning ei karda väljakutseid ja võimalikke tagasilööke.

Noorsootöö koolitus vanglatöötajatele

Samal teemal vt ka „Vangla – kas karistus- või kasvatuasutus?“, Sotsiaaltöö nr 4/2005

Ülly Enn

**Kaasatuse ja koolituse valdkonna koordinaator
Euroopa Noored Eesti büroo, Sihtasutus
Archimedes, sotsiaaltöö magister**

„Arvata võis, et nad ükskord vanglas lõpetavad...“ – just niisugune anonüümne kommentaar laekus portaalis Delfi Noortekas 7. oktoobril 2005 avaldatud uudisele Euroopa Noored Eesti büroo koolitusprojektist Eesti vanglatöötajatele. Olgugi et selle kommentaari näol on ilmselt tegu pelgalt vaimukusega ning ei ole teada, kas autor pidas silmas kinnipeetavaid või koguni Euroopa Noored Eesti bürood, on ütles „vanglas lõpetamisest“ suhteliselt laialt levinud ning peegeldab ühiskonna mõtteviisi ja hoiakuid. Ometi on nii õigusrikkumise toime pannud inimeste kui ühiskonna arengu seisukohast väga vaja uskuda, et vangle sattu mine võib tähendada hoopis uue algust. Ühest sellisele lähenemisele tuginevast koolitusprojektist artiklis juttu tulebki.

Koolitusest ja selle lähtekohtadest

Eelmisel aastal alustas Euroopa Noored Eesti büroo 2006. aasta kevadeni vältavat koolitusprojekti Eesti vanglatöötajatele arendamiseks nende pädevust noortega tehtavas töös ja projektijuhtimises ning loomaks seeläbi ka eeldusi edasisteks noorteprojektideks Eesti vanglates. Idee sai alguse programmi Euroopa Noored seniseid Eesti kogemusi vaagides, millest selgus, et noorte kaasamises on saavutatud suhteliselt

häid tulemusi nii erivajadustega noori kui alkoholi ja narkootikumide tarvitanud noori silmas pidades. Toetust on leidnud ka mõned projektid õigusrikkumise toime pannud ja kriminaalhooldusele määratud noorte kaasamiseks.

Üha enam leiavad nimetatud sihtrühmad tähelepanu ka noorsootöös laiemalt, seda enam, et Eestis on olemas riiklikult reguleeritud erinoorsootöö, mille eesmärk on „...riskioludes elavatele ja/või probleemkäitumisega noortele arengueelduste loomine noore võimete ja oskuste aktiveerimise ning motivatsiooni suurendamise kaudu“ (EV noorsootöö kontseptsioon, riikliku noortepoliitika ja noorsootöö strateegia eelnõu). Samas on Eestis teravalt tõstatunud vajadus selliste noortega töötavate spetsialistide (täiend)koolituse järele, toetamaks nende ametialast kompetentsust (Enn 2003, *Noorsootööalase koolituse valdkonna uuringu raport* 2005). Nii küpseski idee pikaajalisest koolitusprojektist Eesti vanglatöötajatele, milles teoreetilist teemakäsitlust toetab reaalsete projektide väljatöötamine koolituses osalejate poolt koos noorte kinnipeetavatega programmi Euroopa Noored raames.

Programmi Euroopa Noored tegevus tugineb mitteformaalse õppimise põhimõtetele,

mida on oma õppijakesksuse ja paindlikkuse tõttu peetud väga sobivaks eeskätt erivajadustega või vähemate võimalustega noortele suunatud kaasatustöös (*Sotsiaalne kaasatus* 2005, 39–42). Noorteprojektidega antakse noortele võimalus end proovile panna ja saada väärtuslikke (õppimis)kogemusi ning seda seesuguses vormis, millest võib innustuda ka formaalharidusest ja tavatähenduses õppimisest võõrdunud noor. Programm Euroopa Noored võimaldab ellu viia erisuguseid ettevõtmisi alates rahvusvahelisest noorterühmade kokkusaamisest noorsoovahetuse vormis kuni vabatahtliku teenistuseni, kus noorel on võimalik mõnda aega elada ja töötada vabatahtlikuna mõnes välisriigis. Kinnipidamisasutuses viibivate noorte võimalused välisilmaga suhtlemiseks on piiratud, seepärast võeti koolituse kavandamisel aluseks noorsooalgatusprojektid (programmi Euroopa Noored alaprogramm 3), mida rühm noori saaks teisi kinnipeetavaid kaasates vanglas ellu viia. Lähtekohaks sai idee, et noored võiksid korraldada näiteks vestlusringe või töötubasid neile huvipakkuvatel teemadel, korraldada kinnipeetavate seas *graffiti*-konkursi noortele oluliste teemade kajastamiseks vm.

Peamine on, et tegevus lähtuks noorte endi huvidest ja vajadustest ning noorteprojekti toetavad töötajad saaksid sedakaudu anda kinnipeetavate tegevusele tagasisidet, toetada nende positiivseid õpikogemusi ja seeläbi ka noorte eneseusku ja -hinnangut. Mida eeldab niisuguse projekti juhendamine ühelt vanglaametnikult? Senisele kogemusele tagasi vaadates julgen öelda, et eelkõige huvi ja motivatsiooni, usku noortesse kinnipeetavatesse ning nende võimetusse, mis paneb otsima üha uusi väljundeid töös noortega. Või vähemasti võib nii iseloomustada koolitusprojektis osalemiseks soovi avaldanud Murru, Pärnu, Tallinna, Tartu ja Viljandi vangla töötajaid ning nende koostööpartnereid Rummu Erikoolist ja Tallinna Kutsekoolist nr 5. Osalejate seas on sotsiaaltöötajaid, psühholooge, huvijuhte, hariduskorraldajaid ja õpetajaid, ka üks vangistusosakonna spetsialist. Ametite laiaulatus-

lik esindatus ei ole aga kindlasti ainus kõnealuse koolituse lisaväärtus; eelkõige on sel positiivne mõju noorte kinnipeetavate arengu huvides tehtavale vanglaametnike koostööle.

Kui eelnev viitas hoiakutele uue omandamise ja arengu suhtes, seega koolituses nii olulise tähendusega aspektile, siis asunud kaardistama osalejate koolitusvajadusi, ilmnes, et valdavalt tunnetavad vanglaametnikud vajadust täiendada end projektijuhtimises ja noorsootöö spetsiifikas, sh meetodites, mida töös noortega rakendada.

Koolituse korraldusest ja sisust

Koolituse ettevalmistusperioodil tehti tutvumisvisiit osalevatesse kinnipidamisasutustesse ning osalejad pakkusid välja võimalikud projekti kaasatavad noored ning nende esmased projektiideed. Koolituse esimene faas hõlmas osalejate omavahelist tundmaõppimist, programmi Euroopa Noored tutvustamist ja esmaste ideede arendamist vastavalt projektijuhtimise põhitõdedele. Koolituse teine faas keskendus noorsootöö meetoditele, sh foorumteatri, loovkirjutamise ja teiste ekspressiivtehnike rakendusvõimalustele töös noorte õigusrikkujatega. Koolituse viimane etapp on kavas läbi viia 2006. aasta maikuu ning selle põhisuoks on senise projektitöö mõju analüüs. Nii nagu planeeritavad noorteprojektid, tugineb ka koolitus mitteformaalse õppimise põhimõtetele ning seetõttu on koolitusprogrammis kasutusel mitte loengud, vaid eeskätt erinevad interaktiivsed meetodid, mida osalejad saavad edaspidi rakendada ka töös noortega: simulatsiooniharjutused, rollimängud, meeskonnapõhine õppimine jms.

Juba koolituse esimese faasi järel asusid osalejad – vanglaametnikud – tööle noorte projektide edasise arendamise kallal ning tänaseks päevaks on alguse saanud ja juba ka programmitöö Euroopa Noored rahalise toetuse leidnud viis noorteprojekti: Viljandi vangla projekt „Peegeldus”, Murru vangla

algatus „Miks on läinud nii?” ja Tartu vangla projektid „Kitarr mängib!”, „Targemana vabadesse” ja „Puhas mäng”. Noorsooalgatusprojekt on ettevalmistamisel ka Tallinna vanglas. Senine töö on teinud selgeks, et lisaks noortega töötavate spetsialistide koolitusele on vaja projektijuhimise ja rühmatööga toetada ka noori endid. Nii on koolituste vahelisel ajal käivitunud aktiivne koostöö koolituses osalejatega noortele kinnipeetavatele suunatud info edastamiseks seminaride kaudu.

Kokkuvõtteks ehk mida oligi tarvis tõestada

Koolitusprojekti alustades oli tegevuse uudsust silmas pidades äärmiselt raske võimalikke tulemusi prognoosida. Ometi on tänaseks alguse saanud projekte vaadates selgunud ilme vajadus vanglate noorsootöö edasiarendamise järele. Noorte kinnipeetavate hulgas on rohkesti neid, kes on oma senist elu analüüsinud ja valmis muutuseks ning on väga huvitatud enese arendamisest just noorteprojektide kaudu, kuna need annavad võimaluse oma vaba aja sisustamiseks vangla piiratud võimalustega keskkonnas, võimaluse suhelda, omandada uusi teadmisi projekti teemadel, projektijuhimises, koostööoskusi jpm. Sageli on see noortele kinnipeetavatele üldse esimene kord omaalgatuslikult mingis projektis kaasa lüüa. Noorsootöö eelkõige ennetuslikke eesmärke silmas pidades on küll kahetsusväärne, et info ja osalusvõimalus ei ole nende noorteni jõudnud siis, kui nad käisid veel koolis ja olid vabaduses. Nüüd, kui nad puutuvad esmakordselt vanglas viibides kokku võimalusega teostada oma ideid ning saada sellest innustust ja väärtuslikke kogemusi edasiseks, võib see ehk kaasa aidata nende paremale toimetulekule pärast vanglast vabanemist.

Loodetavasti ei piirdu kõnealuse koolitusprojekti arendav mõju üksnes selles osalvate spetsialistide ja projekte teostavate noortega. Näiteks programmi Euroopa Noored raames ja Euroopa Komisjoni SALTO-nimelise koolituskeskuse korral-

dusel leiab käesoleva aasta aprillis Belgias aset esimene üle-euroopaline programmi Euroopa Noored koolitus riskinoortega, noorte õigusrikkujatega ning kinnipeetavatega töötavatele spetsialistidele. Selle kaudu loodetakse toetada edasist rahvusvahelist koostööd ning projekteid arengut. Nii on sedakorda Eesti kogemus osutunud üheks tõukejõuks ja positiivseks näiteks ka Euroopa mastaabis.

N.ö koduseid perspektiive silmas pidades tahaks loota positiivset mõju ka noorsootööle laiemalt – vanglate, noorsootööasutuste ja noorteühingute koostöös tasub kinnipidamisasutustes hakata arendama noorsootööd, mis võiks kujuneda uueks heaks alguseks...

Viidatud allikad

Eesti Vabariigi noorsootöö kontseptsioon (2001) <http://www.hm.ee>

Enn, Ü. (2003). Lähtepositsioone erinoorsootöölaseks koolituseks Eestis.

Rahvusvahelise koolitusprojekti “Tõrjutusest jõustamiseni – efektiivsed meetodeid töös erivajadustega noortega” kogemuse näitel.

Magistritöö. Tallinna Pedagoogikaülikool.

Enn, Ü., Tupits, D. (toim. 2005) Sotsiaalne kaasatus. Euroopa Komisjoni ja Euroopa Nõukogu noorsootöölase partnerlusprogrammi käsiraamat. Tallinn.

<http://euroopa.noored.ee/kasiraamat>

Euroopa Komisjoni SALTO

Ressursikeskused (vt koolitused, metoodilised materjalid jm) <http://www.salto-youth.net>

Noortepoliitika ja noorsootöö strateegia

2006–2013 eelnõu (2005) <http://www.hm.ee>

Programm Euroopa Noored

<http://euroopa.noored.ee>

Ümarik, M., Loogma, K. (2005). Pädevused ja pädevuste arendamine noorsootöö valdkonnas: Eesti noorsootöötajate professionaalne taust. Noorsootöölase koolituse valdkonna uuringu raport. Tallinn

Koolitusprojekti korraldab Sihtasutus Archimedes Euroopa Noored Eesti büroo, kes koordineerib programmi Euroopa Noored (ingl.k. YOUTH) tegevust Eestis. Euroopa Noored on Euroopa Liidu noorteprogramm, mille eesmärk on pakkuda noortele mitteformaalse õppimise kogemusi omaalgatuslikes projektides ja toetada noorsootöölalast koostööd. Lisainfo: <http://euroopa.noored.ee>

Mida on andnud osalemine koolitusprogrammis?

Sergei Drõgin, Viljandi vangla spetsialist-huvijuht:

Selliseid programme nagu Euroopa Noored Eesti büroo vangla töötajatele pakub, võib võrrelda hapniku juurdevooluga akvaariumi kinnisesse keskkonda. Just nimelt uue ja värske segunemine vana ning seisnuga loob soodsa keskkonna arenguks.

Selle koolituse peamist väärtust võiks väljendada nii, et see aitab kaasa ideede genereerimisele ja nende realiseerimisele. Kuna minu puhul oli mõte juba mõnda aega n.ö ootel, aitas koolitus sel saada projekti-küpseks ja elluviimiseks valmis. Täna olen noorte juhendaja projektis „Peegeldus“, mille idee seisneb selles, et noored kinnipeetavad teevad endast dokumentaalfilmi. Milleks see vajalik on?

Ülikooli lõputöös uurisin noorte kinnipeetavate siseilma ning sellest selgus minu jaoks palju huvitavat ja ootamatut. Näiteks seostavad noored kinnipeetavad oma eluprobleeme põhiliselt olevikuga ehk teisisõnu, nad ei aktsepteeri minevikku ega suuda näha probleeme tulevikus. Enam kui pooled ei oska üldse oma tulevikku ette kujutada, sellepärast kardavad nad seda rohkem kui surma. Samas on neile noortele iseloomulikud sisemised vastuolud, ebakõla hoiakute ja käitumise vahel. Teiste sõnadega, nad viibivad pidevas kognitiivse dissonantsi seisundis. Noore kinnipeetava üheks probleemiks võib nimetada seda, et noorte õigusrikkujate mina-pilt ei leia positiivset peegeldust, kuna nende enesehinnangut ei toetata.

Kuidas seletada lapsele, mis on meri? Tuleb viia ta käekõrval mere äärde. Millised sõnad suudavad seletada, mis on elu väärtus? See on üks tähtsamatest aspektidest, miks Viljandi vanglas juba kolmandat aastat viiakse ellu projekti, mille toel saavad noored kinnipeetavad sooritada langevarjuhüppeid. Aga kuidas aidata noorel inimesel tunnetada, mõista ja näha iseennast? Ma loodan, et projekt „Peegeldus“ aitab kaasa noorte kinnipeetavate eneseleidmisele, enesemääramisele ja eneseanalüüsile. Sellepärast, et ei ole võimalik leida õiget teed teadmata, kes ma olen, kus ma olen, milleks ma olen. Ma väga tahan nende eksinud noorte nimel, et meie töö õnnestuks.

Kaidi Kivisaar, Murru vangla sotsiaaltöötaja; Riina Soom, Murru vangla psühholoog:

Töötades vanglas, oleme mõistnud, et meie töö on mõttekas eeskätt noortega, sest sellel võivad olla tõeliselt positiivsed tulemused.

Paljud on sattunud vanglamüüride vahele alaealisena, väljakujunemata isiksusena ning nende maailmavaatelist muutust on seetõttu ehk võimalik suunata ja mõjutada. Meie sihtrühmaks said noored kinnipeetavad, kellele on määratud pikaajaline karistus, 8–17 aastat. Üllatusega märkasime, et nad olid väga koostöövalmid ning avaldasid soovi osaleda kõikvõimalikes rühma- ja individuaaltöodes. Vanglates on tööga hõivatus väga madal ning võimalusi sihipäraselt aega kasutada vähe. Samas peab vanglasotsiaaltöös kindlasti esmalt välja selgitama sihtrühma ning individuaalse potentsiaali, sest aidata saab ainult neid, kes seda ise tahavad.

Euroopa Noorte programmi projektis osaleb 6 noort kinnipeetavat – Anatoli, Deniss, Valter, Viktor, Deniss ja Peeter –, kes kõik õpivad koolis ning on aktiivsed enda arendamisel. Nad on mõistnud neid kuritegelikule teele viinud põhjuste-tagajärgede seoseid ning oma näite varal sooviksid nad edastada oma sõnumi ka teistele. See oleks hoiatus noortele, kes on teelahkmed ja teevad võib-olla valesid valikuid. Projekti „Miks on läinud nii“ idee on tulnud noortelt ja on uudne seetõttu, et riskirühma kuuluvad noored kohtuvad vanglamüüride vahel vangidega. Osalemine programmis Euroopa Noored on andnud meile juurde jõudu, julgust ja vastupidavust. Enamasti ei teata sellest, millist tööd tehakse vanglas, ning üldine arusaam tundub olevat, et polegi vaja midagi teha.

Oleme väga rõõmsad, et sattusime programmis osalema, sest see võimaldab tegeleda laiemas plaanis ning pakub noortele võimaluse ennast arendada ning luua positiivseid kontakte ka väljaspool vanglat. Kunagi nad ju vabanevad ja siis on ühiskonnal lootust neid vastu võtta kui normaalselt arenenud ühiskonnaliikmeid, sest programm vähendab korduvkuriteo riski. Ja projekti tulemusena väheneb ehk ka kuritegevus noorte seas.

Sõltuvusravil viibivate noorte biopsühhosotsiaalsest taustast

SA Tallinna Lastehaigla sõltuvushäiretega laste ja noorukite raviüksuses ravil viibinud noorte haiguslugude analüüs näitab, et noortel jääb puudu toetavast perekeskonnast ja rehabilitatsiooniteenustest.

Urmas Nurk

SA Tallinna Lastehaigla sõltuvushäiretega laste- ja noorukite raviüksuse noorsootõtaja

RHK-10 järgi on sõltuvus somaatiliste, käitumuslike ja kognitiivsete avalduste kompleks, mille korral sõltuvusaine või -ainete tarvitamine saavutab haige käitumises prioriteedi käitumisavalduste suhtes, mis on kunagi olnud suurema väärtusega. (1999, 74).

Tolerantsuseks nimetatakse füsioloogilist ilmingut, mille puhul organism kohaneb mõnuaine või ükskõik millise organismi tasakaalu kõigutava teguri toimega, et kõrvaldada selle mõju ja sel moel säilitada homeostaas ehk tasakaal. Oluline on mõista, et nii tolerantsus kui füüsiline sõltuvus on organismi normaalsed bioloogilised kohanemishäired. (Kiianmaa ja Hyytiä 2000, 92)

Sõltuvushäirega patsient

Paljud noored proovivad uimasteid ja neist ei saa pärast paarikordset proovimist narkomaane. Mingi osa inimestest tarvitab mõni aeg uimasteid, kuid katkestab siis ja pöördub karskesse ellu tagasi. Oluline roll on sotsiaalsel surveel. (*Narkomaania...* 2001, 28). Osa varasematest tarvitajatest kohaneb pärast erinevate ainete proovimist 30-aastasena domineeriva alkoholikultuuriga. Suur osa tarvitajatest suudab narkootiliste ainete kasutamist kontrolli all hoida. (Saarto 2000, 67).

Narkomaaniat ravitakse isiku vaba tahte alusel psühhiaatrilise abi seaduses (§ 11 lg 1) ette nähtud korras. Seega ei vaja tavaline intoksikatsioon (narkojoove) vältimatut abi,

välja arvatud alaealiste puhul (*Narkomaania ravijuhis* 2001).

Sagedasemad probleemid töös sõltuvushäiretega patsientidega on järgmised: ravile ei tulda vabatahtlikult; klienti on raske motiveerida, kuna klient on muutuste suhtes ambivalentne; lisanduvad muud psüühikahäired; umbusklikkus ja arsti mitteusaldamine; klient ei pea kinni kokkulepetest; klient valetab ja püüab arstiga manipuleerida; sagedased tagasilangused ja vähene edu ravis; konfidentsiaalsusega seotud piirangud ja raviotsustades ette tulevad eetilised dilemmad; teraapia lõpetamisega seotud probleemid (millal võib hinnata kliendi tervenenuks, kui kaua on mõtet jätkata tööd, kui sel ei ole tulemusi) (Küünarpuu 2004). Näiliselt tundub, et alati ei soovi sõltlane oma sõltuvusest vabaneda, sest tal puuduvad lahendused oma probleemidega toimetulekuks ja raskele elule eelistatakse probleemide eest põgenemist. Kui varem oli inimese ainuke probleem see, kuidas narkootikumide hankida, siis narkootikumide tarvitamist maha jättes tekib tal hulgaliselt muid probleeme (Allaste 2001). Sageli on narkopatsientide probleemiks ka liiga must-valge mõtlemine, mis takistab enda motiveerimist edasiseks (Holmberg 2000, 463).

Haiguslugude analüüs

Uurimuse eesmärk oli anda ülevaade SA Tallinna Lastehaigla sõltuvushäiretega laste ja noorukite raviüksuses 2.10.2001–2.10.2004 ravil viibinud noorte biopsühhosotsiaalsest taustast. Uurimuse empiiriline osa hõlmas 278 haigusloo (176 poisi ja 102 tüdrukut)

analüüsi. 278 juhust 59-l oli tegemist korduva hospitaliseerimisega. Seega viibis vaadeldud perioodil ravil 219 last ja noort. 2001.–2003. a koostati haiguslugu vastavalt 27, 92 ja 89 lapse kohta ning 2004. a üheksa kuuga 70 lapse kohta.

Pere. 1/4 ravil viibinud lastest kasvatasid lihased vanemad (62 juhtu) või üks neist (65 juhtu). 1/6 lastest oli vanemliku hoolitsuseta (37). Kui poiste puhul oli risk uimastitarvitamiseks võrdsest suur nii vanemliku hoolitsuseta kui oma peres või üksikvanemaga kasvavate laste puhul, siis tüdrukute puhul torkab ohumärgina silma üksikemaga pere. Peamise riskitegurina tõusebki esile ühe lapsega perekond: 40% poistest ja samapalju tüdrukutest oli pärit perest, kus oldi ainuke laps. Neljandik poistest (42) ja pisut vähem tüdrukutest (22) pärines suurperedest, kus oldi keskmine laps. Iseloomulik on, et pea pooled mitte-eestikeelsed lapsed (75 juhtu) olid pärit sellisest perest, kus oldi ainuke laps. Eestikeelsete laste puhul oli haiglasse sattumisel riskiteguriks pigem paljulapseline perekond.

Elukoha arvestamisel lähtusin pere tegelikust elukohast, lastekodudest pärit laste puhul seega lastekodu asukohast, eeldades, et sealse elukeskkonnal (ümbrus, linnaosa) on oma mõju lapse probleemide kujunemisele. Huvitava asjaoluna ilmnes, et kui nii eesti- kui venekeelsed poisid tulid ravile Mustamäe linnaosast, siis tüdrukud hoopis Lasnamäelt ning Harju maakonnast, samuti Põhja-Tallinnast. Vaadeldaval perioodil saabusid lapsed raviosakonda veel Järva (7 last), Lääne (2), Põlva (1), Viljandi (1), Rapla (5) ja Lääne-Viru maakonnast (6), üks laps Tartu linnast ning ühel lapsel puudus kindel elukoht. Väljastpoolt Harju maakonda saabus ravile 3 mitte-eestikeelset ning 20 eestikeelset last.

Laste **rahvuse** kohta eraldi statistikat ei peetud ja seetõttu lähtusin haigusloosse tehtud märkusest lapse (põhilise) koduse keele kohta. Ravil viibinud lapsed (219) jagunesid praktiliselt pooleks: 103 eesti- (47%) ning

116 venekeelset (53%) last. Mitte-eestikeelsete laste osakaal kasvas korduvalt hospitaliseeritute arvel. Kui arvestada kõiki (ka korduva) juhtumeid, siis eesti ja mitte-eesti keelt kõnelevaid poisse oli ravil viibinute seas vastavalt 42% ja 58%, eesti- ja venekeelsete tüdrukute suhe oli vastavalt 46% ja 54%. Kui "Õpilane 2003" nimetab mitte-eestikeelsete laste osakaalu erinevate narkootikumide tarvitajate seas pea alati kaks kuni kolm korda suuremaks (Kurbatova 2004, 46), siis haiglaravi vajanutega võrreldes olid erinevused märgatavad.

Haiglaravile sattumine

Haiglasse sattus laps tihti mõnel muul põhjusel: uuringud, trauma, mõni muu psüühikahäire, konsultatsiooniks (kokku 80 juhtu). Lastekaitsetöötajate poolt suunati ravile 36 last. Tõusnud on nii lastekaitsetöötajate teadlikkus kui ka oskus kooliga koostööd tehes probleemidele võimalikult vara reageerida. Teiselt poolt ei ole uimastid koolides enam ammugi erandlik nähtus. 12-l juhul pöördus laps osakonda iseseisvalt, olles mures oma tervise pärast, lähedaste surve või olukorras, kus sõltuvusainete ostmiseks ei jätkunud enam raha. Igal kaheksandal juhul pöördus osakonda lapsevanem. Statistikat tehes lähtusin ma lõplikult ehk põhidiagnoosist, jättes taotluslikult kõrvale kõik kaasnevad haigused, mida võis ühe juhtumi kohta olla rohkem kui üks. Tihti kaasnesid sõltuvusainete tarvitamisega somaatilised kaebused.

Hospitaliseeritud laste hulgas oli kõige enam neid, kes olid tarvitanud inhalante ehk sissehingataavaid uimasteid (69 juhtu ehk 1/4 kõigist ravil viibinud lastest). 6-l korral 7-st ilmnes see poistel. Võrreldes 2002. a-ga oli kaks korda tõusnud stimulantide tarvitamise tõttu ravile suunatute osakaal. Selle üks põhjuseid on ainete kättesaadavuse lihtsustumine (Undusk 2004, 29). 2003.–2004. a on kahekordistunud narkootiliste ainete segatarvitamise tõttu ravile suunatute osakaal: 2004. a ravil viibinutest iga seitsmes laps sattus haiglasse (10 juhtu) kui segatarvitaja. 2001. a hospitaliseeriti sellel põhjusel vaid

2 last. Segatarvitamise juhtude arv on kasvanud ka mujal maailmas (Mäkelä 2000, 174). Tihti on neil lastel n.ö topeltdiagnoos, mispuhul sõltuvushäire on üksnes vaimse terise probleemidega kaasuv diagnoos.

Eestikeelne poiss sattus haiglasse inhalantidest tingitud sõltuvuse raviks, tüdruk aga pigem alkoholist või ravimitest tingitud mürgistuse tagajärjel. Mitte-eestikeelne poiss inhalantide, sama keelt rääkiv tüdruk aga hoopis opioidide või amfetamiini tarvitamise tõttu. Iseloomulik on, et 9-l juhul 10-st oli opioidide tarvitamise tõttu ravile saabunud laps mitte-eestikeelne, 3/4 amfetamiini tarvitamise tõttu ravile sattunutest ning 2/3 inhalantide tarvitajatest (47 juhtu) olid samuti mitte-eestikeelsed lapsed. Eestikeelseid noori oli kaks korda sagedamini ravil alkoholimürgistuse (16 juhtu), kannabinoidisõltuvuse (7), aga ka käitumishäirete (26) tõttu (kusjuures mitte-eestikeelsetel lastel esines viimane põhjus pea kaks korda harvem). Stimulandid olid hospitaliseerimise peamine põhjus 23-l venekeelsel ning 8-l eestikeelsel noorel. Segatarvitamist esines pea võrdselt (vastavalt 13 ja 16 juhtu). Võib arvata, et ravitatakse põhiliselt seda, mis on tutvusringkonna iseärasuste tõttu kergemini kättesaadav. Sama kinnitavad ka soomlaste uuringud. Saarto arvates „...on kõik noored mõnuainete proovijad või kasutajatena segakasutajad“ (Saarto 2000, 68). 40% käitumishäirete tõttu ravile saabunutest olid 13-aastased ja see arv vähenes poole võrra iga aasta kohta lapse vanuse kasvades. Kui 2001. a viibis laps haiglas 9 päeva, siis 2004. a kestis keskmine ravisuhe kaks päeva kauem (11). Maksimaalne ravi kestus suurenes 18-lt päevalt 25-le.

Jätkurehabilitatsioon

Pärast haiglast lahkumist suundus pisut üle poole lastest (146) koos oma vanematega koju (3/4 eestikeelsetest poistest ja 4/5 tüdrukutest). Venekeelsetest poistest suundus koju vaid pisut rohkem kui 1/3. Kui 2001. a lõpus uskus veel 3/4 peredest, et

suudab lapse edasise rehabiliteerimisega ise toime tulla, siis 2004. a alguseks oli selliste perede osakaal vähenenud kolmandikuni. Küsimusele, kas eestikeelsed vanemad tunnevad ennast jätkurehabilitatsiooni tegijatena kindlamalt või kulgeb venekeelsete laste rehabilitatsiooniprotsess haiglas edukamalt, käesolev uurimus siiski ühest vastust ei anna. Kokkuvõtvalt tuleb tunnistada, et peale statsionaarse ravi lõppemist on jätkurehabilitatsioon peamiselt kodu ja kooli ülesanne, kuna alternatiivseid võimalusi lihtsalt napib. 1/6 lastest suundus edasi mõnda rehabilitatsiooniasutusse.

Tagasilangus ja rehospitaliseerimine

Tagasilangus on sõltuvuse korral pigem reegel kui erand. Sagedaseks tagasilanguse põhjuseks on tagasipöördumine ebasoodsasse keskkonda (*Narkomaania...* 2001, 29). Kokku rehospitaliseeriti 42 poissi ja 17 tüdrukut (41 mitte-eestikeelset ning 18 eestikeelset). 26 last (44% kõigist rehospitaliseeritutest) olid pärit kolme või enamalapselisest perest. Vanemliku hoolitsuseta laste osakaal oli enam kui 1/3 kõigist korduvalt hospitaliseeritutest. Lastehaigla andmete põhjal olid kõige levinumaks teistkordse hospitaliseerimise põhjuseks inhalandid – 16 juhtu (27% kõigist teistkordsetest). Seega on alust väita, et inhalantidest põhjustatud sõltuvusest vabaneda on isegi raskem kui opioidisõltuvusest, kuna neil lastel ilmselgelt puudub tugivõrgustik täielikult või on see ebastabiilne. Sõltuvusega kaasnevad tihti muud psüühikahäired. 15 juhul (25%) oli tegemist opioidide tarvitamisega, kümnenäädik rehospitaliseeritutest oli seotud segatarvitamisega (6) ning sama palju (5) käitumishäirega. Kolmandat korda hospitaliseeritute peamiseks näidustuseks olid samuti inhalandid (3), aga ka segatarvitamine (2). Mõlemad neljandat korda ravile suunatud lapsed olid meessoost segatarvitajad.

Muud trendid

Ehkki Tallinna Lastehaigla andmete põhjal võis täheldada mõningast inhaleeritavate

ainete tarvitajate osakaalu vähenemist (30%-lt 2001. a 23%-ni 2004. aastal), mis on ilmselt seotud tarvitamisharjumuste muutumisega, ja ka opioidide tarvitamine oli ravil viibinud laste hulgas vähenenud enam kui 2 korda (15%-lt 2002. a 6%-ni 2004. a), oli samavõrra suurenenud stimulantide ja eriti segatarvitamise osatähtsus. Lenduvate lahustite tarvitamisel saab küll rääkida teatavatest aeg-ajalt korduvatest tarvitamise puhangutest. (vt Kivistö 2000, 450).

Ennetähtaegselt katkestati ravi lapsevanema või lapse poolt 1/10 juhtudest (31-l korral). See näitab ilmekalt, kui keeruline on ilma pere arvestatava toetuseta motiveerida noort ravi jätkama. Katkestanutest 3 last pöördus kas ise või toodi hiljem vanemate poolt haiglasse tagasi.

2001–2004. a oli iseloomulik laste **keskmise vanuse kasvamine** ligi aasta võrra. See võib olla seotud korduvpatsientide viibimisega haiglas, aga ka erinevate ainete tarvitamise teatava tsüklilisusega.

Tallinna Lastehaigla sõltuvushäiretega laste ja noorte raviüksuses 2001.–2004. a viibinud tüüpiline patsient oli 14 a poiss, sagedamini mitte-eestikeelne, kuuenda klassi õpilane (või ei õppinud ega töötanud), oli korranud klassikursust, oli ainuke laps, keda kasvatas ainult ema (harvem mõlemad lihased vanemad). Haiglasse sattus ta erakorralisena, lenduvate lahustite nuusutamise tõttu, viibis ravil 11-st päevast kahe nädalani ja suundus peale ravi lõppu koju (või lastekodusse) tagasi. Igal viiendal neist on suur oht sattuda samal põhjusel uuesti haiglasse.

Järeldused

1) Inhalantide tarvitamine on endiselt suur, kuigi viimasel paaril aastal stabiliseerumas. Kiiresti on tõusnud segatarvitajate, samuti stimulantide tarvitamisest tingitud terviseprobleemide tõttu ravile sattunute arv.

2) Rahvuslikud erinevused sõltuvusainete

kuritarvitamisel on väiksemad kui oletati. Omavaheline tihe läbikäimine tekitab olukorra, kus tarvitatakse seda, mis sõpruskonna või hinna tõttu kättesaadavam.

3) Tõenäosus uimastite tarvitamisest tingitud terviseprobleemide tekkimiseks suureneb sedamööda, mida vähem on lapsel toetavaid-hoolivaid suhteid ja mida väiksem on vanemate inimeste otsene või kaudne positiivne mõju.

4) Vajadus sõltuvushäiretega laste ja noorukite statsionaarse ravi ja rehabiliteerimise järele on kaugelt suurem, kui selleks on võimalusi. Tuleb silmas pidada, et sõltuvusprobleemidega inimeste abistamisel on haiglaravi ikkagi eelkõige kriisiabi. Haigekassa hinnakirjas ei ole kõiki rehabilitatsiooniks vajalikke tegevusi fikseeritud ja hinnatud, mistõttu eesmärgipärane ja kompleksne tegevus vajab tihti lisafinantseerimist. Ka pole Eestis siiani läbi viidud uuringuid narkomaaniaravi kvaliteedi kohta, millele Haigekassa saaks toetuda.

Tabel 1. SA Tallinna Lastehaigla sõltuvushäiretega laste ja noorukite raviüksuses ravil viibinud lapsed hospitaliseerimispõhjuse järgi 2001.–2004. a.

vanus	hospitaliseeritud		kokku
	esmakordselt	korduvalt	
7a	1		1
8a	1		1
9a	4		4
10a	3		3
11a	15	1	16
12a	19	4	23
13a	37	13	50
14a	46	13	59
15a	36	11	47
16a	33	9	42
17a	21	7	28
18a	3	1	4
KOKKU	219	59	278

Riski- ja kaitsetegurite tähtsusest tõendusel põhinevas uimastiennetustöös

Hiie Silmere, M.S.W.
Washingtoni Ülikooli doktorant
George Warren Browni sotsiaaltöökool ja
sõltuvusuuringute keskus

Uimastivastane ennetustöö Eestis on alles algjärgus ning ei ole viinud oodatud tulemusteni. Põhjuseks võib tuua nii ebapädevate meetodite kasutamise kui ka liialt kitsa lähenemisviisi. Tõhus ennetustöö eeldab süstemaatilist ja laiahaardelist tegevust, mis on suunatud riskitegurite vähendamisele ja kaitsetegurite suurendamisele erinevatel tasanditel (individuaalne, perekond, eakaaslased, kool, ühiskond). Artiklis antakse põgus ülevaade peamistest riski- ja kaitseteguritest, mis suurendavad või vähendavad laste riski hakata alkoholi või uimasteid tarvitama.

Kooliõpilaste alkoholi ja uimastite tarvitamine Eestis näitab murettekitavaid tendentse. Viimased ESPAD-i uuringu tulemused viitavad jätkuvalt kõrgele sageli alkoholi pruukivate ja suitsetavate õpilaste protsendile ning nii sageli purjutajate kui ka illegaalsete uimastite tarvitajate hulga järsule kasvule (Allaste 2004).

Psühhoaktiivsete ainete laialdane tarvitamine toob kaasa hulgaliselt negatiivseid isiklikke, perekondlikke ja ühiskondlikke tagajärgi.

Sellises olukorras on tarvis pöörata suuremat tähelepanu tõendusel põhineva alkoholi- ja uimastivastase ennetustegevuse arendamisele. Paraku on Eestis süsteemne ja tõendusel põhinev ennetustöö alles algjärgus. Seni on peamiseks ennetustöö vormiks olnud õpilaste teavitamine uimastite tarvitamisega seotud riskidest ja taga-

järgedest ning inimeseõpetuse õppekavasse põimitud sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetamine. Õpilastele on loodud rohkem võimalusi vaba aja veetmiseks, korraldatud teemakohaseid loenguid ja üritusi. Siiski peame viimase ESPAD-i uuringu põhjal tõdema, et need tegevused ei ole viinud oodatud tulemusteni. Põhjuseid on siin palju. Esiteks on enamus seni kasutatavaist meetodeist üles ehitatud toetudes pigem üldlevinud arvamustele kui teooriale. Näitena võib tuua uimastite kohta käiva informatsiooni jagamise ning õpilaste hirmutamise või karistamise. Mõlemal meetodil puudub otsene teoreetiline ja statistiline seos alkoholi ja uimastite pruukimisega. Informatsiooni jagamine küll suurendab õpilaste teadmisi uimastite kohta, kuid ei ole seotud sellealase käitumisega. Ka karistamine ja hirmutamine on ebaefek-

tiivsed ning võivad anda isegi oodatule vastupidiseid tagajärgi. Vaid sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetamine põhineb teoreetilistel alustel, kuid ka selle meetodi kasutamisel on oluline järgida kindlaid printsiipe (Botvin ja Griffin 2004, Silmere 2005).

Teiseks ennetustöö puudulike tulemuste põhjuseks võib tuua liialt kitsa lähenemisviisi. Seni on uimastivastase ennetustöö peamine eesmärk olnud õpilaste isiklike hoiakute muutmine ning oskuste õpetamine eakaaslaste survele vastuseismiseks. Sootuks vähem on pööratud tähelepanu muudele teguritele, mis suurendavad õpilaste riski alkoholi või uimasteid kuritarvitada. Need tegurid eksisteerivad nii individuaalsel, perekonna, eakaaslaste, kooli kui ka ühiskonna tasandil ning avaldavad erinevat mõju eri arenguetappidel.

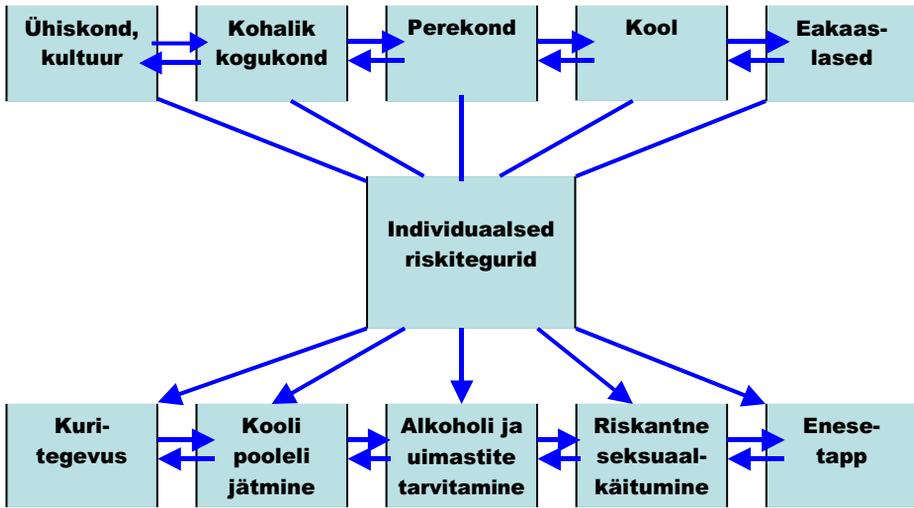
Teadlased on viimaste aastakümnete jooksul läbi viidud uuringute põhjal tuvastanud rida tegureid, mis on seotud suurenenud (või vähenenud) riskiga tarvitada alkoholi või uimasteid (Beyers, Toumbourou, Catalano, Arthur ja Hawkins 2004; Fraser 2004; Hawkins, Catalano ja Miller 1992; Pollard, Hawkins ja Arthur 1999). Nendele uurin-gutele tuginedes on USA-s alates 1990-ndate aastate keskpaigast pööratud rohkem tähelepanu laiahaardelisele ennetustööle, mis on suunatud samaaegselt riskitegurite vähendamisele ja kaitsetegurite suurendamisele mitmel tasandil (Hawkins, Catalano ja Arthur 2002). Selline lähemisviis põhineb sotsioökoloogilisel teoorial, mis väidab, et lapse arengut ja käitumist mõjutavad erinevatel tasanditel eksisteerivad süsteemid (Bronfenbrenner 1979). Lisaks tõhusale ennetustööle võimaldab uimastite tarvitamisega seotud riski- ja kaitsetegurite teadvustamine välja töötada individuaalse ravi- ja rehabilitatsiooniplaani neile õpilastele, kes juba pidevalt alkoholi või uimasteid pruugivad, ning hinnata ennetustegevuse tulemuslikkust. Oluline on ka see teadlaste tehtud avastus, et enamik alkoholi tarvitamisega seotud riski- ja kaitseteguritest mõjutab samaaegselt ka teisi riskikäitumise liike, näiteks vägivaldset ja

kuritegelikku käitumist, riskantset seksuaalkäitumist, koolist väljalangemist ja enesetapu sooritamise ohtu (Hawkins jt 2002) (vt joonis 1). Seega suudavad laiahaardelised tõendus põhised uimastivastased ennetusprogrammid tõenäoliselt vähendada ka teisi teismeliste hulgas esinevaid probleemseid käitumisviise.

Järgnevalt antakse ülevaade teaduslikus kirjanduses enim mainitud alkoholi- ja uimastitarvitamisega seotud riski- ja kaitsetegurite kohta eri tasanditel. Siinjuures on oluline märkida, et enamik nimetatud teguritest on seotud just nende ainete sagedase või probleemse pruukimisega, mitte pelgalt eksperimenteerimisega. Psühhoaktiivsete ainete (eriti alkoholi ja tubaka) proovimine on teismeliste hulgas suhteliselt laialt levinud ning seega pigem tavaline nähtus. Samuti ei saa enamikust narkootiliste ainetega katsetajatest püsikasutajaid. Küll on aga oluline olla kursis nende teguritega, mis suurendavad lapse riski alkoholi või uimasteid kuritarvitada, et sellist käitumist võimaluste piires ennetada.

Riskitegurid

Riskiteguriks võib pidada mis tahes tegurit, mis suurendab tõenäosust, et laps hakkab alkoholi või uimasteid kuritarvitama (Fraser, Richman ja Galinsky 1999). Riskiteguriks võib olla mõni isiksuseomadus (nt lapse iseloom), konkreetne sündmus (nt vanemate lahutus) või kontekstuaalne näitaja (nt ühiskonnas valitsevad normid). Samas ei tarvitse mõne riskiteguri(te) olemasolu lapse elus paratamatult viia alkoholi või uimastite kuritarvitamiseni või isegi sõltuvuseni. Riskitegurite puhul on sageli raske tuvastada konkreetset põhjustagajärg seost, küll on aga selliste tegurite puhul süstemaatiliselt täheldatud statistiliselt olulisi seoseid alkoholi või uimastite sagedase kasutamisega. Kas ja millal konkreetne riskitegur mõjutab uimastite tarvitamist, sõltub siiski erinevate tegurite (k.a kaitsetegurite) koostööst, tugevusest ning kestusest, samuti lapse arenguetapist. Üldjuhul kehtib reegel, et mida rohkem

Joonis 1. Alkoholi ja uimastite tarvitamise riskitegurite seos muu riskikäitumisega

riskitegureid lapse elus eksisteerib, seda suurem on tema risk alustada alkoholi või uimastite kuritarvitamist (Fraser 2004). Järgnevas ülevaates kirjeldatakse neid riskitegureid, mis on viimase 20 aasta jooksul avaldatud teaduslikus kirjanduses olnud stabiilselt seotud suurenenud riskiga alkoholi või uimasteid kuritarvitada.

Individuaalsed tegurid

Varajane uimastite proovimine ja kasutamine. Mida nooremas eas õpilane proovib alkoholi või uimasteid, seda suurem on tõenäosus, et ta neid aineid edaspidi regulaarselt tarvitab (Hawkins jt 1992). Seega peaks ennetustöö üks põhirõhkudest olema suunatud alkoholi ja uimastite proovimise edasilükkamisele just algklasside ja keskmise õpilaste hulgas. Erilist tähelepanu tuleks pöörata neile õpilastele, kes juba selles vanuses on alustanud alkoholi pruukimist ning leida võimalusi probleemi süvenemise pidurdamiseks (Silmere 2005).

Alkoholi ja uimastite tarvitamist soosivad hoiakud. Riskirühma kuuluvad ka need lapsed, kes peavad alkoholi või uimastite tarvitamist normaalseks nähtuseks ning seostavad sõltuvusainete kasutamist pea-

miselt positiivsete tagajärgedega (nt aitab lõdvestuda, olla lõbus) (Hawkins jt 1992).

Mõned isiksuseomadused. Sensatsiooni otsimine, ohutunde puudumine ning madal impulsikontroll võivad samuti suurendada lapse riski sattuda alkoholi- või uimastisõltuvusse. Nimetatud isiksuseomadused on tõenäoliselt seotud bioloogilise markeri monoamiin-oksüdaasi tegevusega ning ei ole seega kergesti muudetavad (Hawkins jt 1992).

Agressiivne või antisotsiaalne käitumine. Lapsed (eriti poisid), kes juba eelkoolieas sageli jonnivad, on kergesti ärrituvad, soovivad teistega tüli või kaklevad sageli, kuuluvad riskirühma. Siiski kasvab päris suur osa sellistest lastest seesugusest käitumisest välja. Erilist tähelepanu tuleks pöörata neile lastele, kes ka kooli minnes jätkavad agressiivset käitumist. Sellistel lastel esineb tunduvalt kõrgem risk alustada alkoholi tarvitamisega. Risk kasvab veelgi, kui agressiivsele käitumisele lisanduvad muud antisotsiaalsed tegevused (nt varastamine, omandi rikkumine jne) (Hawkins jt 1992).

Psüühilised häired. Teaduslikus kirjanduses on viimastel aastatel üha enam kirjeldatud depressiooni ning käitumis- ja ärevushäirete koosinemist psüühhoaktiivsete

ainete pruukimisega. Paraku on olnud raske tuvastada, kas psüühilised häired eelnevad uimastite tarvitamisele või on selle tagajärjeks. Siiski tuleks pöörata tähelepanu neile lastele ja õpilastele, kellel on diagnoositud mõni psüühiline häire (nt depressioon, ärevus, antisotsiaalne käitumine) või kellel esineb sageli nimetatud häirete sümptomeid (Fraser 2004, Mason 2004).

Ühiskonna normide eiramine. Õpilastel, kes ei võta omaks või eiravad ühiskonnas valitsevaid peamisi väärtusi ja norme, on samuti suurem risk sattuda sõltuvusse psühhoaktiivsetest ainetest (Hawkins jt 1992).

Perekonnaga seotud tegurid

Pereliikmete alkoholi või uimastite tarvitamine. Peredes, kus alkoholi või muude uimastite tarvitamine on sagedane nähtus, jääb lapsele mulje, et selline käitumine on normaalne. Mida rohkem pereliikmeid (vanemad, õed-vennad jne) alkoholi või uimasteid tarvitavad, seda suurem on lapse risk seesugust käitumist jäljendada. Siiski ei suurene lapse risk pelgalt jäljendamise mõjul, vaid ka nende ainete kerge kättesaadavuse tõttu (Hawkins jt 1992).

Pereliikmete ükskõikne või alkoholi ja uimastite tarvitamist soosiv hoiak. Lisaks pereliikmete käitumisele avaldavad lastele mõju ka vanemate arvamused ja hoiak psühhoaktiivsete ainete suhtes. Pereliikmete ükskõikne või soosiv suhtumine nende ainete kasutamisse suurendab tunduvalt laste riski alustada uimastite tarvitamist. Mitmed autorid on tähendanud, et vanemate suhtumisel ja hoiakutel on isegi suurem mõju, kui vanemate endi alkoholi tarbimisel (Hawkins jt 1992).

Puudulikud kasvatusoskused ja järelevalve. Alkoholi ja uimastite tarvitamise risk on suurem nende perede järeltulijatel, kus lastele ei ole seatud kindlaid reegleid ja ootusi, puudub järelevalve ja kontroll laste tegevuse üle, positiivset käitumist märgatakse ja tunnustatakse harva ning mitte-soovitavat käitumist karistatakse rangelt ja ettearvatult. Kasvatusstiile silmas pidades on risk suurem lastel, kes on pärit

autoritaarsetest või kõikelubava kasvatusstiiliga (vabakasvatus) peredest (Fraser 2004, Hawkins jt 1992).

Sagedased perekonfliktid. Sagedased lahkeliid pereliikmete vahel suurendavad samuti laste riski hakata psühhoaktiivseid aineid tarvitama, eriti kui selliste konfliktidele ei leita adekvaatseid lahendusi. Uimastitarbimise riski ei suurenda üksnes konfliktid vanema ja lapse vahel, vaid ka vanemate omavahelised tülid. Sagedased perekonfliktid on tihti seotud puudulike kasvatusoskustega (Fraser 2004).

Lapse ja vanema vahelise kiindumuse puudumine. Kiindumuse tekkimine lapse ja vanema vahel saab alguse juba imikueas. Kui vanemad ei suuda lapsele pakkuda turvatunnet ning käituvad ettearvatult, tekitab see lapses umbusaldust ja ebakindlust ümbritseva maailma suhtes, mis omakorda suurendab lapse riski sattuda probleemsete käitumismallide võrku. Lapsed, kellel ei ole tekkinud usaldavat suhet oma vanema(te)ga, ei julge neile sageli rääkida oma muredest ja probleemidest ning on kergemini mõjutatavad eakaaslaste poolt (Hawkins jt 1992, Sale jt 2003).

Traumaatilised sündmused. Lapse psüühiline, füüsiline või seksuaalne väärkohtlemine suurendab samuti riski hakata alkoholi ja uimasteid tarvitama. Ka muud traumaatilised sündmused (nt vanemate lahutus, pereliikme surm) võivad muuta lapse vastuvõtlikuks ümbritsevatele riskidele, kuid ei ole otseselt seotud alkoholi ja uimastite tarvitamisega. Pigem suureneb traumaatilise sündmuse läbi elanud lapse risk siis, kui sellele järgneb rida muid ebastabiilsust suurendavaid tegureid (nt lapsevanema depressioon, pere majandusliku seisuga järsk halvenemine jne) (Fraser 2004).

Eakaaslastega seotud tegurid

Alkoholi või uimasteid tarvitavate eakaaslastega sõbrunemine. Sõbrunemine uimastitarvitajatest eakaaslastega on üks tugevamaid riskitegureid, mis on seotud õpilase enese psühhoaktiivsete ainete pruukimisega. Siiski ei ole alati tegemist

eakaaslaste survega, pigem otsivad uimastite tarvitamisest huvitatud õpilased endile ise kaaslasi, kes juba neid aineid kasutavad. Tüdrukute puhul on riskiteguriks ka sõbrunemine endast vanemate õpilastega (Fraser 2004, Hawkins jt 1992).

Kampadesse kuulumine. Riskirühma kuuluvad ka need õpilased, kes osalevad aktiivselt noortekampades, kus eiratakse ühiskondlikke väärtusi ja norme (Hawkins jt 1992).

Tõrjutus. Kuigi tõrjutus võib suurendada uimastite tarvitamise riski, ei ole seos alati otsene. Pigem tuleks uurida tõrjutuse põhjust. Näiteks võib enamuse kaaslaste poolt tõrjutuks osutada agressiivselt käituv laps, kusjuures agressiivne käitumine suurendab õpilase riski tarvitada uimasteid. Seega tuleks tõrjutust käsitleda kui võimalikku riskitegurit, millel on sügavad põhjused (Fraser 2004, Hawkins jt 1992).

Kooliga seotud tegurid

Probleemid õppeedukusega. Õpilased, kellel on raskusi koolis edasi jõudmisega, kuuluvad samuti riskirühma. Kehv õppeedukus on eriti määrama tähtsusega riskitegur just põhikooli klassides (Hawkins jt 1992).

Huvi puudumine kooli ja õppetöö vastu. Kehva õppeedukusega on tihedalt seotud huvi puudumine kooli ja õppetöö vastu. Pidev koduste tööde tegemata jätmine ning sagedane põhjuseta puudumine mõjutavad eelkõige õppeedukust ning võivad viia koolist väljalangemiseni – kõik nimetatud tegurid suurendavad õpilase riski hakata uimasteid tarvitama. Ka tulevikuplaanide puudumist on mainitud võimaliku riskitegurina (Hawkins jt 1992).

Pingelised suhted õpetajate ja klassikaaslastega. Õpilased, kellel puudub kodune tugi ning kes satuvad ka koolis õpetajate ja/või kaasõpilaste kriitika või negatiivse suhtumise objektiks, on tunduvalt vastuvõtlikumad antisotsiaalse käitumisega eakaaslaste mõjule, mis omakorda asetab nad uimastite tarvitamise riskirühma. Kinnisema loomuga õpilased võivad pingelisi suhteid elada läbi seesmiselt, mis samuti suurendab nende riski (Fraser 2004).

Ühiskondlikud tegurid

Alkoholi ja tubaka tarvitamist soosivad seadused. Alkoholi ja tubaka tarvitamist reguleeritakse ühiskonnas enamasti maksumise ja müügipiirangute kaudu. Madal alkoholi ja tubaka hind ning madal aktsiisimaks soodustavad nende ainete tarbimist. Eri riikides läbi viidud uuringud näitavad, et alkoholi ja tubaka aktsiisimaksu tõstmine on vähendanud regulaarsete joojate ja suitsetajate arvu, samuti on vähenenud suremus maksatsirroosi. Riikides, kus on tõstetud vanusepiirangut legaalse uimastite ostmisel, on täheldatud vähem alaealiste alkoholi tarvitamisega seotud õnnetusi (Fraser 2004, Hawkins jt 1992).

Alkoholi ja uimastite kerge kättesaadavus. Psühhoaktiivsete ainete kättesaadavus on osaliselt seotud vastuvõetud seadustega. Paraku jätab seaduste täitmise kontroll sageli soovida. Viimase ESPAD-i uuringu andmed näitavad, et 15–16-aastastest Eesti õpilastest 87% peab sigarettide kättesaadavust küllalt või väga kergeks ning 86% arvab sama õlle kohta. Alkoholi ja muude uimastite kerge kättesaadavus on stabiilselt seotud kõrge uimastite tarvitamise riskiga alaealiste hulgas (Hawkins jt 1992).

Ühiskonnas valitsevad soosivad normid ja hoiakud. Ühiskonnas valitsevad normid ja hoiakud alkoholi ja uimastite tarvitamise suhtes peegelduvad massimeedia, reklaamide, popkultuuri ning ka täiskasvanute endi igapäevases käitumises ja suhtumises. Valdavalt positiivset või ükskõikset suhtumist alkoholi ja tubaka tarvitamisse nii täiskasvanute kui ka alaealiste poolt peetakse oluliseks riskiteguriks (Hawkins jt 1992).

Vaesus. Vaesust peetakse uimastite tarvitamise riskiteguriks peamiselt siis, kui see on pikaajaline ning sellega kaasnevad perekondlikud probleemid (Hawkins jt 1992).

Kaitsetegurid

Kui riskitegurid suurendavad tõenäosust, et laps hakkab uimasteid tarvitama, siis kaitsetegurid vähendavad sellist võimalust (Fraser 2004, Fraser jt 1999). Kaitseteguriks võivad olla nii seesmisel (nt lapse iseloom)

kui ka välised ressursid (nt vanemlik toetus). Kaitseteguritele on iseloomulik riskitegurite kompenseerimine ja tasakaalustamine. Teisisõnu, kaitsetegurid aitavad vähendada riskitegurite mõju. Samuti loovad kaitsetegurid eelduse üldiseks positiivseks arenguks. Mida rohkem kaitsetegureid lapse elus eksisteerib, seda väiksem on tema risk hakata uimasteid tarvitama (Fraser 2004). Võrreldes riskiteguritega leiab teaduskirjandusest hetkel tunduvalt vähem teavet konkreetsete kaitsetegurite ning nende olemuse kohta. Näiteks ei ole teadlased jõudnud kokkuleppele, kas konkreetse riskiteguri puudumine on ühtlasi automaatselt kaitsetegur. Siiski kaldutakse sagedamini arvama, et kaitsetegurid kätkevad endas enam kui pelgalt riski puudumist (nt kui kampa kuulumine suurendab õpilase riski hakata uimasteid tarvitama, siis kampa mittekuulumisel kaitsvat funktsiooni ei ole). Alljärgnev on põgus ülevaade peamistest teaduskirjanduses käsitletud kaitseteguritest, mis vähendavad riskitegurite mõju ning pärsivad uimastite tarvitamist.

Individaalsed tegurid

Moraalsed ja religioossed tõekspidamised. Sügav moraalitunnetus ning religioossed tõekspidamised on seotud tunduvalt madalama osalusega antisotsiaalses käitumises (kaasa arvatud alkoholi ja uimastite tarvitamine) alaealiste poolt (Fraser 2004).

Sotsiaalsed oskused. Sotsiaalsed oskused kätkevad endas enesekindlust, pädevust teha iseseisvaid otsuseid, lahendada probleeme, suhelda tulemuslikult teistega ning oskust tulla toime ärevuse, stressi ja vihaga. Nimetatud oskustel on eriti tugev kaitsefunktsioon eakaaslaste negatiivsete mõjude suhtes. Samuti aitavad sotsiaalsed oskused paremini toime tulla probleemsete või stressi tekitavate olukordadega kodus ja koolis (Botvin ja Griffin 2004, Fraser 2004).

„Kerge” iseloom ja kohanemisvõime. Iseloomuomadused on suhteliselt stabiilsed ning tõenäoliselt bioloogiliselt määratud. Kaitsvat funktsiooni uimastite tarvitamise suhtes on täheldatud nn kerge iseloomuga

lastel. Sellistele lastele on iseloomulik positiivne emotsionaalsus, st rõõmsameelsus, hea kohanemisvõime ning kalduvus pühendada eesmärkide täitmisele (Fraser 2004, Hawkins jt 1992).

Perekonnaga seotud tegurid

Toetav perekond. Uimastite tarvitamist pärssivaks kaitseteguriks on peetud harmoonilist perekeskkonda. Sellistele peredele on iseloomulikud kuuluvus- ja lähedustunne, üksteisest hoolimine, aja leidmine ühisteks tegevusteks ning avatus mõttevahetusele ja probleemide arutamisele. Kõigil perekondlikel kaitseteguritel on eriti tugev toime eakaaslaste negatiivse mõju vähendamisele. Samuti on toetaval perekeskkonnal kaitsev funktsioon koolis ja ühiskonnas valitsevate negatiivsete mõjude vastu (Fraser 2004, Sale jt 2003).

Vanemlik kontroll ja järelevalve. Olulise perekondliku kaitsetegurina on eriti sageli mainitud vanemlikku järelevalvet ja kontrolli oma järglaste tegevuse üle. Siiski peab järelevalve olema tasakaalus ning vanusele vastav. Liialt kontrollivad ning lapsi mitteusaldavad vanemad võivad pigem suurendada lapse riski hakata uimasteid tarvitama (Fraser 2004).

Eakaaslastega seotud tegurid

Aktiivne osalemine noorterühmas või -organisatsioon. Kaitsvat mõju avaldab aktiivne osalemine organisatsioonides, kus üldised normid taunivad alkoholi ja uimastite tarvitamist. Eriliselt on täheldatud kirikuga seotud noorterühmadesse kuulmise kaitsvat rolli uimastite tarvitamisest hoidumisel (Fraser 2004).

Kooliga seotud tegurid

Hea õppeedukus ja tulevikuplaanid. Koolis hästi edasijõudvad õpilased, kes tegutsevad aktiivselt oma tulevikuplaanide täitmise nimel, on tõenäoliselt vähem mõjutatavad mitmetest negatiivsetest välismõjudest. Siiski ei ole hea õppeedukus mitte alati kaitsetegur. Heade tulemuste nimel tuleb enamasti kõvasti pingutada, mis võib muuta õpilase vastuvõt-

likumaks stressile ja muudele psüühilistele häiretele (Fraser 2004).

Toetav kool ja võimalus osaleda koolielus. Aktiivse koolielus osalemise juures peetakse peamiseks kaitsemehhanismiks lähedus- ja kuuluvustunde tekkimist oma kooli suhtes. Kaitsvat funktsiooni etendab avatud ja sõbralik koolikeskkond, kus õpilaste arvamus kuulatakse ning kus õpilased oskavad lugu pidada kaasõpilastest ja õpetajatest (Fraser 2004, Sale jt 2003).

Ühiskondlikud tegurid

Psühhoaktiivsete ainete tarvitamist mitte-soosivad seadused ja hoiakud. Ühiskonnas valitsevad normid ja hoiakud mõjutavad kaudselt ka isiklike normide ja hoiakute kujunemist. Seega võib nii meedia kui muude ühiskondlike instantside tauniv suhtumine psühhoaktiivsete ainete kasutamisse ajapikku muuta ka õpilaste hoiakuid selles valdkonnas ning vähendada nende riski hakata uimasteid tarvitama (Hawkins jt 1992).

Lapsi ja perekondi toetavad seadused. Kuigi seaduste mõju kaitsetegurina on pigem kaudne, aitavad need siiski tugevdada peresid ning luua võimalusi positiivseks arenguks kõigile lastele ja noortele (Fraser 2004).

Kokkuvõte ja soovitused

Artikkel annab põgusa ülevaate teaduskirjanduses aastate jooksul käsitatud olulisematest riski- ja kaitseteguritest, mis suurendavad või vähendavad riski hakata tarvitama alkoholi ja uimasteid. Kuna kirjeldatud riskitegurid eksisteerivad mitmel tasandil, on tõhusa uimastivastase ennetustöö eelduseks süstemaatiline ja laiahaardeline lähenemisviis. Lapse käitumist ei mõjuta ainult tema isiklikud hoiakud ja eakaaslaste surve, vaid ka teda ümbritsev otsene ja kaudne keskkond. Seega on mõistetav, miks uimastite kohta pelgalt informatsiooni jagamine ning sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetamine ilma muu koordineeritud tegevuseta ei võimalda ennetada ja märkimisväärselt vähendada uimastite tarvitamist alaealiste hulgas. Efektive ning tõendus põhise ennetustöö läbiviimiseks tuleks

senisest rohkem pöörata tähelepanu teaduslikult tuvastatud riskitegurite vähendamisele ja kaitsetegurite suurendamisele igal tasandil. Kuna riskioht võib paikkonniti erineda, on eriti oluline tuvastada ning saada ülevaade riski- ja kaitseteguritest kohalikul tasandil, mille põhjal saab välja töötada paikkondliku laiahaardelise ennetustöö plaani. Paraku on see lai teema, mis vajab eraldi käsitlemist. Järgnevalt toon siiski välja mõned üldised soovitusel, millele kutsun lugejat omalt poolt lisa pakkuma:

- Selgitada välja, millised riski- ja kaitsetegurid avaldavad uimastite kasutamisele suurimat mõju Eestis elavate laste ja kooliõpilaste hulgas.

- Alustada ennetustööga eelkoolieas, pöörates erilist tähelepanu käitumisprobleemidega ja väärkoheldud laste aitamisele ning lapsevanemate nõustamisele ja vajadusel neile sobivate kasvatusmeetodite õpetamisele.

- Leida võimalusi õpiraskustega ja/või probleemse käitumisega õpilaste aitamiseks, eriti algklassides ja põhikooli klassides.

- Jätkata sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetamist, kasutades interaktiivseid meetodeid (Silmer 2005).

- Jätkata koolide lapsesõbralikumaks muutmist, nii et neis väärtustataks tervislikke eluviise ning võetaks kuulda õpilaste arvamus (nt projekt „Tervist edendavad koolid“).

- Toetada positiivseid eluviise propageerivate õpilasorganisatsioonide ja -liikumiste tegevusi (nt T.O.R.E., skaudid, gaidid, kodutütred).

- Suurendada vaba aja veetmise võimalusi eri vanuses lastele ning veenduda selles, kas need pakuvad õpilastele ka huvi.

- Tunnustada õpilaste positiivset käitumist kodus, koolis ja ühiskonnas.

- Teha valikulist ja näidustatud ennetustööd riskirühma kuuluvate ja juba alkoholi või uimasteid tarvitavate õpilaste hulgas (Silmer 2005).

- Jätkata riikliku alkoholi- ja uimastipoliitika väljakujundamist, mis otsustavalt tauniks alaealiste poolt alkoholi ja uimastite tarvitamist.

- Piirata alkoholi ja uimastite kättesaadavust alaealistele.

■ Muuta täiskasvanute hoiakuid ja norme alkoholi tarvitamise suhtes; kujundada välja joomiskultuur, mis propageerib mõõdukat ja vastutustundelist alkoholi tarbimist täiskasvanute hulgas.

■ Korraldada koolitusi õpetajatele, lapsevanematele, sotsiaaltöötajatele, psühholoogidele, sotsiaalnõunikele ning kohalike omavalitsuse töötajatele laiahaardeliselt uimastivastast ennetustööd puudutavatel teemadel.

Viidatud allikad

Allaste, A-A. (2004). *Trendid koolinoorte uimastitarvitamises*. Tallinn: TPÜ kirjastus.

Beyers, J. M., Toumbourou, J. W., Catalano, R. F., Arthur, M. W., Hawkins, J. D. (2004). A cross-national comparison of risk and protective factors for adolescent substance use: The United States and Australia. *Journal of Adolescent Health, 35*(1), 3–16.

Botvin, G. J., Griffin, K. W. (2004). Life Skills Training: Empirical findings and future directions. *Journal of Primary Prevention, 25*(2), 211–232.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Fraser, M. W. (2004). *Risk and resilience in childhood: An ecological perspective* (2nd ed.).

Washington, DC: NASW Press.

Fraser, M. W., Richman, J. M., Galinsky, M. J. (1999). Risk, protection, and resilience: Toward a conceptual framework for social work practice. *Social Work Research, 23*(3), 131–143.

Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Arthur, M. W. (2002). Promoting science-based prevention in communities. *Addictive Behaviors, 27*(6), 951–976.

Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin, 112*(1), 64–105.

Mason, M. J. (2004). Preadolescent psychiatric and substance use disorders and the ecology of risk and protection. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse, 13*(4), 61–81.

Pollard, J. A., Hawkins, J. D., Arthur, M. W. (1999). Risk and protection: Are both necessary to understand diverse behavioral outcomes in adolescence? *Social Work Research, 23*(3), 145–158.

Sale, E., Sambrano, S., Springer, J. F., Turner, C. W. (2003). Risk, protection, and substance use in adolescents: A multi-site model. *Journal of Drug Education, 33*(1), 91–105.

Silmere, H. (2005). Selgitused ei mõju. *Haridus, 1*, 23–27.

HIV levimuse ja riskikäitumise uuring süstivate narkomaanide seas

Tervise Arengu Instituut, Tartu Ülikool ja Imperial College London viisid läbi 2005. a mais ja juunis viie nädala jooksul Tallinnas ja Kohtla-Järvel anonüümse läbilõikelise uuringu süstivate narkomaanide seas. Uuringu eesmärk oli määrata kindlaks HIV-nakkuse levimus, HIV-nakkusega seotud riskitegurite levimus süstivate narkomaanide hulgas ja selle rahvastikurühma suurus. Uuringusse kaasati 350 süstivat narkomaani Tallinnast ja 100 Kohtla-Järvelt. Küsitletute seas oli HIV-levimus äärmiselt kõrge – 62,1% valimist. Süstivatele narkomaanidele on iseloomulik kõrge nakatumise protsent HI-viirusega, narkomaanide noorus ja asjaomaste isikute marginaalne seisund (41%-l vastanuist oli püsiv või ajutine töökoht, 55% vastanute haridustee on olnud lühem kui 9 aastat, 45%-l vastanuist oli riiklik ravikindlustus, 86% vastanuist ei olnud emakeeleks eesti keel).

Uuringu peamised tulemused: (1) Süstivate narkomaanide populatsioon on suhteliselt stabiilne – 90% uuritavatest oli süstinud vähemalt 3 aastat. (2) Tallinnas oli uurimisperioodil peamiseks süstitavaks narkootikumiks fentanüül ning Kohtla-Järvel mooniproduktid. (3) Süstalde saamise peamiseks allikaks on süstlavahetusteenus või apteek. Enamus on oma elu jooksul kasutanud süstlavahetust. (4) Enamik ei jaga teistega süstlaid/nõelu. (5) Kõigest 39% vastanutest kasutab seksuaalvahekorras alati kondoomi. (6) 62% uuringus osalenutest osutus HIV-nakkuse kandjaks, kusjuures 1/3 nendest seda ise ei teadnud. (7) Süstivate narkomaanide hinnanguline hulk Eestis vanuses 15–44 eluaastat on 13 800.

Uuringust täpsemalt Tervise Arengu Instituudi kodulehel www.tai.ee.

Tallinna Pedagoogiline Seminar 70

Sotsiaaltöö eriala 1936–1950 ja alates 1990. aastast

Siiri Hanson, TPS sotsiaalpedagoogika osakonna juhataja 1990–1998
Maiu Kauber, TPS sotsiaaltöö osakonna juhataja alates 1998. aastast

Tallinna Pedagoogilisel Seminaril on pikk kogemus sotsiaalalal hariduse andmises. Ajalooliselt on kool olnud selles valdkonnas esimene nii esimeses Eesti Vabariigis kui ka taasiseseisvumise järel alates 1990-ndate algusest.

Ajalooline tagasivaade

Eesti naiste III kongressil tegi Tallinna Õpetajate Seminari abijuhataja Mea Krims ettepaneku asutada sotsiaaltööd õpetav instituut gümnaasiumi lõpetanud tütarlastele. Kongress kiitis idee heaks ning 5. septembril 1935 alustas tegevust Naisliidu Kodumajanduse Instituut üheaastase kodumajanduse eriklassiga. 1936. aastal lisandus sotsiaalhoolekande klass ning kooli nimeks sai Tallinna Sotsiaal- ja Kodundusinstituut. Õpetuses taotleti elulähedust, selle tagas tihe koostöö sotsiaalministeeriumi ja Tallinna linna sotsiaalosakonnaga. Kooli kujundamisel püüdis Naisliit luua õppeasutuse, mis varustaks naisi kutseõigusega sotsiaalaladel ja jagaks ühtlasi teadmisi ja oskusi, mida nad saaksid rakendada kodus ja perekonnas. Tollases Eesti Vabariigis valitses inimsõbralik arusaam – hoolekandepiirkond olgu väike ja kõiki ülesandeid lahendagu kompetentne ametnik, keda inimesed usaldavad. Lõpetajad asusid tööle sotsiaalassistentidena hoolekande alal maa- ja linnavalituste juures, emade ja laste nõuandlates, vabaharidustööl, lastekodude juhatajatena jm. Sotsiaalala töötajate ettevalmistus koolis jätkus 1950. aastani, siis osakond likvideeriti. Seoses nõukogude võimu kehtestamisega kadusid ka senised hoolekande põhimõtted ja sotsiaalseid probleeme ei teadvustatud. Ometi on Naisliidu Kodumajanduse Instituudi lõpetanud sotsiaalassistentid neljakümne aasta jooksul täitnud seda lünka, mis tekkis aastatel 1950–1990.

Sotsiaaltöö eriala taasavamine 1990. aastal

1990. aastal taasavatud sotsiaaltöö osakonna peamiseks ülesandeks sai sotsiaalala töötajate koolitamine vastavalt tänapäevase hoolekandetöö nõuetele. Aastatel 1990–1997 toimus koolitus kutsekeskhariduse õppekava järgi, aastast 1995. algas koolitus rakendusliku kõrghariduse õppekava alusel.

Eriala taastamise initsiatiiv tuli sotsiaalhooldusministeeriumilt ja seda toetas ka haridusministeerium. Esimeseks sammuks oli oma võimaluste analüüsimine – millised on algteadmised erialast ja kust saada õpetajaid. Kuna juba 1989. aastal sõlmiti esimesed kontaktid Soome õppeasutustega, oli võimalus saada osa nende teadmistest-oskustest ning konsulteerida soome kolleegidega.

Mahukaima osa ettevalmistustööst moodustas õppekava koostamine. Alustuseks tutvuti omaaegse sotsiaalassistenti õppekavaga, Soome sotsiaalvaldkonna keskastme spetsialistide õppekavadega ning selle töö tulemusena otsustati laiapõhjalise õppekava kasuks. Laiapõhjalisel õppekaval on mitu plussi – Eesti on liiga väike, et kitsa erialaga spetsialistide koolitamine end ära tasuks, põhjalike baasteadmistega sotsiaalala töötajal on tööturul paremad valikuvõimalused ning spetsialiseerumine on alati võimalik täiendkoolituse kaudu.

Laiapõhjalise koolituse peamine eesmärk oli ette valmistada sotsiaalala spetsialiste, kes suudaksid töötada eri sihtrühmadega – lastega, noortega, eakatega, puuetega inimestega, marginaliseerunud inimestega. Kuna 1990. aastal ei olnud veel välja töötatud sotsiaalala töötaja eetikakoodeksit, tuli eetilised juhised õppekavas sõnastada. Sotsiaalvaldkonna spetsialisti peamised omadused on julgus vastutada, luua uut, võidelda nõrgemate eest kiirelt muutuvast maailmast; innukus, st soov teha oma tööd hästi ka eriti keerulistes tingimustes; arenemisvõime – oskus analüüsida oma tööd, valmisolek arendada ennast ja oma tööd, valmisolek elukestvaks õppimiseks; tähelepanu- ja vaatlusvõime; koostöövõime – valmisolek koostööks teistega, koostöö klientidega, vastutus; tolerantsus, arusaam sellest, et igal inimesel on õigus inimväärsele elule; teadmised, oskused – soov saavutada pädevus sotsiaalalal, teadlikkus oma eesmärkidest.

1990. aasta sügisel avati uuel erialal pilootkoolitusrühm – sotsiaalkasvataja-konsultant, milles oli ühendatud õppeasutusele omane sotsiaalkasvataja eriala ning ministereeriumi soovitud sotsiaaltöötaja-konsultandi ametioskuste õpetamine.

1991. aastal täpsustus eriala nimetus – sotsiaalpedagoog – ning õppeaja pikkuseks sai 3 aastat. Sotsiaalpedagoogi õppekava oli pilootkoolitusrühma õppekava edasiarendus, kus kasutati soome kolleegide kogemusi, kuid Eesti tööturu väiksust arvestades ühendati järgmised kitsad erialad: sotsiaalkasvataja (töötab laste- ja noortega), sotsiaaljuhendaja (töötab eakatega, peredega), puuetega inimeste juhendaja, millele lisati sotsiaalhooldusministeeriumi tellitud sotsiaaltöötaja eriala (nõustaja, ametnik).

Õppekava kuus semestrit järgisid elukaare põhimõtet ning igale teoreetilisele õppetsükli järgnes semestri lõpul praktika. Esimeseks praktiliseks kogemuseks sotsiaalvaldkonnas oli paljudele õppijatele esimese semestri algul nädalane tutvumispraktika, mis andis võimaluse tutvuda lähemalt tulevase erialaga ning kuna tegemist oli ametikoolitusega, siis ka võimaluse saada kinnitust oma valiku õigsusele. Viimane semester sisaldas peamiselt valikaineid, mis olid heaks aluseks kitsama eriala valimisel sotsiaaltöös. Diplomiga sai tulevane sotsiaalala töötaja pärast kohustuslike õpingute lõpetamist, mille hulka kuulus ka lõputöö kaitsmine kogu õpperühma ees ning rühmakaaslaste lõputööde oponeerimine.

Koos õppekava arendusega käivitus ka õppejõudude koolitus, aastatel 1994–1995 läbisid sotsiaal- ja tervishoiuala õpetajakoolituse 14 Tallinna Pedagoogilise Seminari õpetajat. Üheks õpetajakoolituse lõputöö teemaks oli rakenduskõrgkooli õppekava väljatöötamine koos Soome juhendajatega.

1995. aastal lubas kultuuri- ja haridusministeerium vastu võtta esimesed üliõpilased rakenduskõrgkooli õppekava alusel. 1998. aastal muudeti haridusministeeriumi ja sotsiaalministeeriumi ettepanekul sotsiaalpedagoogika eriala nimetus sotsiaaltöö erialaks, mis vastab paremini koolituse sisule. Nime vahetas ka osakond. Varem lõpetanud sotsiaalpedagoogidele korraldati tasemeõpe, mille lõpetamisel nad omandasid sotsiaaltöötaja eriala. Alates 1999. aastast võetakse vastu sotsiaaltöö erialale statsionaarsesse õppevormi ka venekeelne õpperühm. Jäi kehtima laiapõhjaline koolitus, mille lõpetanud spetsialist võib töötada lastega, noortega, peredega, puudega inimestega, eakatega nii hoolekandeesutuses, avalikus hoolduses kui ka hoolekande spetsialistina kohalikus omavalitsuses.

Viimaste aastate saavutuseks on õppejõudude lisandumine. Põhikohaga õppejõudude kõrval on mitmeid aineid õpetamas suure kogemusega praktikud, kes aitavad koolitust lähendada igapäevasele tööelule.

Head algatused jäävad kestma

Sotsiaaltöökoolitus pole üksnes eriala omandamine, vaid ka sotsiaalse suhtlemise õppimine, positiivse sotsiaalse keskkonna loomine enda ümber. Seda püütakse järgida ka täna Tallinna Pedagoogilise Seminari sotsiaaltöötajate koolituses.

Esimestest lendudest alates on kasutatud ühe vastuvõtukatsena kutsesobivusvestlust rühmas. Korruga osaleb vestluses tavaliselt 6 üliõpilaskandidaati ja õppeasutuse poolt 4 eri vanuses õpetajat, 2 tööandja esindajat (sealhulgas kooli vilistlased). Esitatud probleemi lahendamisel jälgitakse kandidaatide suhtumist sellesse, oma mõtete esitamist ja kaitsmist, teiste kuulamist, koostöövõimelisust. Selline meetod tagab kõigile võrdsed võimalused näidata ennast parimast küljest.

Õppekava järgib endiselt elukaare põhimõtet, teoreetilisele õppele järgneb semestri lõpus praktika samas valdkonnas. Häid praktikabaase on aastate jooksul kogunenud paarsada, paljudes nendest töötavad ka Tallinna Pedagoogilise Seminari sotsiaaltöö eriala vilistlased. Diplomitööde kaitsmine kollektiivse õppimisvormina, milles kõik aktiivselt osalevad, on ennast õigustanud.

Lõpuaktusel kinnitatakse lõpetajatele rinda traditsiooniline süda ja lill, mis sümboliseerivad avatust teiste muredele ning ilusa ja hea märkamist enda ümber.

Lõpetuseks

Laiapõhjaline koolitus, mis algselt teenis eesmärki anda tööturule võimalikult mitmekülgeid spetsialiste, on osutunud sobivaks ka praegu. Lõpetanutel on rohkesti võimalusi erialase töö leidmiseks. Ka Soome läks sama teed ja mõni aasta tagasi ühendas eelpool nimetatud kolm eriala üheks laiapõhjaliseks rakenduskõrgkooli õppekavaks ning eriala lõpetanut nimetatakse sotsionoomiks. Õpe toimub põhimõtteliselt samal tasemel ning suunas kui Eestiski. Rakendusliku kõrgharidusega sotsiaaltöötajal on praktilise töö kogemus, sest õppeajast ligi kolmandik möödub praktilal. Praktikale eelnev teoreetilise õppe tsükkel paneb aluse praktilise töö tegemiseks. Selle tulemusel on rakendusliku kõrgharidusega sotsiaaltöötaja võimeline täitma mitmesuguseid ülesandeid töös abivajajatega, lahendama keerukaid juhtumeid ning pakkuma klientidele turvatunnet.

Sotsiaaltöökoolituses on kogu studiumi vältel oluline inimlik lähedus, mis tähendab, et õpetajad-üliõpilased õpivad üheskoos, kellelgi ei ole tõe monopoli; lugupidavalt suhtutakse praktilise töö tegijatesse. Eriti selgelt ilmneb see suhtumises baasasutuste praktikajuhendajatesse, kes on suureks abiks eriala praktilisel omandamisel.

Lugupidav suhtumine abivajajatesse, nende toetamine, mitte nende eest ära tegemine, on väärtused, mis iseloomustasid sotsiaalala koolitust varem ning mida järgitakse sotsiaaltöötajate koolitamisel ka tänases Tallinna Pedagoogilises Seminaris.

VABANDUS

Sotsiaaltöös nr6/2005 avaldatud Triin Edovaldi artiklist „Tõenduspõhise praktika rakendusest sotsiaaltöös IV“ lk 44–47 kadusid tehnilistel põhjustel viited kasutatud allikatele.

Sotsiaalministeeriumi kodulehel www.sm.ee väljaannete rubriigis leiab ajakirja elektronilise versiooni, kus viga on parandatud.

Kliendikesksust õppimas

Kai Rannastu, Kuressaare Ametikooli sotsiaalhoolduse eriala vanemõpetaja

Kuressaare Ametikooli sotsiaalhoolduse eriala õpilastel on viimasel viiel aastal olnud hea võimalus praktiseerida Euroopa Liidu riikides Leonardo da Vinci programmi projektides osaledes.

Nii on viibitud kuu aega praktilal Soomes, Norras, Austrias. Lisaks nimetatud riikidele taotleme järgmise projektiga võimalust saada partneriks ka Saksamaa.

Praktiseerimine välismaal ei ole lihtsalt põnev ja hea võimalus kuhugi sõita, vaid tõsine väljakutse – ei esinda õpilane ju ainult iseennast ja kooli, vaid ka oma maakonda ning riiki. Lisaks sellele paneb ta proovile oma pingetaluvuse ja toimetuleku võõras keele- ja kultuurikeskkonnas.

Õppetöö seisukohalt on muidugi hinnatuimad saadud erialased kogemused. Oleme püüdnud koos partneritega valida õpilast enim huvitava kliendirühmaga asutuse, sest valdav osa meie õpilastest on töötavad sotsiaalhooldajad. Nii on tõenäolisem, et saadud kogemusi ka igapäevases töös kasutatakse.

Olles ise sotsiaalhoolduse eriala õpilaste praktikajuhendaja, puutun pidevalt kokku probleemiga: kelle jaoks on loodud sotsiaalteenus ehk teisisõnu, kas klient asutuse jaoks või asutus kliendi jaoks. Kahjuks peab tõdema, et arusaamisel kliendikesksusest on Eesti hoolekandes veel palju arenguruumi.

Kliendikesksuse üheks märksõnaks on teenuse saaja väärikuse tagamine ehk ole sa milline oled, sind koheldakse lugupidavalt.

Põhjanaanabrist Soomest kuuleme sageli kui äärmiselt inimesekesksest ühiskonnast. Novembris 2005 viibis kolm Kuressaare Ametikooli õpilast Turu piirkonna Kaarinakoti, Onnela ja Emmakoti vanadekodus. Praktika kaitsmisel suudeti välja tuua need detailid, mis eristasid kliendikesksust töötajakesksusest.

Esimese erinevusena, mida kõik praktikandid märkisid, oli **kliendile pühendatud aeg**. Keskmiselt oli ühele hooldajale kinnistatud 6–8 erineva abivajadusega klienti. Väga suure osa tööajast võttis kliendi korrastamine: potitamine, mähkmete vahetamine, pesemine, kreemitamine, lõhnastamine, rullide keeramine, selleks päevaks sobiva riietuse leidmine. Seda tehti äärmise põhjalikkusega ja kiirustamata. Praktikantidele anti selgelt mõista, et kiirustamine ei kuulu selle töö juurde.

Vanadekodude interjööris ja teenuse korraldamisel lähtutakse arusaamast, et tegemist on **koduga**, kus muuhulgas osutatakse ka sotsiaalteenust. See tähendab, et vanadekodu on sama turvaline kui tavaline kodu ning klient saab jätkata inimväärset **temale harjumuspärast** elu. Näiteks osas vanadekodudes oli klientidel võimalik saada hommikusööki vastavalt sellele, millal nad ärkavad. Vanakese hooldekodusse paigutamisel uuritakse eelnevalt tema harjumusi.

Kuna dementsed eakad käituvad sageli iseäralikult, vajavad nad mõnevõrra teistsugust keskkonda. Soomes paigutatakse nad eraldi osakonda või eraldi vanadekodusse. Sellega on tagatud kõikide klientide (dementsete ja mittedementsete) inimõigused ehk õigus rahu-likule, võimalikult harjumuspärasele keskkonnale.

Valdav osa päevastest tegevustest on seotud mälu treeninguga ja igapäevastes tegevustes

Ekad on kogunenud pealelõuna kohvile Kaarinakotis

osalemisega. Vanadekodu teeb koostööd omastega, igale kliendile koostatakse tema elukäiku kirjeldav toimik, mida hooldajad kasutavad temaga vestlemisel. Nii said praktikandidki oma kliente lähemalt tundma õppida ja aktiivselt vestlustes osaleda. Dementsete osakonnas oli mälu treeninguks kujundatud „mängupood“, mida kasutati küllalt sageli.

Ka võileibade tegemine ja nõudepesu olid sagedased klientidele pakutavad tegevused. Kui klient oli öösel rahutu, anti talle tass sooja jooki ning vahel ka mingi harjumuspärane tegevus – näiteks lapiga laua pühkimine. Mõne aja pärast tuli uni jälle peale.

Üldse oli kõigis kolmes vanadekodus valdavaks lõhnaks koogilõhn – nagu heas kodus ikka! Päeva jooksul lisandus koogilõhnale veel kohvilõhn. Koogi küpsetas hommikuks öises vahetuses olnud hooldaja.

Ühest õpilaste tähelepanekust tahaks veel kirjutada. Nimelt tekitas neis algul hämmingut klientide turvavesti ja -rihmadega istme (ka WC poti) külge kinnitamine. Selgus, et sellist võtet tohtis kasutada ainult omaste kirjalikul loal kindla aja jooksul. Selle võtte eesmärk oli kliendi iseseisvus istumisel ja tema turvalisus.

Sotsiaalhooldaja tööd hinnatakse Soomes väga kõrgelt, ta on võrdväärne partner teistele spetsialistidele. Nimetatud vanadekodus pöörati suurt tähelepanu hooldajate suutlikkusele teha seda füüsiliselt ja vaimselt rasket tööd. Tööpäeva pikkus oli tavaliselt 8–10 tundi, kohvipause kasutati töötajate ärakuulamiseks ja nõupidamiseks. Huvitav oli näiteks ka see, et ühes vanadekodus sõid hooldajad lõunat enne kui kliendid – see välistas võimaluse, et hooldaja võiks muutuda kärsituks tühja kõhu tõttu. Klientide mõnikord kummaline käitumine maandati rahulikult ja humoorikalt. Mängiti kaasa neid „mänge“ ja seda aega, milles elasid vanakesed.

Välispraktika on Kuressaare Ametikoolis muutunud õppetöö asendamatuks osaks. Asendamatuks on ta saanud selles mõttes, et kui me räägime kliendikesksusest, siis lihtsaim tee selle näitlikustamiseks on kasutada välispraktikal käinud õpilaste kogemusi ja loomulikult saata uudishimulikud ise praktiseerima. Selle eest suur tänu SA Innove Leonardo da Vinci programmile.

See ei tähenda, et Eestis ei oleks ühtegi kliendikeskse hooldusega asutust – vastupidi, meil on see kõik olemas, kuid praegu vist suuresti siiski tulevikuvisionides.

Siiri Oviiri nimeline stipendium TLÜ sotsiaaltöö osakonnas

2005. aasta lõppes Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö osakonnas tähendusrikka sündmusega. Euroopa Parlamendi liige Siiri Oviir asutas omanimelise stipendiumi, mida makstakse sotsiaaltöö osakonna ühele magistrandile, et tunnustada tema panust sotsiaaltöösse ja toetada teda erialaõpingutes. Stipendiumi statuudi kohaselt said stipendiumile kandideerida rakendusliku sotsiaaltöö ning sotsiaalpedagoogika ja lastekaitse magistriõppekava järgi täiskoor-musega õppivad üliõpilased, kelle eelmise õppeaasta keskmine hinne oli vähemalt 4,5.

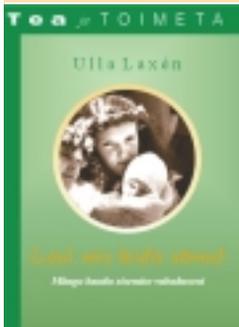
Siiri Oviir oli sotsiaalministrina 1991. aastal sotsiaaltöö akadeemilise koolituse käivitamise suur toetaja ja kuni europarlamenti liikme ametikohale asumiseni õpetas üliõpilastele sotsiaaltöö õiguslikke aluseid.

Stipendiumikomisjon otsustas 20 000 krooni suuruse stipendiumi anda magistrant **Mare Liiger**ile, kes töötab Põhja-Eesti regionaalhaigla kiirabi osakonna Keila filiaalis ja keda igapäevatoõ on sageli kokku viinud uimastikasutajatega, mistõttu Eesti noorte narkoprobleemid on saanud tema uurimisobjektiks. Ta alustas oma uuringuga aastaid enne magistriõppesse astumist, on jätkanud seda õpingute jooksul, küsitledes sel teemal 5.–12. klasside õpilasi kõigis Eesti maakondades ning samal teemal valmib käesoleval aastal ka magistritöö. M. Liiger on viinud läbi koolituse pedagoogidele ja koostöös koolidega ka lastevanematele sellest, kuidas ära tunda narkojoovet. Praktiseeriva arstina ja esmaabikoolituse läbivijana on ta välja töötanud esmaabiõppe metoodika, mis baseerub kognitiivsel õppel ja rollimängudel. Tänapäevaks on M. Liigeri esmaabikoolituse metoodika patenteeritud nii kodumaal kui mujal Euroopas.

Sotsiaaltöö osakond tänab magistrante, kes stipendiumile kandideerisid. Kõik kandidaadid on andnud endast parima, et ühendada oma igapäevase tööga õpingud Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö osakonna magistriõppes. Kandidaate iseloomustab märkimisväärne panus sotsiaaltöö edendamisse, aktiivne vabatahtlik tegevus ja pühendumus oma tööle.

TLÜ sotsiaaltöö osakond tänab Siiri Oviiri pikaajalise akadeemilise koostöö eest ja usub, et stipendium innustab tulevasi magistrante tegutsema sotsiaaltöö edendamise nimel.

Laul, mis leidis sõnad

Selle pealkirja all ilmus kirjastus Ilo vahendusel Ulla Laxéni raamat (rootsi k tõlkinud Kadi Luuri), mis kõneleb mängust ja selle tähtsusest koolieelsel perioodil.

Raamatu autor toonitab muinasjuttude osa lapse elus, pidades koolieeli-

kutele oluliseks kolme muinasjuttu, mis kannavad teatud määral elufilosoofiat. Nendeks on „Lumivalgeke ja seitse põialpoissi“, „Okasroosike“ ning „Punamütsike“. Kõigil kolmel on märkimisväärne suhe inimelu tähtsamate sündmustega.

Ulla Laxén rõhutab, et tänases tõtlikus maailmas on kasvatajatel vaja emalikkust mõistmaks pika lapsepõlve, loova mängu, muinasjuttude, elamise rütmi ning täiskasvanu jäljendamise tähtsust. Siis võime tajuda, et lapsel on oma sisemine laul ja kui

seada laulu kuuleme, saame aimu lapse ainukordsusest, mille ta tahab tuua maailma. Oluline on mõista last maailmas ning maailma lapses. Laps peab võima öelda „ei“, selle kaudu tunnetab ta iseennast ümbritsevas maailmas. Kõik pole kindlalt paika pandud, oma tahtega saab mõndagi muuta.

Ulla Laxéni suhe Eestiga algas 1990. aastal, kui alternatiivpedagoogika ideed hakkasid ka meil levima. Sellest ajast peale on Ulla Laxén korduvalt esinenud loengutega koolieelse pedagoogika eriala üliõpilastele, lasteaednikele ning lastevanematele. Tema loengud ning arutelud on süvendanud veendumust, et midagi muuta on võimalik kõige lihtsamate vahendite- headuse ja armastuse- abil. Usutavasti saab hea lugeja sellest raamatukesest tuge lapse ja iseenda paremaks mõistmiseks.

Raamat on ilmunud sarjas „Tea ja toimeteta“. Ühenduses raamatu ilmumisega korraldas Tallinna Pedagoogiline Seminar laste- aiaõpetajatele täiendkoolituse, kus juhtivaks esinejaks oli raamatu autor.

Taimi Tulva

Tenants of Restituted Houses– Social Group in Need of Support

Jüri Kõre, Helena Purga, *University of Tartu*

According to the data of 1998, 23,385 flats were restituted to their legal successors in Estonia. In 2005, 10 years after the actual beginning of the housing reform and 5 years after its factual end, 5,402 families had the status of “forced tenants”, according to the data of the Ministry of Economic Affairs and Communications. 3,245 of these families were in Tallinn. In 2004–2005, 200 forced tenants were interviewed in Pärnu, 146 in Tartu and 503 in Tallinn (Väljaots 2004, Kõre 2005). The results of the studies show that, compared to an average family, the housing costs are 1/3 higher for forced tenants in relation to their income, but the present support schemes provide minimal help. The abolishment of rent ceilings in 2004 has not yet had its full impact, the rise in rents is expected in 2005–2007, with an increase of 1.5–4 times in active apartment markets. Analyses show that the lack of stability and security is a serious problem in the tenant-owner relations. Tenants estimate that only 1/3 of the owners see themselves as rented house managers in the long term. Considering the condition of the restituted dwellings, about a half of them require major repairs, replacement (demolishment) or some other way of active use. Solutions provided to tenants to date – application of home loan or of municipal apartments – have to be replaced by more complex combined financial schemes for acquiring dwellings (*public private partnerships*).

Changes in Poverty Risk in Estonia

Ene-Margit Tiit, *Chair of Mathematical Statistics, University of Tartu*

Poverty characterizes a household, which makes it important to assess the consumption distribution among family members or the so-called consumption scale. The consumption scale shows the consumption levels of different types of household members (second and third adult and child) compared to the first household member as the unit of consumption. Estonia adopted national consumption scales of 1:0.8:0.8 for poverty measurement in 1998, which valued child consumption and made a low contribution to common household consumption. This is characteristic of poor societies where a substantial part of consumption is made up of expenses on primary needs. Taking account of Estonia’s swift economic development, it was assumed that the consumption scales calculations based on the data of 1996–1997 no longer applied. In 2005, the Estonian Ministry of Social Affairs commissioned a new consumption scales assessment. Real consumption expenses of households with different structures were analysed based on the budget estimates data from 2000–2004. The results showed that the average household size remained stable during the period in question, fluctuating between 2.37 and 2.38 members. However, the number of children in a household has somewhat decreased. The expenses have increased by 22%, the rise being the fastest in the past two years. The consumption of an adult household member made up 70% of the consumption unit, compared to child consumption of about 50%. Thus, the traditional OECD consumption scales of 1:0.7:0.5 occur to be the most suitable for Estonia in the present situation.

The Feared and the Fearless – Prison Social Workers

Tiiu Rahuoja

Tartu Prison Social Department, August 2004 – November 2005

At the beginning of prison social work in Estonia in the 1990s, there were virtually no professional social workers in the prison system. Social workers went from chamber to chamber collecting the imprisoned persons’ applications and finding solutions to them; among other things the social workers had to find clothing, shoes, etc. for the imprisoned. In the past few years, social work in prisons has become more substantial. Prison social workers now have a good opportunity for applying knowledge and methods acquired during their studies. The aim of the prison welfare services is to help the imprisoned maintain and create significant and positive social contacts outside the prison, increase their independent coping skills, and assist them in becoming law-abiding citizens. Contact with an imprisoned person is possible on his or her initiative through a prison inspector serving as the prisoner’s contact person. Social workers assess the imprisoned persons’ readiness for release on parole or for prison leave; advise the imprisoned and assist them in preparing documents and solving housing problems; conduct group work; participate in designing individual resocialisation programmes for the imprisoned. The problem is that too much attention and too many resources are invested in ensuring successful surveillance, whereas social work is underestimated and social workers have a big number of client cases. Yet it may be said that working in a prison is a good chance for professional development for those who are sure about their choice of profession.

Изменения в законах, касающихся социальной сферы, в 2006 году. Стр. 3

Хели Сильдмяэ, Министерство социальных дел

Вступившие в силу с нового года изменения затрагивают в основном размеры пособий. Пособие по рождению ребёнка, не зависимо от очередности рождения ребёнка, а также пособие по усыновлению с этого года составляет 5000 крон. Период выплаты родительской компенсации продлён до 455 дней для работавших ранее родителей, а для не работавших – до достижения ребёнком 14-месячного возраста. Увеличилось пособие ребёнка с ограниченными возможностями.

Съёмщики жилья в возвращённых домах – нуждающаяся в поддержке социальная группа. Стр. 8

Юри Кыре, Хелена Пурга, Тартуский университет

Исследования, проведённые в Пярну, Тарту и Таллинне в 2004–2005 гг., показывают, что многие квартиросъёмщики, проживающие в домах, возвращённых владельцам в ходе жилищной реформы, находятся в уязвимом положении. Жилищный кредит или муниципальное жильё в их теперешней форме не всем подходят, поэтому необходимо использовать более сложные схемы финансирования жилья в сотрудничестве публичного и частного сектора.

Изменения риска бедности в Эстонии. Стр. 15

Эне-Маргит Тийт, Институт математической статистики, Тартуский университет

При расчёте уровня бедности применяется понятие отношения потребления разного типа членов домохозяйства (второй и следующий взрослый и ребёнок) к потреблению первого члена домохозяйства. В Эстонии при оценивании бедности с 1998 года используется соотношение 1:0,8:0,8. Согласно оценке последних статистических данных с развитием экономики увеличилась доля совместного потребления домохозяйств, тем самым для измерения риска бедности наиболее целесообразно использовать традиционное соотношение потребления ОЭСР 1:0,7:0,5.

О долговом консультировании в Эстонии. Стр. 20

Кайди Сильвер-Шёэбе, социальный работник, долговой консультант

Долговое консультирование представляет собой целостную помощь лицам и семьям, оказавшимся в сложной экономической ситуации из-за неуплаты долгов. Услуга имеет превентивный характер и должна быть доступна каждому, кто испытывает в ней необходимость.

Устрашающие и бесстрашные – тюремные социальные работники. Стр. 35

Тийу Рахуоя, работала в Тартуской тюрьме до ноября 2005

Если ещё в 90-х обязанности тюремных социальных работников имели мало общего с профессиональной социальной работой, то теперь работа с заключёнными даёт специалисту хорошую возможность реализовать себя. Цель социального попечительства в тюрьме – помочь заключённому сохранять и создавать социально значимые положительные контакты за пределами тюрьмы, увеличить его способность самостоятельно справляться и побудить к законопослушанию.

О важности факторов риска и защитных факторов в доказательной профилактике употребления веществ, вызывающих зависимость. Стр. 48

Хилле Сильмере, Вашингтонский университет

Для того чтобы профилактика наркомании и алкоголизма среди молодёжи была результативной, необходимо вести широкую систематическую деятельность, направленную на уменьшение факторов риска и увеличение защитных факторов на различных уровнях – индивидуальный уровень, семья, сверстники, школа, общество.

Abiks sotsiaaltöötajatele depressiooni ja suitsiidiriski ennetamisel

Karmel Savelljev (2006) Eesti-Rootsi Vaimse Tervise ja Suitsidoloogia Instituut

Juhendi eesmärk on edastada informatsiooni, mis toetab suitsidaalsete ja depressiivsete klientide nõustamist sotsiaaltöötaja vastuvõtul. Materjaliga tutvumisel peaks lugejale selguma, millised on peamised suitsidaalsuse riskitegurid ning kuidas suhelda depressiivse ning suitsiidile kalduva kliendiga. Käsitletavad teemad on: depressioon; mis põhjustab depressiooni; suitsiidiriski suurendavad tegurid depressiooniahaigel; kuidas aidata; suitsidaalne käitumine; suitsiidid – müüdid ja tegelikkus; mida jälgida suitsidaalse käitumise kahtluse puhul; suitsiidiriski hindamine; mida teha ja mida mitte teha; soovitusel nõustamiseks; lihtne depressioonitest. Vaimse tervise probleemide ja suitsidaalse käitumise ennetamisele pühendatud sarjas on ilmunud ka trükis „Suitsiidiohvri leinajatele eneseabigruppide algatamiseks“ ja juhendid ajakirjanikele, politseinikele, vanglaametnikele ning militaarsüsteemi töötajatele. Tellimine: www.suicidology.ee

Sotsiaalteenuste lepinguline delegeerimine

Koostanud Raul Altnurme ja Tõnu Poopuu. (2005) Lastekaitse Liit

Projekti „Seostav toetus riskirühmadele“ (Phare programm, Access 2002) raames koostas Lastekaitse Liit juhendmaterjali sotsiaalteenuste lepingulisest delegeerimisest. Teenuste, eelkõige sotsiaalteenuste ostmise mittetulundusühingutelt on olnud päevakorral mitmeid aastaid. Nimetatud materjal annab täpsed juhised omavalitsuste teenuste ostmise ettevalmistamiseks. Juhendmaterjal on näide mittetulundusühingu ja kohaliku omavalitsuse koostööst teenuse osutamisel Pärnu Linnavalitsuse ja Pärnu Lastekaitse Ühingu näol. Nimetatud näide peaks veenma mittetulundusühinguid, et ressursside olemasolu korral võib end julgelt pakkuda omavalitsusele partneriks kui teenuse osutaja. Juhendmaterjali on võimalik osta Lastekaitse Liidust. Hind 30 krooni. www.lastekaitseliit.ee

Aktiivsed tööhõivemeetmed

Raul Eamets, Karin Kiis ja Mai Luuk (2005) Johannes Mihkelsoni Keskus

Raamatu eesmärgiks on anda ülevaade ELi tööpoliitikast ning rõhutada kohaliku initsiatiivi ja regionaalse lähenemise olulisust tööhõive küsimustes. Selleks on toodud välja ka mõned konkreetset näited, kuidas on võimalik kohaliku initsiatiivi kasutades tööpuuduse probleemidega tegeleda. Seega võiks käesolev kogumik pakkuda huvi kohalikele omavalitsustele, kolmanda sektori ühendustele ja kõigile neile, keda huvitab tööpoliitika tervikuna.

Tellimine: tel 730 0542, jmk@jmk.ee

Teoseid ühiskonnateaduste kullafondist

Tartu Ülikooli kirjastus (2005)

Eesti keeles on ilmunud viis Euroopa sotsiaalteaduse tippautori teost, mis avardavad pilti nüüdisaegse ühiskonna toimimisest: Michel de Certeau „Igapäevased praktikad I. Tegemiskunstimid“, Michel Foucault „Teadmiste arheoloogia“, Ulrich Beck'i „Riskiühiskond. Teel uue modernsuse poole“, Umberto Eco „Lector in fabula“ ja Teun A. van Dijk'i „Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitlus“.

www.tyk.ee

